

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАБУТТЯ
ПОВНОПРАВНОГО ЧЛЕНСТВА УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ
ТА В ОРГАНІЗАЦІЇ ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОГО ДОГОВОРУ
МОНОГРАФІЯ**

Гомонай Василь Васильович

Ужгород 2020

ББК 67.400

УДК

**Рекомендовано до друку Вченою радою Ужгородського національного
університету**

(протокол № 4 від «13» грудня 2019 р.)

Рецензенти:

Берназюк І. М., д.ю.н., доцент, професор кафедри конституційного та міжнародного права Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, суддя Верховного Суду, заслужений юрист України;

Васильченко О. П., д.ю.н., професор, професор кафедри конституційного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Щербанюк О. В., д.ю.н., доцент, завідувач кафедри процесуального права Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича.

Гомонай В.В. Конституційно-правове забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору: Монографія. Ужгород, 2020. 321 с.

В монографії з позицій сучасної науки конституційного права та практики досліджено конституційно-правове забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Висвітлено теоретичні та методологічні основи дослідження, розглянуто питання закріплення стратегічного (геополітичного) курсу держави в конституціях країн-учасниць ЄС, формування курсу України на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, етапи його реалізації, питання конституційного ладу та конституціоналізму. Уточнено поняття фундаментальних конституційних цінностей, поняття та складові конституційної культури та конституційної правосвідомості, сформульовано поняття, виявлено ознаки, встановлено співвідношення концептів «європейська ідентичність», «європейська ідентичність Українського народу», «національна ідентичність Українського народу», уточнено характерні риси та тенденції розвитку Європейської моделі конституціоналізму, сформульовано визначення поняття та встановлено структуру конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, визначено роль принципів та норм права в цьому механізмі, розроблено пропозиції щодо вдосконалення організаційно-правових засад діяльності Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України щодо забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Для бакалаврів, магістрантів, здобувачів ступеня вищої освіти «доктор філософії» та викладачів закладів вищої освіти.

ISBN

© Гомонай В.В.2020.

© УжНУ, 2020.

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Теоретичні та методологічні основи дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору	9
1.1 Історіографія та бібліографія досліджень конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору	9
1.2 Методологія дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору	48
1.3. Закріплення стратегічного (геополітичного) курсу держави в конституціях країн-учасниць ЄС	83
1.4. Формування курсу України на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі, етапи його ралізації	101
1.5. Формування курсу України на набуття повноправного членства України в Організації Північноатлантичного договору, етапи його ралізації	124
Висновки до розділу 1	137
Розділ 2. Конституційний лад та сучасний конституціоналізм	147
2.1. Фундаментальні конституційні цінності	147
2.2. Конституційна культура та конституційна правосвідомість	183
2.3. Європейська модель конституціоналізму: характерні риси та тенденції розвитку	192
Висновки до розділу 2	203
Розділ 3. Конституційно-правовий механізм забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору	205
3.1. Поняття та структура конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору	205
3.2. Принципи та норми права в конституційно-правовому механізмі забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору	221
3.3. Повноваження Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України щодо забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору	241
Висновки до розділу 3	281
Висновки	284
Список використаних джерел	292

ВСТУП

Необхідність дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору зумовлена незавершеністю процесу реформування публічно-правових відносин, необхідністю вдосконалення механізму державної влади, теоретичною і практичною необхідністю визначення співвідношення концептів «європейська ідентичність», «європейська ідентичність Українського народу», «національна ідентичність Українського народу». Крім того, Україна, обравши пріоритетним зовнішньополітичним курсом вступ до Європейського Союзу та Організації Північноатлантичного договору, здійснює зближення та поступову адаптацію національного законодавства до *acquis communautaire*, пошук політико-правового механізму взаємодії.

Актуальність дослідження викликана також назрілими суспільними потребами та теоретичною неопрацьованістю питань методологічних принципів та підходів до дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, фундаментальних конституційних цінностей, конституційної культури та конституційної правосвідомості тощо.

З огляду на викладене дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору є актуальним, теоретично, практично назрілим.

Метою цього дослідження є розробка концепції конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, та вироблення пропозицій і рекомендацій щодо удосконалення правового регулювання участі органів державної влади України у реалізації зазначеного стратегічного курсу України.

Для досягнення зазначеної мети визначено такі дослідницькі задачі:

- вивчити еволюцію поглядів на конституційно-правове забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, виявити основні трансформаційні чинники, які активізували наукові дослідження з цього питання, встановити основні закономірності процесу розвитку вітчизняної теоретико-правової думки щодо нього;

- сформуувати методологію дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

- виявити держави-учасниці ЄС, в Конституціях яких закріплено стратегічний курс на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, класифікувати такі конституції;

- виявити особливості формування курсу України на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, етапи його реалізації;

- визначити роль фундаментальних конституційних цінностей, конституційних традицій в процедурі «оціночного порівняння правових систем»;

- довести факт еволюції прав людини в праві ЄС від принципу до цінності, встановити значення в цьому процесі конституційних традицій, спільних для всіх держав-членів ЄС, та роль Європейського суду і правозастосовної практики Конституційного Суду ФРН («Solange Rechtsprechung»);

- уточнити поняття та складові конституційної культури, фактори, що впливають на її розвиток, її співвідношення з конституційною правосвідомістю;

- встановити співвідношення концептів «європейська ідентичність», «європейська ідентичність Українського народу», «національна ідентичність Українського народу»;

– уточнити характерні риси та тенденції розвитку Європейської моделі конституціоналізму;

– сформулювати визначення поняття та встановити структуру конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

– визначити роль принципів та норм права в конституційно-правовому механізмі забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

– визначити роль Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України та Президента України в механізмі реалізації зовнішньої політики держави, конституційні основи відповідних функцій цих суб'єктів, принципів, на основі яких вони здійснюються, а також виконання їх конституційних повноважень;

– розробити пропозиції щодо вдосконалення організаційно-правових засад діяльності Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України щодо забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, пов'язані з конституційно-правовим забезпеченням набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Предметом роботи є конституційно-правове забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Методологічною основою дослідження стали загальні методи наукового пізнання (гносеологічний, структурно-функціональний тощо), а також такі, що застосовуються в юридичній науці: методи аналізу і синтезу, формально-логічний, порівняльно-правовий тощо. Зокрема, завдяки функціональному та історико-правовому методу виявлено основні періоди становлення та розвитку ідеї набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації

Північноатлантичного договору. Метод діалектики застосовано для дослідження еволюції поглядів на конституційно-правове забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Для поглиблення загального понятійно-дефініційного апарату застосовано логіко-семантичний метод. За допомогою формально-логічного методу здійснено аналіз конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору з метою виявлення його недоліків і розроблення пропозицій щодо їх усунення. Положення вітчизняного та зарубіжного законодавства, а також права Європейського Союзу проаналізовано за допомогою порівняльно-правового методу.

У процесі дослідження використовувалися нормативно-правові акти України та зарубіжних країн, законодавство Європейського Союзу, рішення Конституційного Суду України та зарубіжних країн.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять праці видатних філософів та мислителів, а також фундаментальні роботи вітчизняних та закордонних вчених: М. О. Баймуратова, О. О. Бандури, Ю. Г. Барабаша, О. В. Батанова, Ю. Г. Барабаша, Д. М. Бєлова, Ю. М. Бисаги, О. М. Бориславської, О. П. Васильченко, Л. К. Воронової, Л. М. Дешко, І. В. Дробуш, Г. В. Задорожньої, В. О. Карташкіна, В. С. Коваль, В. П. Колісника, А. Р. Крусян, М. Н. Курко, О. В. Марцеляка, Н. В. Мішиної, Н. А. Мяловицької, М. П. Орзіха, О. В. Пушкіної, М. В. Савчина, О. В. Скрипнюка, Т. М. Слінько, І. Є. Словської, О. В. Совгирі, Н. В. Стецюк, В. Л. Федоренко, Т. В. Чехович, В. М. Шаповала, С. В. Шевчука, Ю. С. Шемшученка, В. В. Шишко та ін.

Нормативну базу дослідження становлять нормативно-правові акти України та зарубіжних країн, міжнародні договори, правотворчі рішення міжнародних організацій та органів.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена тим, що в цій монографічній роботі вперше у вітчизняній конституційно-правовій та адміністративно-правовій науці на основі наукових здобутків, законодавства Європейського Союзу, законодавства України і зарубіжних країн та практики його застосування проведено системне, комплексне дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, що дало змогу обґрунтувати його цілісну наукову концепцію, а також нові теоретичні та прикладні положення, висновки.

Структура монографії побудована таким чином, щоб забезпечити послідовний та логічний виклад матеріалу.

У розділі 1 «Теоретичні та методологічні основи дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору» розглянуто історіографію та бібліографію досліджень конституціоналізму, його системи та моделей, конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в міжнародних організаціях, розкрито методологію дослідження, виявлено держави-учасниці ЄС, в Конституціях яких закріплено стратегічний курс на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, класифіковано такі конституції, виявлено особливості формування курсу України на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, етапи його реалізації.

У розділі 2 «Конституційний лад та сучасний конституціоналізм» уточнено поняття фундаментальних конституційних цінностей, поняття та складові конституційної культури та конституційної правосвідомості, уточнено характерні риси та тенденції розвитку Європейської моделі конституціоналізму.

У розділі 3 «Конституційно-правовий механізм забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації

Північноатлантичного договору» сформульовано визначення поняття та встановлено структуру конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору; визначено роль принципів та норм права в цьому механізмі;

У результаті проведеного дослідження виявлено низку теоретичних та практичних проблем щодо предмета дослідження, підготовлено відповідні висновки та пропозиції, основні з яких викладено у висновках.

Монографію рекомендовано для бакалаврів, магістрантів, здобувачів ступеня вищої освіти «доктор філософії» та викладачів закладів вищої освіти. Вона також стане в нагоді й іншому колу читачів, які цікавляться питаннями набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАБУТТЯ ПОВНОПРАВНОГО ЧЛЕНСТВА УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ ТА В ОРГАНІЗАЦІЇ ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОГО ДОГОВОРУ

1.1 Історіографія та бібліографія досліджень конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору

Сформульовані в юридичній літературі теоретичні моделі конституційного механізму державної влади насамперед пов'язані з формуванням політичного та правового курсу розвитку української державності^{1, 2, 3}. «Однією із знакових подій у вітчизняній практиці конституцієтворення, що є свідченням перманентності та перспективності розвитку конституційного права в умовах глобалізації та міждержавних комунікацій, стало ініціювання та прийняття Закону про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) (реєстр. № 9037), яким, зокрема, преамбулу

¹ Deshko L. The principle of «de minimis non curat praetor» in International Law. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2018. №4. С. 5-15.

² Дешко Л. Правове регулювання господарювання в сфері охорони здоров'я: проблеми вдосконалення спеціального законодавства. Підприємництво, господарство і право. 2007. № 5. С. 57-61.

³ Deshko L. Structural elements of international legal mechanisms for ensuring the everyone's right to seek rights protection in international judicial institutions or in the relevant bodies of international organizations. Legea Si Viata. 2013. P.64-67.

Конституції України після слів «громадянської злагоди на землі України» було доповнено словами «та підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України»⁴.

Такі зміни актуалізували і серед вчених-конституціоналістів, і серед практиків, питання нового стратегічного курсу України на шляху до європейської моделі конституціоналізму.

Сьогодні актуальним завданням для конституціоналістів є доктринальний супровід досконалення конституційно-правового механізму забезпечення повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Доцільним є дослідження практики виконання норм Конституції України, які регулюють суспільні відносини, що виникають у процесі забезпечення повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, а також норм законодавства України, яке розвиває відповідні положення Конституції України. Необхідним є і вдосконалення вище зазначених норм. Аналіз доктринального підґрунтя щодо конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору є ключовим для створення його ефективного механізму.

Більше того, наголосимо, що, ключовими питаннями, що лежать і в теоретичній, і в практичній «площині», були і залишаються питання фундаментальних конституційних цінностей, конституційних традицій країн-учасниць ЄС та України, а також питання феномену «європейської ідентичності Українського народу», його взаємозв'язку з національною та європейською ідентичністю, зниження однієї ідентичності та одночасного зростання іншої. Не менш теоретично і практично назрілими є питання поняття, структури, принципів,

⁴ Батанов О.В. Конституційний лад України: протиріччя, конфліктогенний потенціал, виклики сучасності. Судова апеляція. 2019. №2. С. 41-42.

норм права в конституційно-правовому механізмі забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, питання ролі парламенту України, уряду України та Президента України в механізмі реалізації зовнішньої політики держави, конституційних основ відповідних функцій цих суб'єктів, принципів, на основі яких вони здійснюються, а також виконання їх конституційних повноважень.

О. Батанов наголошує, що «внаслідок ухвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) у преамбулі Конституції України «підтверджено» саме «європейську ідентичність Українського народу». Безумовно, ні в політико-правовій доктрині (М. О. Баймуратов, Ю. О. Волошин, А. М. Костенко, М. О. Назаренко, О. Ю. Полтораков, О. В. Стрельцова, І. В. Яковюк та ін.), ні принаймні на сучасному етапі в практичній діяльності Української держави, її вищих органів та посадових осіб, не піддається сумніву євроінтеграційний та євроатлантичний вектор зовнішньої політики»⁵. Ми одностайні з вченим в думці, що «зміна, відповідно, може носити як еволюційний, так і революційний характер, часто пов'язаний не тільки з перестановкою або кардинальної зміною політично пануючих еліт або серйозними змінами в конституційному законодавстві. Насамперед йдеться про зміну світогляду і стереотипів конституційної поведінки всіх суб'єктів конституційних правовідносин, їх переорієнтації на фундаментальні конституційні цінності, передусім – права та вольності людини, верховенство права, формування на їх основі конституційної культури та конституційної правосвідомості, відсутність яких руйнує цілісну матерію конституційного ладу і сучасного конституціоналізму. По суті, перед суспільством і державою постає

⁵ Батанов О.В. Конституційний лад України: протиріччя, конфліктогенний потенціал, виклики сучасності. Судова апеляція. 2019. №2. С. 40.

завдання формувати, розвивати, зміцнювати те, що у конституційній доктрині називається конституційним духом суспільства (Р. С. Байніязов). Без нього не приживеться жодна конституція. Бо він є духовним джерелом конституційного облаштування, розвитку, функціонування державності, прищеплення громадянину конституційно-юридичних устремлінь»⁶.

О. Бандура О. в дисертаційній роботі «Єдність цінностей та істини у праві» розробив «концепцію, за якою істина у праві є цінністю, котра посідає важливе місце в загальній ієрархії правових цінностей, остання ж повинна мати обґрунтування з точки зору істини. В цьому дослідженні було обґрунтовано, що «цінності у правовій сфері залежать від їх істинності в розумінні відповідності справжній, істинній природі людини і суспільства. Разом з тим повне визначення істини мусить відображати наявність у неї аксіологічного аспекту. Обґрунтовано, що в реальному праві цінності та істина становлять структуровану, розгалужену єдність, і її потрібно враховувати для з'ясування їх природи. Ціннісно-істиннісний аспект притаманний кожній сфері права – правотворчості, правореалізації та юридичній науці. Правове суспільство саме виступає як істинна цінність, оскільки воно утверджує загальнолюдські цінності, що є найвищим синтезом цінностей та істини»⁷.

Отже, при дослідженні конституційних цінностей в цьому дослідженні фундаментальними для нас є такі твердження: 1) вони мають відповідати істинній природі людини, в основі якої, як загальновідомо, лежить людська гідність; 2) цінності, і загальнолюдські, і конституційні, утверджує суспільство.

⁶ Батанов О.В. Конституційний лад України: протиріччя, конфліктогенний потенціал, виклики сучасності. Судова апеляція. 2019. №2. С. 40-41.

⁷ Бандура О.О. Єдність цінностей та істини у праві: Дис. ... доктора філософських наук за спеціальністю 12.00.12. – філософія права. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2003. С. 38.

Співак В. в дисертаційному дослідженні «Правова культура учасників виборчого процесу як засіб забезпечення реалізації виборчих прав громадян України»⁸ дослідив «теоретичні та практичні проблеми правової культури учасників виборчого процесу як засобу забезпечення реалізації виборчих прав громадян України». В цій науковій праці було проаналізовано визначення понять правова культура, проаналізовано правову культуру різних категорій учасників виборчого процесу, визначено основні фактори впливу на правову культуру, організаційно-правові засади її підвищення.

В. Шишко в дисертаційній роботі «Культурологічні проблеми правотворчості»⁹ досліджено культурологічні проблеми «процесу правотворчості на Україні, належного врахування різноманітних культурних та духовних чинників при створенні правових норм законодавцем з метою підвищення якості правового виробництва. В роботі дається всебічна характеристика права як явища культури з позицій філософсько-правової онтології, методології, гносеології та аксіології. Основна увага приділена дослідженню процесу правотворчості на суб'єктивному, об'єктивному, інтерсуб'єктному та державному рівнях. Проведений детальний аналіз культурологічно-антропологічних аспектів правотворчості. Розкрито

⁸ Співак В.І. Правова культура учасників виборчого процесу як засіб забезпечення реалізації виборчих прав громадян України: Дис. ... канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2004. С. 15.

⁹ Шишко В.В. Культурологічні проблеми правотворчості: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. Національна академія внутрішніх справ України, Київ, 2003. С. 22.

культурологічні проблеми правотворчого процесу на Україні»¹⁰.

Фундаментальним дослідженням, в якому розкрито поняття конституційного ладу України та системи його гарантій, охарактеризовано систему та правосуб'єктність гарантів конституційного ладу, дано характеристику правосуб'єктності гарантів конституційного ладу, зокрема Конституційного Суду України, який покликаний здійснювати конституційний контроль та надавати офіційне тлумачення Конституції і законів України, розкрито юрисдикційні засади та їх напрямки у забезпеченні конституційного ладу Конституційним Судом України, розроблено авторську концепцію системи процесуальних засад гарантування конституційного ладу Конституційним Судом України, зроблено висновок, що Конституційний Суд забезпечує інтерпретацію Основного Закону шляхом його конкретизації та деталізації, рішення Конституційного Суду характеризуються як інтерпретаційні акти, сукупність яких становить прецедентне право Суду є дисертаційна робота М. Савчина на тему «Конституційний Суд України як гарант конституційного ладу»¹¹.

Так, на думку вченого, з яким ми одностайні, «конституційний лад виражає конкретний тип системоутворюючих компонентів національної правової системи, в основі яких лежить сукупність соціальних цінностей та відповідна національна правова традиція. У залежності від типу суспільства (системо- чи персонорієнтованого, чи перехідного типу) формується структура системи гарантів конституційного ладу. Конституційний лад України виражає політичну та

¹⁰ Шишко В.В. Культурологічні проблеми правотворчості: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. Національна академія внутрішніх справ України, Київ, 2003. С. 22.

¹¹ Савчин М.В. Конституційний Суд України як гарант конституційного ладу: Автореф. ...дис. канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право. – Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2004. С. 15.

соціальну інтеграцію демократичного суспільства та публічної влади виключно на засадах верховенства права, справедливості та солідарності з метою забезпечення гідності людини і громадянина, їх основних прав і свобод. За своїм типом конституційний лад України є перехідним (транзитним), за формою – ліберально-демократичним. Система гарантій конституційного ладу – це єдність правових, інституційних та процедурних засобів забезпечення конституційних норм та принципів. Правові гарантії включають в себе дію принципів верховенства права та справедливості, а також механізм реалізації установчої влади. Інституційні гарантії носять організаційно-правову форму і втілюються у демократичних засадах функціонування суспільства, свободі політичної діяльності та належному функціонуванні публічної влади. Процесуальні гарантії становлять комплекс процесуальних процедур забезпечення конституційного ладу України»¹².

Ключовим для цього монографічного дослідження є висновок М. Савчина, що «організаційна форма правосуб'єктності гарантів конституційного ладу проявляється через визнання за ними згідно з конституцією правомочностей (прав і повноважень), які реалізуються через правові форми та засоби діяльності (юридичні процедури) Гарантування конституційного ладу є якісною функціональною характеристикою усіх учасників конституційних правовідносин»¹³.

Авторська концепція становлення і розвитку українського конституціоналізму сформульована в дисертаційному дослідженні І. Словської на тему «Український

¹² Савчин М.В. Конституційний Суд України як гарант конституційного ладу: Автореф. ...дис. канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право. – Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2004. С. 15

¹³ Савчин М.В. Конституційний Суд України як гарант конституційного ладу: Автореф. ...дис. канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2004. С. 11-12.

конституціоналізм: основні етапи становлення і розвитку»¹⁴. Вченою здійснено дослідження поняття конституціоналізму, загальних принципів та системи українського конституціоналізму. В контексті нашого дослідження щодо аналізу питання формування курсу України на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, етапи його реалізації фундаментальними є висвітлені І. Словською основні етапи становлення українського конституціоналізму, основні напрями розвитку сучасного українського конституціоналізму: конституційно-правовий статус людини і громадянина, організацію державної влади, природу Конституційного Суду та проблеми реалізації чинної Конституції України¹⁵.

О. Батанов в своїх дослідженнях акцентує увагу на постановці в конституційній доктрині проблем аномалій, прогалин, дефектів і конфліктів у системі конституційного ладу, конституційному праві і правовій системі в цілому такими вченими: С. Бобровник, А. Єзеров, М. Орзіх, Г. Чувакова та ін.¹⁶ Вчений зазначає, що «ми позбулися необґрунтованих надій і ілюзорних очікувань, пов'язаних з самою наявністю такого політико правового явища – нехай навіть унікального – як Конституція і конституційне законодавство. Конституцію

¹⁴ Словська І.Є. Український конституціоналізм: основні етапи становлення і розвитку: Автореф. ...дис. канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Київ, 2004. С. 12.

¹⁵ Словська І.Є. Український конституціоналізм: основні етапи становлення і розвитку: Автореф. ...дис. канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Київ, 2004. С. 12.

¹⁶ Батанов О.В. Конституційний лад України: протиріччя, конфліктогенний потенціал, виклики сучасності. Судова апеляція. 2019. №2. С. 40-41.

необхідно сприймати у всіх її реальних, а не ідеалізованих якостях, які відображають глибоку суперечливість онтологічних, гносеологічних, телеологічних, нормативно-правових та інших характеристик конституційно-правових відносин. У світлі досягнень сучасного конституціоналізму очевидним є той факт, що ефективність конституційного регулювання, ступінь реальності проголошуваних Конституцією демократичних цінностей та принципів багато в чому визначається глибиною її проникнення в природу соціальних конфліктів і протиріч у системі конституційного ладу»¹⁷.

Також вчений акцентує в своїх дослідженнях увагу на тому, що «ні в політико-правовій доктрині (М. О. Баймуратов, Ю. О. Волошин, А. М. Костенко, М. О. Назаренко, О. Ю. Полтораков, О. В. Стрельцова, І. В. Яковюк та ін.), ні принаймні на сучасному етапі в практичній діяльності Української держави, її вищих органів та посадових осіб, не піддається сумніву євроінтеграційний та євроатлантичний вектор зовнішньої політики. Втім конституційно-правове забезпечення європейської міждержавної інтеграції об'єктивно стикається з проблемами співвідношення концептів «європейська ідентичність Українського народу» (А. В. Пасісниченко, А. Є. Прилущка, Є. Б. Тихомирова та ін.) та «національна ідентичність Українського народу» (М. Ф. Головатий, М. А. Козловець та ін.). Адже за умов формування та розвитку Європейського Союзу як новітньої наднаціональної політичної спільноти пошук європейської ідентичності став викликом як для нових громадян Європи та її еліти, так і для соціальних теоретиків»¹⁸. Зазначені О. Батановим питання є фундаментальними, ключовими

¹⁷ Батанов О.В. Конституційний лад України: протиріччя, конфліктогенний потенціал, виклики сучасності. Судова апеляція. 2019. №2. С. 40-41.

¹⁸ Батанов О.В. Конституційний лад України: протиріччя, конфліктогенний потенціал, виклики сучасності. Судова апеляція. 2019. №2. С. 40-41.

щодо конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

О. Бориславська слушно наголошує, що протягом двадцятого століття термін конституціоналізм «міцно укорінився як у конституційно-правовій, так і в історичній та політичній науках. Більше того, в конституційному праві це поняття стало одним із фундаментальних. Поряд із цим, говорити про загальноприйнятту визначеність його змісту чи усталені чіткі його межі не доводиться. У цій сфері наукової думки панує різноманіття точок зору. Це, очевидно, можна пояснити різними гносеологічними та аксіологічними установками дослідників, з одного боку, а з іншого – історичними особливостями конституційного розвитку, сучасними реаліями функціонування політичної влади тієї чи іншої країни»¹⁹.

Питанню конституціоналізму присвячено багато праць вітчизняних та зарубіжних вчених. «У них відображені різні погляди на природу, особливості виникнення та існування конституціоналізму у різних країнах. Прикметно, що думки вчених не просто розходяться, а часом є діаметрально протилежними, і це стосується не другорядних питань існування конституціоналізму, а його сутності, що дає різні відповіді на питання “наявності – відсутності” конституціоналізму в певній країні чи групі країн», слушно наголошує О. Бориславська²⁰.

В юридичній літературі зазначається, що «за усталеною думкою феномен конституціоналізму з’явився у кінці 18 – на початку 19 ст. в Сполучених Штатах Америки, Англії, Франції, а згодом – і в інших державах Західної Європи.

¹⁹ Бориславська О. М. Європейська модель конституціоналізму: формування, сучасний стан, тенденції розвитку: Дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право, муніципальне право. Харків, 2019. С. 18.

²⁰ Бориславська О. М. Європейська модель конституціоналізму: формування, сучасний стан, тенденції розвитку: Дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право, муніципальне право. Харків, 2019. С. 18.

Зрозуміло, що на розвиток цього поняття суттєво впливали політико-правові реалії відповідних держав, особливості їхньої історії, культури, а також потреби політичних еліт. Під впливом цих та низки інших чинників формувалися різні концепції конституціоналізму, що заклали основи для виникнення відповідних моделей конституціоналізму. До прикладу, англійська політико-правова думка пов'язує конституціоналізм із верховенством права, яке виникло тут ще у XIII столітті, американські філософи та правники наголошують на значенні Конституції, що є фундаментом системи конституціоналізму (а в США – ще й основою державності), вчені континентальної Європи роблять наголос не тільки на писаній конституції, але й на існуванні відповідних механізмів стримування державного свавілля. Англійська, американська та європейська моделі конституціоналізму, відтак, ґрунтуються на різних концепціях та мають відмінне одна від одної практичне втілення у відповідних політикоправових системах»²¹.

І. Словська слушно зазначає, що «...у радянській юриспруденції теорія конституціоналізму розглядалася головним чином через призму філософії права та історії політичних і правових вчень. Наприкінці 80-х – початку 90-х років було здійснено спробу формування концепції соціалістичного (радянського) конституціоналізму. Зокрема, концепція правової державності вибудовувалася в рамках соціалістичної форми держави в цілому»²². В якості аргументації вчена наводить таку: «Правова держава, – писав С. С. Алексєєв, – це форма організації

²¹ Бориславська О. М. Європейська модель конституціоналізму: формування, сучасний стан, тенденції розвитку: Дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право, муніципальне право. Харків, 2019. С. 19.

²² Словська І. Український конституціоналізм: основні етапи становлення і розвитку: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. – конституційне право, муніципальне право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2004. С. 13.

політичної влади, яка повністю відповідає соціалізму. Ю. М. Батурін і Р. З. Лівшиць вважали, що “у соціалістичній правовій державі слід поєднувати загальнолюдські досягнення демократії і цивілізації (такі, як верховенство закону у всіх сферах життя суспільства, пов’язаність держави правом, права і свободи особи, взаємна відповідальність держави і особи, висока роль суду) із соціальними ідеалами (такими, як соціальна захищеність особи)”. На думку В. М. Савицького та І. А. Ледяха, “основний зміст соціалістичної моделі правової держави полягає у забезпеченні верховенства закону, який виражає волю народу”²³.

В. Нерсисянц пов’язував концепцію правової державності з радянською формою держави: “Концепцію радянської правової держави можна визначити як систему принципів, інститутів і норм, які виражають демократичну ідею народного суверенітету... лише народ є джерелом... влади»^{24, 25, 26, 27, 28}.

²³ Савицкий В. М., Ледях И. А. Концепция социалистического правового государства. Социалистическое правовое государство: концепции и пути реализации. М.: Наука, 1989. С. 184.

²⁴ Алексеев С. С. Правовое государство - судьба социализма. М.: Юрид. лит., 1988. 175 с.

²⁵ Алексеев С. С. Правовое государство - судьба социализма. М.: Юрид. лит., 1988. С. 73.

²⁶ Батурин Ю. М., Лившиц Р. З. Социалистическое правовое государство: от идеи к осуществлению (политико-правовой взгляд). М.: Наука, 1989. С. 17-18.

²⁷ Нерсисянц В. С. Основные признаки, цели и особенности концепции советского правового государства. Социалистическое правовое государство: концепции и пути реализации. М.: Наука, 1989. С. 37.

²⁸ Словська І. Український конституціоналізм: основні етапи становлення і розвитку: Дис. ... канд.юрид.наук: 12.00.02. – конституційне право, муніципальне

І. Словська в дисертаційному дослідженні зауважує, що «за період існування радянської влади були суттєво знецінені досягнення конституціоналізму. Недооцінка права, нігілістичне ставлення до закону, конституції держави скоріше як до ідеологічного акта, розрив між тим, що записано в конституції і що є в дійсності, грубі порушення конституційного законодавства, в тому числі й конституційно зафіксованих прав громадян – все це заподіяло значної шкоди суспільству і державі. Влада Рад відкинула саму проблему конституціоналізму: питання про обмеження влади правом навіть не обговорювалося. Теорія конституціоналізму, як і вся концепція правової держави, що відображала співвідношення політичних сил, набула апологетичного характеру»²⁹.

Вчена підкреслює, що «лише у першій половині 90-х років ХХ ст. було розроблене саме поняття українського конституціоналізму як комплексної категорії, яка включає в себе конституційну ідеологію, суспільно-політичний рух і конституційний стан суспільних відносин. Це дозволило розробити першу в історії нашої держави модель українського конституціоналізму, втілену в Конституції 1996 р. У науковий обіг повертаються визнані світом терміни: “правова держава”, “парламентаризм”, “конституція і конституціоналізм”. Державно-правова наука ініціювала розробку сучасної концепції конституціоналізму»³⁰.

право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2004. С. 14.

²⁹ Словська І. Український конституціоналізм: основні етапи становлення і розвитку: Дис. ... канд.юрид.наук: 12.00.02. – конституційне право, муніципальне право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2004. С.14.

³⁰ Словська І. Український конституціоналізм: основні етапи становлення і розвитку: Дис. ... канд.юрид.наук: 12.00.02. – конституційне право, муніципальне

Таким чином, з прийняттям Конституції України в 1996 році³¹ наукові дослідження питання конституціоналізму активізувалися. Водночас, питання

Н. Стецюк в дисертаційному дослідженні «Конституціоналізм в українській політичній та правовій думці (середина XIX ст. - кінець 80-х років XX ст.)» здійснено науковий аналіз процесу виникнення, розвитку та практики застосування в державотворчих процесах конституційних ідей як складової української політичної та правової думки³². В дисертації досліджено процес зародження та розвитку конституціоналізму в українській політичній та правовій думці. У ній подається загальна характеристика еволюції змісту конституційних ідей та конституцій (XVIII-XX ст.), причини та обставини виникнення перших політичних та правових ідей і поглядів конституційного характеру в Україні, періодизація їхнього розвитку. Детально розглядаються особливості розвитку конституціоналізму в українській політичній та правовій думці в період від середини XIX ст. до початку Першої світової війни, аналізується теорія і практика конституціоналізму періоду УНР-ЗУНР, розвиток конституційних ідей в 20-40-их роках XX-го століття та спроби їх реалізації в практиці державотворення, а також розвиток конституційних ідей після Другої світової війни. Вченою підкреслюється, що українська конституційно-правова думка у своєму розвитку пройшла всі етапи,

право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2004. С. 14-15.

³¹ Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

³² Стецюк Н.В. Конституціоналізм в українській політичній та правовій думці (середина XIX ст. - кінець 80-х років XX ст.): Дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2003. С. 4.

характерні для загального процесу еволюції змісту конституційних ідей та конституцій³³.

В 2004 році І. Словською було завершено дисертаційне дослідження на тему «Український конституціоналізм: основні етапи становлення і розвитку». Його мета полягала в формулюванні концепції українського конституціоналізму на різних етапах розбудови української держави, конституції і конституційного права України. У межах проведеного дослідження вченою одержано такі результати, які складають наукову новизну:

1) авторське визначення поняття конституціоналізму – політико-правової категорії, яка опосередковує місце і роль Конституції у правовій системі, суспільстві і державі, що знаходять вияв у її верховенстві та характері впливу на суспільні відносини;

2) авторська концепція системи українського конституціоналізму, яку складають чинна Конституція України як нормативно-правовий акт, теорія, історія, ідеологія Конституції України та існуючий конституційний лад, тобто нормативно-правові, наукові, історичні, ідеологічні та організаційні основи конституціоналізму;

3) авторська концепція основних етапів розвитку українського конституціоналізму (критерієм періодизації є прийняття нових типів конституцій, конституційних актів або підготовка їх проектів); з часу прийняття Конституції Пилипа Орлика (1710 р.) український конституціоналізм пройшов такі основні етапи:

1) початок XVIII ст. – середина XIX ст. як конституціоналізм періоду першої конституції України;

³³ Стецюк Н.В. Конституціоналізм в українській політичній та правовій думці (середина XIX ст. - кінець 80-х років XX ст.): Дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2003. С. 17.

2) середина XIX ст. – початок XX ст. — період конституційних проектів і прийняття перших конституцій суверенної України;

3) 1919–1991 роки як конституціоналізм радянської доби;

4) 1991–2003 роки — конституціоналізм з часу проголошення незалежності України;

4) український конституціоналізм на всіх основних етапах розвитку характеризувався сприйняттям політико-правових вчень минулого і досягнень світової конституційної думки, але мав відносно самостійний характер і був вельми розмаїтим як за формами конституцій та інших конституційних актів (договори, універсали тощо), так і своїм змістом: від виняткового глобалізму до крайнього регіоналізму, передбачаючи республіку і монархію, унітарну і федеративну держави тощо;

5) сучасний український конституціоналізм перебуває значною мірою в стадії становлення і характеризується багатогранністю у своєму розвитку, основними напрямками якого є:

1) становлення системи основних прав і свобод людини й громадянина;

2) утвердження безпосереднього народовладдя і якісно нової організації державної влади та системи місцевого самоврядування;

3) реалізація Конституції та

4) її гарантування, охорона;

6) найповніше сучасний український конституціоналізм виявляється у правах і свободах людини, громадянина в Україні та в їх гарантіях; за системою прав і свобод чинна Конституція України є однією з найбільш досконалих і гуманних;

7) винятковими досягненнями практики українського конституціоналізму є здійснення безпосереднього народовладдя в Україні у формі загальноукраїнських і місцевих референдумів, в тому числі за народною ініціативою, парламентських, президентських, регіональних (республіканських) і місцевих виборів, всенародних обговорень тощо;

8) значними досягненнями сучасного українського конституціоналізму є якісно нова організація державної влади та система місцевого самоврядування; внесено ряд пропозицій з вдосконалення реалізації Конституції та її охорони, гарантування³⁴.

Д. Беловим було удосконалено: «визначення категорії «український конституціоналізм» як органічної єдності конституційної ідеології та побудованої на ній національної конституційної теорії, конституційного законодавства України, конституційно-правової практики в Україні; систему уявлень про переваги перетворення Конституції (у порівнянні з текстуальною модифікацією Основного закону), серед них: гнучкість (пристосовність до істотно змінених обставин); оперативність; порівняно висока ймовірність уникнути соціально-політичних катаклізмів, що часто супроводжують реформування конституції; характеристику України як держави транзитивного типу; обґрунтовано, що вона переживає етап суттєвої зміни парадигми сучасного конституціоналізму, тому трансформаційні процеси наштовхуються на перешкоди серед яких: прорахунки у проведенні перших етапів конституційних трансформацій; особливості колишньої радянської системи; недостатність наукової теоретико-методологічної та емпіричної бази; доктринальні положення щодо належного функціонування системи стримувань та противаг у механізмі державної влади в Україні, яка є необхідною у контексті організаційно-функціонального обмеження державної влади в системі сучасного українського конституціоналізму»³⁵.

³⁴ Словська І. Український конституціоналізм: основні етапи становлення і розвитку: Дис. ... канд.юрид.наук: 12.00.02. – конституційне право, муніципальне право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2004. С. 2-3.

³⁵ Белов Д.М. Парадигма українського конституціоналізму: Дис. ...докт.юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Ужгород, 2012. 523 с.

Беззаперечно: запропонована вченим науково-практична парадигма сучасного українського конституціоналізму з відповідним науковим обґрунтуванням напрямків втілення теорії конституціоналізму у вітчизняну політико-правову практику конституційної розбудови (організації) сучасного суспільства та держави стала фундаментальним внеском у розвиток конституційно-правової науки та практики³⁶.

Зазначена наукова робота є фундаментом для дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Грунтовним дослідженням європейської моделі конституціоналізму є дисертаційна робота О. Бориславської. В ній вчена розробила та обґрунтувала цілісну концепцію європейської моделі конституціоналізму, встановила особливості формування такої моделі, закономірностей функціонування та тенденцій розвитку³⁷. В цій роботі уперше на основі аналізу сучасної доктрини конституційного права у сукупності із політико-правовою практикою функціонування сучасних держав доведено, що счасний конституціоналізм функціонує у вигляді трьох моделей - англійської, американської та європейської, - що заснована трьох основних концепціях конституціоналізму - матеріальній, формальній та інституційній відповідно; у зв'язку із цим, обґрунтовано необхідність виведення із наукового обігу термінів мусульманський конституціоналізм, тоталітарний (авторитарний) конституціоналізм, радянський конституціоналізм. Також вперше в цьому дисертаційному дослідженні вченою було

³⁶ Белов Д.М. Парадигма українського конституціоналізму: Дис. ...докт.юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Ужгород, 2012. 523 с.

³⁷ Бориславська О. М. Європейська модель конституціоналізму: формування, сучасний стан, тенденції розвитку: Дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право, муніципальне право. Харків, 2019. С. 6.

обґрунтовано авторське бачення сутності конституціоналізму у широкому наченні – як заснованої на ідеології ліберального характеру політико-правової системи, що є сукупністю взаємопов’язаних відносин між людиною, суспільством та державою, у яких гарантовані права людини, суспільство є вільним, а державна влада обмежена конституційними засобами; у вузькому наченні – як конституційної системи правління (системи суб’єктів, форм, засобів та методів правління у державі), заснованих на ідеях прав та свобод людини, верховенства права, демократії та обмеженого правління³⁸.

В науковій праці Бориславської О. було вперше відмежовано європейську модель конституціоналізму від інших двох, доведено, що відмінності між ними існують на усіх трьох рівнях конституціоналізму ідеологічному (в основі європейської моделі – ідеологія ліберальної демократії, доповнена ідеями соціальної держави, тоді як американської – ідеологія лібералізму, англійської – лібералізму у поєднанні з ідеями соціальної справедливості); доктринальному (європейській моделі притаманна інституційна концепція конституціоналізму та доктрина обмеженого правління задля недопущення державного свавілля і забезпечення прав та свобод особи; американській - формальна концепція конституціоналізму та доктрина обмеженого правління задля захисту індивідуальної свободи; англійській - матеріальна концепція конституціоналізму та доктрина обмеженого правління задля захисту індивідуальної свободи); практичному (писана жорстка конституція, президенталізм, федералізм у США; матеріальна конституція, парламентський суверенітет, сильна судова влада – в Об’єднаному Королівстві; писана жорстка конституція, сильна конституційна юрисдикція, гнучкий поділ державної влади тощо – у європейській моделі). Крім

³⁸ Бориславська О. М. Європейська модель конституціоналізму: формування, сучасний стан, тенденції розвитку: Дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право, муніципальне право. Харків, 2019. С. 10-11.

того, вченою було розмежовано європейський конституціоналізм та європейську модель конституціоналізму. Європейський конституціоналізм заснований на європейській конституційній ідентичності та є результатом конституціоналізації Європейського Союзу як цілісного політичного утворення, в той же час, європейська модель конституціоналізму є заснованою на єдиній ідеології конвергенцію спільних рис національних систем конституціоналізму європейських держав³⁹.

О. Бориславською вперше було визначено характерні риси практичної складової європейської моделі конституціоналізму (конституційної системи правління), якими є писана жорстка конституція як акт установчої влади народу, ключова роль органу конституційної юрисдикції, гнучкий поділ державної влади, парламентаризм, децентралізованість влади, розподіл компетенції на основі принципу субсидіарності, соціальна функція держави, а також наявність наднаціональних (європейських) механізмів обмеження державної влади через захист прав людини та основоположних свобод⁴⁰.

При цьому О. Бориславська в дисертаційному дослідженні «Європейська модель конституціоналізму: формування, сучасний стан, тенденції розвитку» слушно зазначає, що «...накладені на національні особливості, одні і ті ж конституційно-правові інститути по-різному проявляють себе у різних правопорядках, адже вони функціонують не ізольовано, а вплетені у загальну канву конституційної системи правління, що функціонує за законами тієї чи іншої моделі

³⁹ Бориславська О. М. Європейська модель конституціоналізму: формування, сучасний стан, тенденції розвитку: Дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право, муніципальне право. Харків, 2019. С. 10-11.

⁴⁰ Бориславська О. М. Європейська модель конституціоналізму: формування, сучасний стан, тенденції розвитку: Дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право, муніципальне право. Харків, 2019. С. 10-11.

конституціоналізму. Тому лише комплексне розуміння ідеології, концепції конституціоналізму та існуючої конституційної системи правління дають можливість всебічно з'ясувати сутність того чи іншого конституційно-правового інституту у його взаємозв'язках з іншими та спрогнозувати перспективи його застосування і розвитку в умовах певного національного правопорядку»⁴¹. Вчена слушно підкреслює, що «для України європейська модель конституціоналізму є не просто найближчою. Ставши членом Ради Європи, Україна взяла на себе зобов'язання імплементувати європейські стандарти прав людини, верховенства права і демократії, фактично сприйнявши відповідну модель конституціоналізму. Ці наміри були підтверджені підписанням угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Враховуючи це, дослідження європейської моделі конституціоналізму, особливостей її формування, закономірностей функціонування та тенденцій розвитку є особливо актуальним для України»⁴². Безумовно, питання правового статусу Національного банку України та його ролі в системі конституціоналізму є актуальними, теоретично і практично назрілими.

При цьому О. Бориславська в дисертаційному дослідженні «Європейська модель конституціоналізму: формування, сучасний стан, тенденції розвитку» слушно зазначає, що «...накладені на національні особливості, одні і ті ж конституційно-правові інститути по-різному проявляють себе у різних правопорядках, адже вони функціонують не ізольовано, а вплетені у загальну канву конституційної системи правління, що функціонує за законами тієї чи іншої моделі

⁴¹ Бориславська О. М. Європейська модель конституціоналізму: формування, сучасний стан, тенденції розвитку: Дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право, муніципальне право. Харків, 2019. С.5

⁴² Бориславська О. М. Європейська модель конституціоналізму: формування, сучасний стан, тенденції розвитку: Дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право, муніципальне право. Харків, 2019. С.5

конституціоналізму. Тому лише комплексне розуміння ідеології, концепції конституціоналізму та існуючої конституційної системи правління дають можливість всебічно з'ясувати сутність того чи іншого конституційно-правового інституту у його взаємозв'язках з іншими та спрогнозувати перспективи його застосування і розвитку в умовах певного національного правопорядку»⁴³. Вчена слушно підкреслює, що «для України європейська модель конституціоналізму є не просто найближчою. Ставши членом Ради Європи, Україна взяла на себе зобов'язання імплементувати європейські стандарти прав людини, верховенства права і демократії, фактично сприйнявши відповідну модель конституціоналізму. Ці наміри були підтверджені підписанням угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Враховуючи це, дослідження європейської моделі конституціоналізму, особливостей її формування, закономірностей функціонування та тенденцій розвитку є особливо актуальним для України»⁴⁴. Безумовно, питання правового статусу Національного банку України та його ролі в системі конституціоналізму є актуальними, теоретично і практично назрілими.

Таким чином, в своєму дослідженні вчена акцентує увагу на органах державної влади та їх ролі в системі конституціоналізму. Безумовно, саме на них покладається Конституційно-правове забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Т. Чехович в дисертаційній роботі «Державна влада як інститут

⁴³ Бориславська О. М. Європейська модель конституціоналізму: формування, сучасний стан, тенденції розвитку: Дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право, муніципальне право. Харків, 2019. С.5

⁴⁴ Бориславська О. М. Європейська модель конституціоналізму: формування, сучасний стан, тенденції розвитку: Дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право, муніципальне право. Харків, 2019. С.5

конституційного права України» комплексно досліджено теоретичні і практичні питання державної влади як конституційно-правового інституту. Вченою розкрито поняття, принципи та функції державної влади, на основі встановлених ознак державної влади і з врахуванням аналізу спеціальної юридичної літератури надано власне визначення державної влади як інституту конституційного права, визначено державну владу як один з основних інститутів конституційного права⁴⁵.

Новим науковим результатом дослідження Чехович Т. став «цілісний аналіз структурної організації сучасної системи державної влади. Крім того, вчено було розглянуто окремі питання щодо джерел конституційно-правового інституту державної влади, проаналізовано систему конституційно-правового інституту державної влади України, зокрема теоретично обґрунтовано поняття системи конституційно-правового інституту, виокремлено та проведено аналіз основних складових елементів системи інституту державної влади в Україні»⁴⁶.

При проведенні дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору ключовими для нас є такі фундаментальні висновки Т. Чехович, як, по-перше, «влада — це певні взаємозв'язки, що передбачають наявність суб'єкта і об'єкта, особливе вольове ставлення, яке полягає у спонуканні до дії, яку об'єкт повинен здійснити за бажанням суб'єкта. Це реальна здатність суб'єкта влади втілювати в життя певні ідеї, погляди, власну волю, нав'язуючи їх, коли це необхідно, іншим». Закріплення в преамбулі Конституції

⁴⁵ Чехович Т.В. Державна влада як інститут конституційного права України: Автореф. ...дис. канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.02 — конституційне право. — Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2005. С. 18.

⁴⁶ Чехович Т.В. Державна влада як інститут конституційного права України: Автореф. ...дис. канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.02 — конституційне право. — Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2005. С. 18.

України стратегічно курсу на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору передбачає, що влада має створити ефективний механізм такого забезпечення. При цьому, неодмінною умовою є воля влади до цього. Оскільки єдиним джерелом влади в Україні є народ, то з цього випливає, що влада реалізує волю саме українського народу щодо набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Так, Т. Чехович в дисертаційному дослідженні слушно наголошує, що «необхідною рисою влади є воля. Здійснення влади – це волевиявлення народу або інших суб'єктів влади. Перша основна ознака влади полягає у тому, що вона не може належати нікому, крім правового повноваження. Влада, яка зовсім не має правової санкції, є юридично індиферентним явищем, оскільки вона немає правового виміру. Цю правову санкцію влада здобуває як від Конституції, так і від правосвідомості людей. Саме тут виникає проблема співвідношення волі і права. Очевидно, варто погодитися з тим, що влада взагалі і державна зокрема, за своєю родовою сутністю є воля, вольова сила, а по видовій ознаці – правова сила. Згадана властивість виявляється у тому, що держава повинна бути спроможна застосувати силу. Держава, а звідси й державна влада, зі слабкою волею (силою) є нежиттєздатною»⁴⁷. «Переважає більшість українського суспільства підтримує курс на повноправне членство України в ЄС та НАТО, усвідомлюючи, що це є ключовою гарантією розбудови демократичної правової держави та забезпечення її безпеки. Широка суспільна підтримка в Україні європейського та євроатлантичного вибору зумовлена європейською цивілізаційною ідентичністю України, її тісними і тривалими відносинами з членами європейської та євроатлантичної спільнот, які ґрунтуються

⁴⁷ Чехович Т.В. Державна влада як інститут конституційного права України: Автореф. ...дис. канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2005. С. 18.

на спільних цивілізаційних цінностях», зазначає в Пояснювальній записці до проекту Закону України "Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)⁴⁸.

Вчена слушно зазначає, що «призначення влади полягає у тому, щоб створювати у людей впевненість і водночас виконавчість, щоб не лише вирішувати, а й інших підводити до погодженого рішення. Владарювати означає немов накладати власну волю на волю інших, проте так, щоб це накладання добровільно приймалося тими, хто підкоряється. Завдання держави полягає у такій погодженості волі, яка, залишаючись по суті добровільною координацією, набуває форми вольової субординації (підпорядкування)»⁴⁹. Державна влада – це легітимне офіційне волевиявлення держави, її органів і посадових осіб щодо здійснення їх функцій і повноважень шляхом прийняття правових актів в порядку, передбаченому Конституцією і законами⁵⁰. Конституційно-правовий інститут державної влади є складною системою, що формується з багатьох взаємодіючих частин і елементів, які характеризують внутрішню структуру інституту державної

⁴⁸ Пояснювальна записка до проекту Закону України "Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору). URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH6Z100I.html

⁴⁹ Чехович Т.В. Державна влада як інститут конституційного права України: Автореф. ...дис. канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2005. С. 18.

⁵⁰ Чехович Т.В. Державна влада як інститут конституційного права України: Автореф. ...дис. канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2005. С. 18.

влади і вирізняють його серед інших конституційних інститутів⁵¹. Відтак, взаємодіючі елементи, які складають у сукупності державу, покликані створити фективний механізм конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Зазначене вимагає інтеграції України в європейський правовий простір. Становлення європейського правового простору, його інституційна структура були досліджені М. Гнатовським в дисертаційній роботі на тему «Становлення та тенденції розвитку європейського правового простору»⁵².

Вченим було встановлено роль у його створенні основних центрів правового співробітництва європейських держав, досліджено місце в структурі європейського правового простору політико-правових норм і стандартів, вироблених у рамках "загальноєвропейського процесу" НБСЄ/ОБСЄ, "права Ради Європи", а також сучасний стан і перспективи правової інтеграції усередині ЄС⁵³. Крім того, вченим було проаналізовано роль процесу поглиблення і розширення інтеграційних процесів для розвитку європейського правового простору, а також значення

⁵¹ Чехович Т.В. Державна влада як інститут конституційного права України: Автореф. ...дис. канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2005. С. 18.

⁵² Гнатовський М.М. Становлення та тенденції розвитку європейського правового простору: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право. – Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Київ, 2002. С. 20.

⁵³ Гнатовський М.М. Становлення та тенденції розвитку європейського правового простору: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право. – Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Київ, 2002. С. 20.

належного ступеня участі країн Центральної і Східної Європи у подальшому розвитку європейського правового простору для їхнього вступу в ЄС⁵⁴.

Питання становлення та розвитку Європейського Союзу були проаналізовані в дисертаційному дослідженні В. Ковалем. Науковцем було досліджено «історико-правові аспекти становлення та розвитку Європейського Союзу, демократичної легітимації його інституційної структури. Федералістська концепція європейської єдності визначена як методологічна основа дослідження конституційного устрою Європейського Союзу. Проаналізовано етапи інституціональної еволюції європейської інтеграції, визначено коло сучасних проблем становлення Європейського Союзу як федерації. Досліджено розвиток феномену європейського наддержавного парламентаризму та його ролі у демократичній легітимації Європейського Союзу. Зроблено висновок, що шлях до вирішення проблем демократичної легітимності, притаманних Європейському Союзу з перших років його існування, полягає у посиленні ролі парламентських механізмів європейської інтеграції, у тому числі й при вирішенні комплексу питань, пов'язаних з прийняттям до ЄС держав Центральної та Східної Європи⁵⁵.

Безумовно, що і на шляху набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору посиленою

⁵⁴ Гнатовський М.М. Становлення та тенденції розвитку європейського правового простору: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право. – Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Київ, 2002. С. 20.

⁵⁵ Коваль В.С. Становлення та розвиток Європейського Союзу: історико-правовий аспект: Автореф. ...дис. канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2003. С. 11.

є роль парламенту України. В. Коваль слушно зазначає, що «наявна на сьогодні інституційна структура ЄС містить у собі велику кількість інститутів, що виражають і захищають загальні, а не національні системи, тобто ті інститути, які прийнято називати наднаціональними (Комісія, ЄС, Суд ЄС, Рахункова палата) на противагу міжурядовим органам (Рада). Однак інституційна система ЄС на сьогодні побудована таким чином, що далеко не повністю відповідає структурі органів держави. Насамперед, у питаннях ухвалення рішення та контролю за його виконанням Рада як міжурядовий орган зберігає центральне місце, хоча і змушена „ділити” свою відповідальність у цих питаннях з іншими інститутами, у першу чергу Парламентом. Відзначимо ще одну важливу рису: інституційна система ЄС має досить децентралізований характер, у силу чого найважливішими принципами міжінституційної взаємодії у літературі справедливо визначають співробітництво між інститутами і підтримка інституційної рівноваги, своєрідного „балансу гілок влади”⁵⁶. Зазначене вимагає комплексного підходу з боку України в питаннях європейської інтеграції, а також ефективної взаємодії між всіма гілками державної влади.

«Однією з найактуальніших проблем функціонування ЄС, на думку переважної кількості європейських юристів-науковців та політиків, є постійна нестача демократичного контролю, а отже і легітимності, яка, треба визнати, є характерною рисою будь-якого наднаціонального утворення, якому *ipso facto* неприйнятна підзвітність органів влади громадянам, що є звичним для кожної національної держави. Натомість, у найкращому випадку існують непрямі політичні важелі контролю органів національної виконавчої влади. Окрім цього,

⁵⁶ Коваль В.С. Становлення та розвиток Європейського Союзу: історико-правовий аспект: Автореф. ...дис. канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2003. С. 11.

наднаціональні органи є повністю незалежними від народів, на які поширюються створені ними правові норми, які є обов'язковими для застосування на всій території Союзу та мають пріоритет перед правовими нормами, створеними національними легіслатурами»⁵⁷. Відповідно, з зазначеного випливає, що набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору зумовлює підвищення непрямих політичних важелів контролю органів виконавчої влади України.

Крім того, в контексті нашого дослідження є слушним висновок В. Ковалю, що «законодавчі та представницькі повноваження Європейського Парламенту, а також його взаємодія з національними парламентами, набуває дедалі більшого значення, забезпечуючи демократичну легітимацію інтеграційних процесів. Тому вважаємо, що реформа інституційної структури ЄС, пов'язана з поглибленням та розширенням процесу інтеграції на континенті, приведе до подальшого розвитку та втілення принципів парламентаризму в спільноті європейських народів»⁵⁸. Відтак, набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору вимагає більшої взаємодії Верховної Ради України з Європейським Парламентом з метою комплексного забезпечення інтеграції України. По суті мова йде про демократичну легітимацію процесу набуття

⁵⁷ Коваль В.С. Становлення та розвиток Європейського Союзу: історико-правовий аспект: Автореф. ...дис. канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2003. С. 11.

⁵⁸ Коваль В.С. Становлення та розвиток Європейського Союзу: історико-правовий аспект: Автореф. ...дис. канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2003. С. 12.

повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору вимагає більшої взаємодії Верховної Ради України.

«Розпочатий в Україні процес практичного здійснення євроінтеграційної політики, що передбачає поступове входження нашої держави до політичних та економічних структур ЄС, а також адаптацію законодавства України до законодавства Європейського Союзу, повинен враховувати причини та зміст процесів його федералізації, посилення ролі Європейського Парламенту та особливості нормотворення на рівні ЄС. Зокрема, зазначені питання повинні враховуватися при розробці та прийнятті Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу на підставі Закону України „Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу”, а також розробці нових законодавчих актів, спрямованих на досягнення євроінтеграційної стратегії України», слушно наголошує В. Коваль⁵⁹. При цьому наголосимо, що набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору вимагає більшої взаємодії Верховної Ради України передбачає не лише технічну адаптацію законодавства України до законодавства Європейського Союзу, а й сприяння європейських конституційних цінностей.

Так, як слушно наголошує О. Батанов «зміна, відповідно, може носити як еволюційний, так і революційний характер, часто пов'язаний не тільки з перестановкою або кардинальної зміною політично пануючих еліт або серйозними змінами в конституційному законодавстві. Насамперед йдеться про зміну світогляду і стереотипів конституційної поведінки всіх суб'єктів конституційних

⁵⁹ Коваль В.С. Становлення та розвиток Європейського Союзу: історико-правовий аспект: Автореф. ...дис. канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2003. С. 12.

правовідносин, їх переорієнтації на фундаментальні конституційні цінності, передусім – права та вольності людини, верховенство права, формування на їх основі конституційної культури та конституційної правосвідомості, відсутність яких руйнує цілісну матерію конституційного ладу і сучасного конституціоналізму»⁶⁰.

Дійсно, процес демократизації українського суспільства є складним, системним явищем, яке пронизує і охоплює всі сфери життєдіяльності соціуму - економіку, політику, право, ідеологію⁶¹. «Тому проблема формування нової правової доктрини нерозривно пов'язана з глибокими змінами соціально-економічного укладу нашої держави, суспільно-політичних інститутів, з процесом переосмислення духовних цінностей. Ефективність здійснення економічних і політичних реформ неможлива без реорганізації правової системи, яка передбачає необхідність зміни теоретичних уявлень про суспільство, про відношення між державою і правом. В умовах побудови правової держави потребують перегляду уже усталені підходи до права, його сутності і призначення. ... Європа вже набула єдиного культурно-правового простору, що дає змогу європейським державам розбудувати “загальноєвропейський дім”, ідея якого передбачає і єдине “правове царство”», слушно наголошує В. Ляшенко⁶².

⁶⁰ Батанов О.В. Конституційний лад України: протиріччя, конфліктогенний потенціал, виклики сучасності. Судова апеляція. 2019. №2. С. 40-41.

⁶¹ Ляшенко В. М. Європейське право як феномен духовно-практичного освоєння світу: Дис. ...канд. філософських наук: 12.00.12 – філософія права. К., 1999. 197 с.

⁶² Ляшенко В. М. Європейське право як феномен духовно-практичного освоєння світу: Дис. ...канд. філософських наук: 12.00.12 – філософія права. К., 1999. 197 с.

«Європейська культура як джерело і умова існування європейського права, з перспективно-історичної точки зору, вибудована на фундаменті єдиної культурної моделі, в основі якої лежить давньогрецька інтелектуальна традиція, в якій переплелися християнство, грецька філософія і римське право. Раціональний синтез цих трьох складових і є стрижнем європейської культури, вагомою складовою якої є європейське право, яке визнається європейською цивілізацією центральним та головним принципом її соціальної організації. Саме цим можна пояснити появу більшості правових теорій на ґрунті європейської культури. Сучасні світові тенденції, європейські процеси, кардинальні зміни в житті України як держави суверенної та незалежної, пов'язані з державним будівництвом та означенням стосунків з іншими державами, з усією очевидністю піднесли нагальність власного переосмислення феномену права. Історичне тяжіння до європейських ціннісних орієнтирів та спроможність власної правової традиції перетворює європейське право на об'єкт сучасних міжгалузевих досліджень, зокрема на об'єкт філософського осмислення»⁶³. Відтак, ключовими в контексті набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору є питання фундаментальних конституційних цінностей, конституційної культури, конституційної правосвідомості, співвідношення концептів «європейська ідентичність», «європейська ідентичність Українського народу», «національна ідентичність Українського народу».

Конституційно-правове забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору вимагає і дослідження питання особливостей європейською системи безпеки. Так,

⁶³ Ляшенко В. М. Європейське право як феномен духовно-практичного освоєння світу: Дис. ...канд. філософських наук: 12.00.12 – філософія права. К., 1999. 197 с.

питання становлення і розвитку європейської системи безпеки було досліджено в дисертаційній роботі О. Делінського.

Так, вченим було досліджено актуальні проблеми, які виникають у міжнародних правовідносинах, у процесі становлення і розвитку європейської системи безпеки та правотворчої і правозастосовчої діяльності держав як основних суб'єктів міжнародного публічного права, що здійснюється ними в рамках світового співтовариства і міжнародних організацій, у сфері побудови європейської системи безпеки, процеси формування і розвитку міжнародно-правових механізмів забезпечення міжнародної безпеки та участь України у сфері побудови сучасної системи європейської безпеки»⁶⁴.

А. Яковлев проаналізував витoki та формування євроатлантичного курсу України, етапи його реалізації спрямованого на вступ нашої держави до ЄС та Організації Північноатлантичного договору. Центральною лінією наукових праць Я. Яковлева є «дослідження формування законодавчої національної бази євроатлантичної інтеграції нашої держави, включаючи закріплення євроатлантичного курсу в Конституції України з метою набуття нашою державою членства в Європейського Союзі та Організації Північноатлантичного договору. Особлива увага приділена місцю і ролі Рамковому документу «Партнерство заради миру» (1994), Хартії про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-атлантичного договору (1997), Декларації про доповнення Хартії про особливе партнерство (2009). Одним із важливих етапів цього процесу стала заява про прагнення України, як учасниці «Партнерство заради миру» в 2005р. набуття членства в НАТО та створення Комісії Україна-НАТО. Активізація діалогу між

⁶⁴ Делінський О. А. Європейська система безпеки: міжнародно-правові аспекти становлення і розвитку: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право. Харків, 2003. С. 18.

Україною а Альянсом та проведення нашою державою реформ дало підстави главам держав та урядів НАТО у 2008р. на засіданні Північноатлантичної ради НАТО прийняти рішення, що Україна в майбутньому стане членом НАТО»⁶⁵. Вчений слушно вказує на «гальмівні чинники процесу євроатлантичної інтеграції України 2009-2019рр. Після 2014 р. Україна активізувала кроки спрямовані на підготовку до вступу до НАТО через реалізацію щорічних Національних програм співробітництва Україна-НАТО, які передбачають здійснення конкретних заходів правового, політичного, економічного, безпекового, оборонного, військового і ресурсного характеру та досягнення відповідності критеріям, нормам, принципам НАТО та ЄС у соціально-політичній сфері, особливо запобіганню та протидії корупції, імплементації принципів, виконанню програми НАТО з розбудови цілісності, прозорості, підзвітності, запровадження доброчесності та зниження корупційних ризиків у роботі оборонних інституцій. Однією із найважливіших ланок забезпечення євроатлантичного інтеграційного курсу України є вдосконалення законодавчої бази, зокрема прийняття низки антикорупційних законів та створення відповідних органів. Особливого значення в зміцненні євроатлантичного курсу набуло внесення зміни до Конституції України про незмінність та незворотність прагнень України щодо вступу до ЄС та НАТО в 2019 р.»⁶⁶.

⁶⁵ Яковлєв А. А. Питання зовнішньоекономічної інтеграції в сучасному конституційному процесі України. ScienceRise: Juridical Science. 2019. №3(9). С. 12-14.

⁶⁶ Яковлєв А. А. Питання зовнішньоекономічної інтеграції в сучасному конституційному процесі України. ScienceRise: Juridical Science. 2019. №3(9). С. 12-14.

А. Цятковська присвятила свої дослідження конституційно-правовій основі європейської інтеграції України, розкриттю змісту євроінтеграційної стратегії України та її правової (конституційної) регламентації⁶⁷.

О. Бакумовим було проаналізовано проблематику конституційного закріплення стратегічного курсу України через призму доктрини юридичної відповідальності держави. Вченим наголошено, що «ідея визнання цього курсу потребує своєї конституціоналізації, що сприятиме змістовному розгортанню та нормативній визначеності юридичної відповідальності держави як ключового елемента інституційного забезпечення правової держави, якою проголошено Україну. ... питання конституційно-проектних новацій у частині визначення стратегічного курсу України щодо набуття членства в ЄС і НАТО потребуватимуть посиленої уваги з боку парламенту України. За умови прийняття ідеї фіксації такого курсу в розділі І Конституції України відповідні зміни мають затверджуватися на всеукраїнському референдумі, що надасть конституціоналізації згаданого курсу найвищий рівень легітимності»⁶⁸. Як відомо, змін було внесено до преамбули Конституції України, але вони не затверджувались на всеукраїнському референдумі.

Курко М. було досліджено діяльність Міністерства внутрішніх справ України щодо європейської інтеграції. Так, науковцм було досліджено теоретико-методологічні й організаційно-правові засади, форми та методи діяльності

⁶⁷ Цятковська А. М. Конституційно-правові аспекти євроінтеграційної стратегії України: поняття та регламентація. URL: https://kneu.edu.ua/userfiles/24_11_2015/2019/ZBD086D0A0NI_PD0A0E_2019_28E284961829stor_-64-72.pdf

⁶⁸ Бакумов О.С. Конституціоналізація стратегічного курсу України в контексті доктрини юридичної відповідальності держав. URL: <http://oaji.net/articles/2019/2258-1560323171.pdf>

Міністерства внутрішніх справ України в напрямку реалізації євроінтеграційного курсу України, а також шляхи їх удосконалення⁶⁹. М. Кудирко визначено категоріальний апарат європейської інтеграції, запропоновано та обґрунтовано підхід щодо формування системи національних органів усіх гілок державної влади, компетенція яких пов'язана з управлінням у сфері європейської інтеграції, проаналізовано особливості сфери внутрішніх справ у галузі європейської інтеграції як об'єкта управління, визначено й системно досліджено роль та місце МВС України в системі національних суб'єктів управління євроінтеграційними процесами, проаналізовано специфіку формування та розвитку правової бази участі МВС України у реалізації спільної політики України та Європейського Союзу у сфері внутрішніх справ, запропоновано організаційно-правові заходи щодо удосконалення управління МВС України в напрямку забезпечення єдиного європейського організаційно-правового простору⁷⁰.

Вище проведений аналіз дозволяє дійти таких висновків.

1. Виявлено такі основні трансформаційні чинники, які активізували наукові дослідження щодо конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору: конституціоналізм, глобалізація.

⁶⁹ Курко М.Н. Діяльність Міністерства внутрішніх справ України щодо європейської інтеграції: організаційно-правові засади: Автореф. дис. ... канд.юрид. наук за спеціальністю 12.00.07 – теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Харків, 2004. С. 19.

⁷⁰ Курко М.Н. Діяльність Міністерства внутрішніх справ України щодо європейської інтеграції: організаційно-правові засади: Автореф. дис. ... канд.юрид. наук за спеціальністю 12.00.07 – теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Харків, 2004. С. 19.

Встановлено факт еволюції моделей конституціоналізму, розвитку національних економік, та доведено, що саме вони прискорили глобалізацію, наслідками чого стала активізація міждержавних комунікацій та активізація інтеграції. Ключовою також стала міжнародна фінансова інтеграція при різному рівні розвитку національних фінансових ринків.

2. Встановлено такі основні закономірності процесу розвитку вітчизняної теоретико-правової думки щодо конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору є такі: теоретичне та практичне розроблення його проблем розпочинається з 1993 р. – набрання чинності Договору про Європейський Союз та укладення Рамкового документу «Партнерство заради миру» в 1994 р.; в 2004 році відбувається активізація наукових досліджень у зв'язку з прийняттям Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, заяви про прагнення України набутти членство в Організації Північноатлантичного договору, створення Комісії Україна-НАТО.

3. Встановлено основні етапи розвитку вітчизняної теоретико-правової думки щодо конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору:

1) 1993-2000 рр. – аналіз конституційно-правового забезпечення співробітництва України та ЄС, України та Організації Північноатлантичного договору;

2) 2000 – 2004 рр. – аналіз системоутворюючих засад взаємодії інститутів публічної влади та громадянського суспільства, вдосконалення механізму забезпечення конституційного ладу України, аналіз перспектив щодо членства України в ЄС за умови, що це не шкодитиме її національним інтересам;

становлення та тенденцій розвитку європейського правового простору, становлення та розвитку ЄС, європейської системи безпеки;

3) 2004-2009 рр. – обґрунтування доцільності набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та дискусійність питання щодо набуття повноправного членства України в Організації Північноатлантичного договору;

4) 2009-2014 рр. – дослідження питань конституційної культури, конституційної правосвідомості, системи організаційних та процесуальних засобів забезпечення конституційного ладу;

5) 2014-2018 рр. – аналіз моделей конституціоналізму, виявлення характерних рис європейської моделі конституціоналізму, обґрунтування доцільності закріплення стратегічного курсу держави в Конституції України; аналіз реалізації щорічних Національних програм співробітництва Україна-НАТО, розробка пропозицій щодо досягнення Україною відповідності критеріям НАТО та ЄС;

6) 2019 р. – сьогоднішнє – встановлення співвідношення концептів «європейська ідентичність», «європейська ідентичність Українського народу», «національна ідентичність Українського народу», вдосконалення конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

4. Класифіковано бібліографічні джерела з досліджуваної проблематики на такі види:

1) міжнародні акти;

2) філософські видання;

3) наукові праці з теорії держави і права, конституційного права, міжнародного права, в яких висвітлюються питання конституціоналізму, конституційної культури, конституційної правосвідомості, європейського правового простору, становлення та розвитку ЄС, європейської системи безпеки;

4) джерела, в тому числі періодичні видання, в яких висвітлено питання конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

5) матеріали юридичної практики.

Віддаючи належне фундаментальним результатам наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених з питань конституціоналізму, конституційних цінностей, конституційного ладу, європейського правового простору, конституційно-правового забезпечення європейської інтеграції держав, в тому числі – України, зазначимо, що ключовими питаннями, що потребують дослідження у науці конституційного права в контексті конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, є такі:

- особливості формування курсу України на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, етапи його реалізації;

- роль фундаментальних конституційних цінностей, конституційних традицій в процедурі «оціночного порівняння правових систем»;

- еволюція прав людини в праві ЄС від принципу до цінності, роль в цьому процесі конституційних традицій, спільних для всіх держав-членів ЄС, та роль Європейського суду і правозастосовної практики Конституційного Суду ФРН («Solange Rechtsprechung»);

- поняття та складові конституційної культури, фактори, що впливають на її розвиток, її співвідношення з конституційною правосвідомістю;

- співвідношення концептів «європейська ідентичність», «європейська ідентичність Українського народу», «національна ідентичність Українського народу»;

– характерні риси та тенденції розвитку Європейської моделі конституціоналізму;

– поняття та структура конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

– роль принципів та норм права в конституційно-правовому механізмі забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

– роль Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України та Президента України в механізмі реалізації зовнішньої політики держави, конституційні основи відповідних функцій цих суб'єктів, принципів, на основі яких вони здійснюються, а також виконання їх конституційних повноважень.

1.2 Методологія дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору

Загальновідомо: «за своєю сутністю та функціональним призначенням методологія акумулює в собі та дозволяє в подальшому застосувати способи здобуття наукових знань, які: по-перше, відображають динамічні процеси та явища; по-друге, передбачають особливий шлях, на якому досягається певна науково-дослідницька мета; по-третє, забезпечують всебічність отримання інформації щодо процесу чи явища, яке вивчається; по-четверте, допомагають отриманню нової інформації та її включення до фонду теорії науки; по-п'яте, забезпечують уточнення, збагачення, систематизацію термінів і понять у науці; по-шосте, створюють систему наукової інформації, яка базується на об'єктивних фактах, і

логіко-аналітичний інструмент наукового пізнання»^{71, 72, 73}. Тому, як зазначають Ю. Кунев та Л.Дешко, належна розробка методологічного інструментарію, необхідна для здійснення наукового пізнання, є основоположним питанням для адекватного та повного визначення об'єкта пізнання^{74, 75}, яке має вирішуватись шляхом підбору методологічних інструментів, заснованих на методології права загалом і методології конкретної юридичної науки, в межах якої здійснюється

⁷¹ Дідич Т.О. Теоретико-методологічні засади правоутворення: Дис. ... докт. юрид. наук.: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2018. С. 117.

⁷² Бисага Ю.М., Дешко Л.М. Методологія дослідження конституційного права звертатися до міжнародних судових установ та міжнародних організацій. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юридичні науки. 2016. №21. С. 14-16.

⁷³ Гусарєв С. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності): навчальний посібник. К. : Знання, 2005. 655 с.

⁷⁴ Кунєв Ю. Методологія дослідження державно-правових явищ як актуальна проблема. Право України. 2009. № 11. С. 118.

⁷⁵ Дешко Л.М. Конституційне право на звернення до міжнародних судових установ та міжнародних організацій: порівняльно-правове дослідження. Київ, 2017. 479 с.

наукове дослідження^{76, 77, 78}. Розкриваючи особливості методології дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, зазначимо, що саме на методологічну базу (основу) наукового пізнання покладається забезпечення і його вивчення з точки зору переосмислення існуючих в науці конституційного права знань, і з точки зору приросту нових.

Як зазначає В. Михалчич «тематики методологічних основ конституційно-правового статусу вищих органів державної влади, людини і громадянина торкалися в своїх працях як вітчизняні (Д.М. Белов⁷⁹, Ю.М. Бисага⁸⁰,

⁷⁶ Федоренко В. Л. Теоретичні основи системи конституційного права України: Дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право, муніципальне право. К., 2005. С. 18-20.

⁷⁷ Deshko L. Criteria for the court's compliance with the obligation to provide justification of its decisions. TEISE. 2016. №99. P. 186-193.

⁷⁸ Бисага Ю.М., Дешко Л.М. Міждисциплінарність як умова розв'язання комплексної проблеми щодо конституційного права кожного звертатися до міжнародних судових установ та міжнародних організацій. Науковий збірник «Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції». 2016. № 4. С. 18-21.

⁷⁹ Белов Д.М. Парадигма українського конституціоналізму: Дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Ужгород, 2012. 523 с.

⁸⁰ Бисага Ю.М., Дешко Л.М. Методологія дослідження конституційного права звертатися до міжнародних судових установ та міжнародних організацій. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юридичні науки. 2016. № 21. С. 14-16.

О.П. Васильченко⁸¹, Д.С. Гусарєв⁸², Л.М. Дешко⁸³, О.В. Марцеляк⁸⁴, Н.В. Мішина⁸⁵, Н.О. Мяловицька⁸⁶, О.В. Скрипнюк⁸⁷, В. Л. Федоренко⁸⁸ та ін.), так і зарубіжні

⁸¹ Васильченко О.П. Принцип рівності прав і свобод людини і громадянина в конституційному праві України: доктринальні та прикладні аспекти: Дис....докт.юрид.наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Київ, 2015. 467 с.

⁸² Гусарєв С.Д., Олійник А.Ю., Слюсаренко О.П. Теорія держави і права. К., 2008. 270 с.

⁸³ Дешко Л. М. Конституційне право на звернення до міжнародних судових станов та міжнародних організацій: порівняльно-правове дослідження: Дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право, муніципальне право. К., 2017. 479 с.

⁸⁴ Марцеляк О.В. Конституційно-правовий статус інституту омбудсмана: світовий досвід та українська модель: Дис... д-ра юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Одеса, 2004. 473 с.

⁸⁵ Мішина Н.В. Герменевтика у галузі конституційного права України (на матеріалах Інституту органів самоорганізації населення). Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; відп. за вип. Ю. М. Оборотов. Вип. 50. Одеса : Юрид. л-ра, 2009. 476 с.

⁸⁶ Мяловицька Н.А. Конституційно-правова реформа і методологія науки конституційного права. Вісник Конституційного суду України. 2006. №2. С. 22-29.

⁸⁷ Скрипнюк О.В. Методологічні проблеми оновлення Конституції України. Вісник Академії правових наук України. 2012. № 4. С. 357-378.

⁸⁸ Федоренко В. Л. Методологія сучасних конституційно-правових досліджень в Україні: наук. доповідь. Київ, 2015. 64 с.

науковці»⁸⁹. Однак, окремих комплексних наукових праць, в яких би досліджувалась проблематика методології дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору немає. Вище викладене свідчить про актуальність здійснення наукового пошуку з цього питання.

Таким чином, в цьому підрозділі нашого дослідження сформуємо методологію дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Перш за все, сформулюємо визначення поняття методології дослідження вище зазначеного питання, а також виділимо методологічні функції, що будуть здійснені при дослідженні цього питання.

Вітчизняні та зарубіжні вчені одностайні в думці, що питання методології є одним з самих складних та дискусійних в юридичній науці. На переконання В. Лазарева методологія є сукупністю принципів, прийомів, способів наукової діяльності, при реалізації яких отримуються істинні або об'єктивні знання, реальність⁹⁰. О. Сурілов звертає увагу, що «Методологія... дозволяє досліднику зорієнтуватися у фактичному матеріалі, аналізувати і синтезувати його, науково збагачувати»⁹¹. Водночас, методологія має подвійний характер.

⁸⁹ Михалчич В.М. Конституційно-правовий статус Національного банку України: оновлені методи наукового пізнання. Порівняльно-аналітичне правознавство. 2018. №3. С. 78-81.

⁹⁰ Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования. М.: Наука, 2003. С. 13.

⁹¹ Сурилов А. В. Теория государства и права : учеб. пособие. О.: Вища шк., 1989. С. 47-48.

Так, О. Сурилов підкреслює, що «з одного боку, методологія виступає як сукупність різних способів пізнання держави і права на загальнотеоретичному рівні, а з іншого боку – методологія сама є предметом пізнання»⁹². В. Зацерковний, І. Тішаєв, В. Демидов наголошують, що «основою розробки будь-якого наукового дослідження є методологія, тобто сукупність методів, способів, прийомів і їхня певна послідовність, прийнята при розробці наукового дослідження. Метод – це спосіб пізнання явищ природи. Ним може бути упорядкована діяльність дослідника, яка спрямована на отримання нових знань. Термін "методологія" в буквальному розумінні означає вчення про методи пізнання (від грец. *μωδολογία*) – вчення про методи, методики і засоби пізнання. Методологія – це схема, план розв'язку поставленого науководослідного завдання. Питання методології досить складне, оскільки саме це поняття тлумачиться по-різному. Багато зарубіжних наукових шкіл не розмежовують методологію і методи дослідження. У вітчизняній науковій традиції методологію розглядають як учення про науковий метод пізнання або як систему наукових принципів, на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів дослідження. Найчастіше методологію тлумачать як теорію методів дослідження, створення концепцій, як систему знань про теорію науки або систему методів дослідження. Методику розуміють як сукупність прийомів дослідження, включаючи техніку і різноманітні операції з фактичним матеріалом»⁹³.

І. Греков надає визначення поняття методології як вчення про методи пізнання й перетворення світу, і як сукупність прийомів дослідження, які застосовуються

⁹² Сурилов А. В. К общей теории государства и права : учеб. пособие. К., 1971. С. 9-10.

⁹³ Методологія наукових досліджень : навч. посіб. / В. І. Зацерковний, І. В. Тішаєв, В. К. Демидов. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2017. С. 71.

наукою відповідно до об'єкта її пізнання⁹⁴. На думку О. Любчик, С. Гусарєва та О. Олійник методологія – це наука не лише про методи, а складне утворення системи різних методологічних рівнів і методів пізнання предмета, тобто методологія є теорією методів⁹⁵; ⁹⁶. В. Сирих, В. Шейко, Н. Кушнарєнко акцентують увагу на тому, що «таким, що заслуговує уваги, є визначення методології як концептуального викладу мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища»⁹⁷; ⁹⁸.

Ряд дослідників переконують, що «методологія науки (від грецьк. *μεθοδολογία* – вчення про способи) – це система методологічних і методичних принципів і прийомів, операцій і форм побудови наукового знання. До загальнонаукової методології слід віднести системний підхід, застосування якого потребує кожний об'єкт наукового дослідження. Сутність його полягає у комплексному дослідженні великих і складних об'єктів (систем), дослідженні їх як єдиного цілого з узгодженим функціонуванням усіх елементів і частин. Для конкретних наук методологія пізнання (дослідження) є сукупністю методів і засобів, спрямованих на

⁹⁴ Греков І. П. Особливості правового регулювання праці державних службовців: Дис. ... канд. юрид. наук. Х., 2003. 183 с.

⁹⁵ Любчик О. А. Проблеми кодифікації трудового законодавства України: Дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.05 – трудове право, право соціального забезпечення. К., 2018. С. 35-36.

⁹⁶ Гусарєв С.Д., Олійник А.Ю., Слюсарєнко О.П. Теорія держави і права. К., 2008. С. 21.

⁹⁷ Шейко В.М., Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науководослідної діяльності. 2-е вид. К., 2002. С. 56.

⁹⁸ Сырых В.М. Логические основания общей теории права: в 2-х т. Т. 1: Элементный состав. М, 2000. 528 с.

вирішення поставлених проблем. Методологія – це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища»⁹⁹.

Методологія на думку В. Сирих є сукупністю знань про методи дослідження юридичних явищ та про застосування таких методів у дослідженні тих чи інших юридичних явищ¹⁰⁰. В. Павліченко зазначає, що сутність поняття «методологія» (від лат. *logos* тлумачиться як наука, знання, метод-шлях, а також напрямок пізнання) характеризується як вчення про методи пізнання. Найбільш розповсюдженими серед трактувань терміна є філософські тлумачення, у яких методологія розглядається в якості філософського вчення про методи пізнання і практику чи перетворення дійсності^{101, 102}.

Отже, поняття методології є одним з найбільш дискусійних в науці.

В дисертаційному дослідженні Л. Дешко слушно наголошує, що «авторський колектив підручника «Курс конституционного права Украины. Общая часть: Основы теории конституционного права» під редакцією М. Баймуратова та О. Батанова зазначає, що методологія пізнання здійснює істотний вплив на зміст і

⁹⁹ Методологія наукових досліджень : навч. посіб. / В. І. Зацерковний, І. В. Тішаєв, В. К. Демидов. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2017. С. 71.

¹⁰⁰ Сырых В.М. Логические основания общей теории права: в 2-х т. Т. 1: Элементный состав. М, 2000. С. 361-362.

¹⁰¹ Павліченко В.М. Проблеми гармонізації національного нормативноправового забезпечення праці державних службовців до міжнародного законодавства: Дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. К., 2018. С. 86.

¹⁰² Словник української мови / ред. кол.: І.К. Білодід, А.А. Бурячок, В.О. Винник та ін. Т. 4. К., 1973. С. 622.

систематизацію наукових знань, якісні характеристики отриманих результатів¹⁰³. Проблема задає умови дослідження. Тобто вирішення проблеми може обмежитися доповненням або взаємозв'язком з іншими формами знань, отриманих результатів на дисциплінарному рівні, а може потребувати побудови інтегральних структур. Але вирішення складних комплексних проблем має певні труднощі, особливо на етапі побудови інтегральних структур¹⁰⁴. «Методологія... дозволяє досліднику зорієнтуватися у фактичному матеріалі, аналізувати і синтезувати його, науково збагачувати», – підкреслює О. Сурилов¹⁰⁵. У своїх працях учений акцентував увагу на подвійному характері методології. З одного боку, методологія виступає як сукупність різних способів пізнання держави і права на загальнотеоретичному рівні, а з іншого – є предметом пізнання¹⁰⁶. На думку вченого, у юридичному пізнанні методологія необхідна, оскільки вона забезпечує вдосконалювання, а отже, і плідотворність методів цього пізнання¹⁰⁷.

Складність методологічної проблематики визначається насамперед її комплексністю, різнобічністю. Конституційне право України повинно мати широку

¹⁰³ Курс конституционного права Украины. Общая часть: Основы теории конституционного права : учебник / под ред. М. А. Баймуратова, А. В. Батанова. Харків : Одиссей. 2008. С. 95.

¹⁰⁴ Чайка Я.М. Трансдисциплінарність як умова розв'язання складних комплексних проблем (філософсько-методологічний аспект): Автореф.дис....канд. філософських наук: 09.00.02 – діалектика і методологія пізнання. К., 2011. 170 с.

¹⁰⁵ Сурилов А. В. Теория государства и права : учеб. пособие / А. В. Сурилов. К.; О.: Вища шк., 1989. С. 47-48.

¹⁰⁶ Сурилов А. В. К общей теории государства и права : учеб. пособие / А. В. Сурилов, Н. С. Магарин. К., 1971. С. 9-10.

¹⁰⁷ Сурилов А. В. Теория государства и права : учеб. пособие / А. В. Сурилов. К.; О.: Вища шк., 1989. С. 47.

систему методів досліджень, «...для того щоб глибоко і всебічно дослідити свій предмет пізнання, з'ясувати його сутність, якісні характеристики, динаміку розвитку в усій різноманітності об'єктивної реальності, її закономірних та випадкових проявів, здатність ефективно і швидко реагувати на кардинальні зміни у швидкоплинному житті... Ця система у сукупності з іншими спеціальними засобами і прийомами пізнання тих або інших правових явищ є складним утворенням, дослідницьким інструментарієм усієї юридичної науки – її методологією»^{108»}¹⁰⁹.

На думку О. Васильченко «Методологія – це вчення про методи пізнання конституційно-правових реалій, теоретичне обґрунтування методів і способів пізнання цих реалій; вчення про структуру, логічну організацію, методи та засоби діяльності; вчення про принципи побудови, форми та способи наукового пізнання. Вона об'єднує в собі масив знань щодо форм та методів наукового дослідження певного явища. Це «концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища»¹¹⁰. При цьому, досліджувані процеси та явища

¹⁰⁸ Сурілов О. В. Теорія держави і права : навч. посіб. / О.В. Сурілов. О.: Астропринт, 1998. С. 36.

¹⁰⁹ Дешко Л.М. Конституційне право на звернення до міжнародних судових устнов та міжнародних організацій: порівняльно-правове дослідження: Дис. ...докт. юрид. наук. зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. К., 2017. С. 65-66.

¹¹⁰ Васильченко О.П. Принцип рівності прав і свобод людини і громадянина в конституційному праві України: доктринальні та прикладні аспекти: Дис....докт.юрид.наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. – Київ, 2015. С. 72.

не перебувають у статиці, навпроти – вони є динамічними. Відтак потребують на кожному етапі їх розвитку застосування тих або інших методів, способів пізнання.

Термін «методологія» з точки зору юридичної науки можна визначити:

1) в онтологічному розумінні;

2) в гносеологічному розумінні. «В онтологічному розумінні методологія – це система методологічних принципів, прийомів, способів, засобів, методів та методик наукового пізнання, яка використовується для отримання даних у процесі дослідження державно-правової дійсності у контексті завдань юридичної практики. У гносеологічному розумінні методологія – це наука про методологічні принципи, прийоми, способи, засоби, методи та методики наукового пізнання, що використовуються у юриспруденції. Це визначення повністю узгоджується з точкою зору на методологію юридичної науки, що домінує в юридичній літературі», акцентує увагу В. Павліченко¹¹¹.

Таким чином, методологія конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору в онтологічному розумінні – це сукупність принципів, способів, засобів, прийомів, методів, методик наукового пізнання, які застосовується для отримання теоретично-практичних даних при дослідженні стану нормативно-правового регулювання набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. В гносеологічному розумінні – це наука, яка вивчає методологічні принципи, способи, засоби, прийоми, методи і методики наукового пізнання, що використовуються у нормативно-правовому регулюванні набуття повноправного

¹¹¹ Павліченко В.М. Проблеми гармонізації національного нормативноправового забезпечення праці державних службовців до міжнародного законодавства: Дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. К., 2018. С. 22-23.

членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

О. Прохоров зазначає, що «методологія є вченням про структуру, логічну організацію, методи та засоби діяльності; вчення про принципи побудови, форми і способи наукового пізнання»¹¹². Отже, в нашому дослідженні доцільним є дослідження структури, взаємозв'язків між складовими елементами, форм та способів наукового пізнання нормативно-правового регулювання набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

В. Павліченко зазначає, що «методологічні основи науки завжди існують поза її межами і не виводяться безпосередньо із самого дослідження...тобто методологічні основи являють собою загальнотеоретичні начала будь-якого наукового дослідження»¹¹³, включаючи нормативно-правове регулювання набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Суть методології полягає в направленні мислення науковця (дослідника) в процесі наукового дослідження на результат – створення фундаментальної, комплексної наукової праці з проблематики конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Вітчизняні вчені підкреслюють, що «зазвичай в структурі методології юриспруденції виділяють такі основні складові, які взаємопов'язані між собою:

¹¹² Прохоров А.М. Советский энциклопедический словарь. М.: Сов. энцикл., 1980. С. 795.

¹¹³ Павліченко В.М. Проблеми гармонізації національного нормативноправового забезпечення праці державних службовців до міжнародного законодавства: Дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. К., 2018. С. 23.

1) обумовленість предметом юридичної науки і пристосованість до нього арсеналу пізнавальних засобів – сукупність теоретичних принципів, підходів, наукових методів пізнання державно-правових явищ;

2) відповідним чином сформульовані теоретичні положення юридичної науки (апарат категорій і понять, положення про особливості, структуру та типології юридичного знання тощо);

3) процедури, методики і техніки пізнавальної діяльності»¹¹⁴; ¹¹⁵.

Наукове пізнання конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору зумовлює:

1) застосування відповідних принципів,
2) формування підходів,
3) використання наукових методів пізнання явищ, які стосуються теми дослідження,

4) аналіз та формулювання понять, положень про особливості, структуру, типологію юридичного знання про досліджувану сферу,

5) застосування методики та техніки пізнавальної діяльності для створення комплексного наукового дослідження.

Г. Дядюра звертає увагу на те, що «значення методології відображається у тому, які вона виконує функції. До них Г. Дядюра відносить такі:

¹¹⁴ Павліченко В.М. Проблеми гармонізації національного нормативноправового забезпечення праці державних службовців до міжнародного законодавства: Дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. К., 2018. С. 22-23.

¹¹⁵ Гусарєв С.Д. Юридична деонтологія (основи юридичної діяльності): навч. посіб. К.: Знання, 2005. С. 68.

- 1) визначення способів здобуття наукових знань, які відображають динамічні процеси та явища;
- 2) передбачення особливого шляху, на якому досягається певна науково-дослідницька мета;
- 3) забезпечення отримання всебічної інформації щодо процесу чи явища, що вивчається;
- 4) сприяння введенню нової інформації до фонду теорії науки;
- 5) забезпечення уточнення, збагачення, систематизації термінів і понять у науці;
- 6) формування системи наукової інформації, що базується на об'єктивних фактах і виступає логіко-аналітичним інструментом наукового пізнання¹¹⁶.

Інші вчені слушно звертають увагу не лише на функції, але і на принципи методології.

Так, вітчизняні вчені виокремлюють такі функції і принципи методології: «Функції методології: визначає способи здобуття наукових знань, які відображають динамічні процеси та явища; направляє, передбачає особливий шлях, на якому досягається певна науково-дослідницька мета; забезпечує всебічність отримання інформації щодо процесу чи явища, що вивчається; допомагає введенню нової інформації до фонду теорії науки у вигляд нових понять, категорій, законів, гіпотез, ідей, теорій; забезпечує уточнення, збагачення, систематизацію термінів і понять у науці; створює систему наукової інформації, яка базується на об'єктивних фактах, і логіко-аналітичний інструмент наукового пізнання; організує використання нових знань у практичній діяльності. Принципи методології пізнання: принцип єдності теорії і практики; принцип визначеності; принцип конкретності; принцип

¹¹⁶ Дядюра Г.М. Організація, методологія та ведення наукових досліджень. Черкаси: ЧДТУ, 2008. С. 34.

пізнавальності; принцип об'єктивності; принцип причинності; принцип розвитку»¹¹⁷.

В. Зацерковний, І. Тішаєв, В. Демидов зазначають, що «принцип єдності теорії і практики означає, що вони є нерозривно пов'язаними і взаємообумовлюють один одного в процесі людської діяльності. Розкриває діалектику руху людського знання до істини, констатує визначальну роль практики, яка є критерієм істинності теоретичних положень, у процесі пізнання. Принцип визначеності вимагає повного і всебічного відображення найбільш істотних сторін і закономірностей об'єктивних процесів, конкретного історичного підходу до їх оцінки. Принцип конкретності означає, що відображення дійсності в мисленні істинно – тільки якщо воно конкретно. Принцип пізнаваності означає, що об'єктивний світ, що існує поза і незалежно від нас, може бути пізнаний, так як немає принципових перешкод для того, щоб у ході діяльності людина могла освоїти зовнішній світ. Принцип підпорядкованості полягає у затвердженні об'єктивної закономірності обумовленості одного явища іншим і вимагає врахування різноманіття відносин і зв'язків. Принцип розвитку полягає в тому, що формування наукового знання відбувається при повному і всебічному відображенні процесів становлення розвитку об'єкта пізнання, його протиріч, кількісних і якісних змін та їх взаємного переходу. Принцип об'єктивності вимагає розгляду процесів, явищ, речей такими, якими вони є, без упередженості, в усьому різноманітті їх сторін, зв'язків, відносин»¹¹⁸.

¹¹⁷ Методологія наукових досліджень : навч. посіб. / В. І. Зацерковний, І. В. Тішаєв, В. К. Демидов. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2017. С. 71.

¹¹⁸ Методологія наукових досліджень : навч. посіб. / В. І. Зацерковний, І. В. Тішаєв, В. К. Демидов. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2017. С. 72.

В. Павліченко слушно резюмує, що методологія вирішує проблеми пошуку шляхів найбільш оптимального дослідження та ґрунтовного розкриття певної проблематики¹¹⁹. Такої ж думки дотримуються і інші науковці¹²⁰.

Таким чином, методологія конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору – це інтелектуальний пошук концептуальних основ вирішення наукової проблеми щодо конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору з метою отримання істинних об'єктивних знань, який передбачає застосування різних принципів, способів, засобів, прийомів, методів пізнання, що перебувають у взаємодії і є невід'ємними один від одного.

При дослідженні конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору буде здійснено такі сім методологічних функцій:

1) детермінація конкретних способів, засобів, методів та методик наукового пізнання, які визначають закономірності, свідчать про чинники генезису конституціоналізму, а також становлення конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

2) формування конкретної науково-дослідницької мети у процесі дослідження проблематики конституційно-правового забезпечення набуття повноправного

¹¹⁹ Павліченко В.М. Проблеми гармонізації національного нормативноправового забезпечення праці державних службовців до міжнародного законодавства: Дис. ... докт. юрид. наук. К., 2018. С. 23-24.

¹²⁰ Deshko L. European Standards of Human Rights: Course book. Donetsk: Modern Printing (Suchasny Drook), 2013. 142 p.

членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

3) опрацювання наукових джерел щодо конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

4) отримання наукової новизни різних рівнів щодо конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

5) сприяння здійсненню наукового пізнання об'єктивних знань (істини) щодо конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору внаслідок використання спеціального інструментарію;

6) вдосконалення термінологічної бази у правовій доктрині з конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

7) забезпечення здійснення наукового дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, яке характеризується фундаментальністю, комплексністю, новизною.

Провідні вітчизняні вчені-конституціоналісти наголошують, що «специфічна природа методології ... полягає в інтеграції наукових знань про способи та засоби пізнання конституційно-правової реальності, закономірностей її розвитку та їх адекватного відображення в формуванні понятійного апарату конституційно-правових теорій... До найефективніших методів дослідження особливостей категорії конституціоналізму в Україні належать насамперед системний, структурно-функціональний, діяльнісний, порівняльно-правовий, історично-ретроспективний, формально-догматичний, конкретно-соціологічний, прогностичний та ін. Широке розуміння методології парадигми конституціоналізму

збігається з методологією конституційного права та змістовно включає світоглядні, ідеологічні та політичні орієнтири. Парадигма конституціоналізму в методологічному плані дає теоретичне обґрунтування державно-правових процесів в їх історичному розвитку і практичному втіленні, передбачає логічні способи і прийоми пізнання сфери конституційно-правового регулювання суспільних відносин»¹²¹.

При цьому акцентуємо увагу, що «розвідки в галузі наукового пізнання початку ХХІ століття виявили обмеженість класичних та некласичних методологічних засобів дослідження складних систем. Усі глобальні проблеми сучасності взаємозалежні, взаємозумовлені, тому ізольоване їх вирішення не можливе»¹²². «При цьому важливим залишається виявлення походження, характеру й особливостей цих проблем, насамперед, пошук науково обґрунтованих і реалістичних у практичному відношенні шляхів їх вирішення, що виводить дослідження за межі колишніх дисциплінарних наукових парадигм у простір між- і трансдисциплінарності. Цей процес зумовлений тим, що для постнекласичного етапу розвитку науки більшість проблем виступають як комплексні, що охоплюють у процесі дослідження різні галузі знань. Вирішення таких проблем, дослідження відповідних явищ та об'єктів не можливе в рамках вузької дисциплінарності, оскільки наука має справу зі складними системними об'єктами, які в межах кожної окремої дисципліни вивчаються лише частково...Тому актуальним для дослідження складних комплексних проблем виступає вивчення феноменів міждисциплінарності, мультидисциплінарності, інтердисциплінарності,

¹²¹ Белов Д.М. Парадигма українського конституціоналізму: Дис. ...докт.юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Ужгород, 2012. 523 с.

¹²² Тиунова Л.Б. Системные связи правовой действительности: Методология и теория. СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1991. 136 с.

трансдисциплінарності та інші комплексні дослідження, що базуються на знаннях різних дисциплін про певний об'єкт», зазначає Я. Чайка¹²³.

«Дослідниками визнано, що дисциплінарна організація науки на постнекласичному етапі пізнання не дає цілісного знання про об'єкт, а вивчення складного об'єкта відбувається при залученні різних дисциплін. Оскільки зазначені дослідження комплексного характеру потребують методологічних підходів, які позитивно доповнюють дисциплінарні норми та принципи, тому актуальним є розробка даних підходів у царині складних комплексних досліджень... Комплексні дослідження пов'язані з уявленням про об'єкт як складну множину фрагментів дійсності, що має структурно-морфологічну чи функціональну сукупність елементів», підкреслює вчений¹²⁴.

Отже, з метою визначення методу, на якому може бути побудовано методологію дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, необхідним є аналіз:

- дисциплінарного підходу;
- міждисциплінарного підходу;
- мультидисциплінарного підходу;
- трансдисциплінарного підходу.

А. Колот зазначає: «...явища і процеси, які знаходяться за «кадром» міждисциплінарності, є достатньо складними, багатоплановими та

¹²³ Чайка Я.М. Трансдисциплінарність як умова розв'язання складних комплексних проблем (філософсько-методологічний аспект): Автореф.дис....канд. філософських наук: 09.00.02 – діалектика і методологія пізнання. К., 2011. 170 с.

¹²⁴ Чайка Я.М. Трансдисциплінарність як умова розв'язання складних комплексних проблем (філософсько-методологічний аспект): Автореф.дис....канд. філософських наук: 09.00.02 – діалектика і методологія пізнання. К., 2011. 170 с.

різновекторними, а тому досить проблематично дати вичерпну характеристику цього феномена в одному, хоча й найширшому формулюванні. ... пропонуємо розглядати її як мінімум із дев'яти позицій:

1) Міждисциплінарність – це запозичення і перетікання підходів і методів різних наук (дисциплін);

2) Міждисциплінарність – це здатність побачити, розпізнати, сприйняти те, що стає доступним у межах окремо взятої науки (дисципліни) за використання методів та інструментарію інших наук (дисциплін);

3) Міждисциплінарність у практиці наукових досліджень ... означає... запозичення ...методичного і прикладного інструментарію;

4) Міждисциплінарність – це розширення міждисциплінарних зв'язків у якості “протиотрути” надмірній вузькості як предмету, сфери наукових досліджень;

5) Міждисциплінарність – це запозичення взаємопов'язаними науками (дисциплінами) як методів, інструментарію, так і отриманих результатів дослідження та постійне звернення до їх теоретичних схем, моделей, категорій, понять;

6) Міждисциплінарність – це намагання подолати експансію так званого “...імперіалізму” у більшість галузей ... науки. Йдеться про не виправдане засилля економічних наук методологічними засадами, теоретичним інструментарієм неокласики, мейнстріму і прагнення збагатити економічні науки здобутками інших сучасних економічних, соціологічних, філософських теорій;

7) “Міждисциплінарність” – це не лише просте запозичення методів, інструментарію з інших наук (дисциплін), а й інтеграція останніх на рівні конструювання міждисциплінарних об'єктів, предметів, опрацювання яких дозволяє отримати нове наукове знання;

8) Міждисциплінарність – це науково-педагогічна новація, що породжує здатність побачити, розпізнати, сприйняти те, що є недоступним у межах окремо

взятої науки (дисципліни) з її специфічним, вузькоорієнтованим об'єктом, предметом і методами дослідження;

9) “Міждисциплінарність” у широкому, функціональному її розумінні – це зіткнення, взаємопроникнення, синергія різних наук (дисциплін), що передбачає розвиток інтеграційних процесів, зростаючу взаємодію, взаємозбагачення методів, інструментарію задля отримання нового наукового знання»¹²⁵. Вчена підкреслює: «...на порядку денному постають принципово нові завдання щодо використання міждисциплінарної практики досліджень. Остання, за нашим баченням, як за масштабами, так і за постановкою завдань має бути значно різноманітнішою, методологічно вивіреною з огляду на цілу низку об'єктивних і суб'єктивних обставин»¹²⁶.

Головною ознакою власне міждисциплінарного підходу є глибший рівень пізнання на основі застосування під час здійснення досліджень інтеграційної взаємодії різногалузевих наукових знань, коли сукупність останніх існує у вигляді

¹²⁵ Колот А. Міждисциплінарний підхід як домінанта розвитку економічної науки та освітньої діяльності. URL: <http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/5927/1/mij.pdf>.

¹²⁶ Колот А. Міждисциплінарний підхід як домінанта розвитку економічної науки та освітньої діяльності. URL: <http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/5927/1/mij.pdf>.

єдиного комплексу¹²⁷. Завдяки саме цьому міждисциплінарний підхід відкриває можливість виконувати дослідження на глибших рівнях¹²⁸.

Особливість цього підходу при дослідженні конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору полягає в тому, що воно входить до міждисциплінарної системи знань. Очевидним та необхідним є об'єднання різних дисциплін і для створення нової онтології, і для методів для «роботи» з її об'єктами.

О. Васильченко та інші науковці підкреслюють, що «характерною рисою цих систем знань є, безумовно, менша чіткість дисциплінарних кордонів. Історія політико-правових учень, історія держави і права України, історія держави і права зарубіжних країн, конституційне право України, конституційне право зарубіжних країн, міжнародне право, політологія взаємодіють задля створення цілісної картини ...Ця картина в кожній зазначеній вище дисципліні дає семантичну інтерпретацію фактів. При цьому, як зазначається в спеціальній літературі, міждисциплінарність в жодному разі не зводиться до універсалізуючої цілісної

¹²⁷ Колот А. Міждисциплінарний підхід як домінанта розвитку економічної науки та освітньої діяльності . URL: <http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/5927/1/mij.pdf>.

¹²⁸ Колот А. Міждисциплінарний підхід як домінанта розвитку економічної науки та освітньої діяльності . URL: <http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/5927/1/mij.pdf>.

системи знань»^{129, 130}. Принцип універсалізму не зводить наявні сумірні системи знань до спрощеної схеми, а, навпаки, в міждисциплінарному дослідженні є методологічною засадою вирішення комплексної проблеми¹³¹.

Вплив глобалізаційних процесів на національну правову систему позначається на правотворенні й правотворчості, що являють собою досить складні процеси¹³². «Посилення ролі права в умовах глобалізації проявляється в розширенні сфер правового регулювання, оскільки його об'єкт і предмет не лише ускладнюються, але й розширюються. Все нові й нові сфери суспільних відносин включаються у правовий простір і, відповідно, вимагають появи нових засобів правового регулювання. У коло правового регулювання включаються усе нові суспільні відносини», – зазначає Р. Бірюков¹³³. Викладене вище дозволяє зробити висновок, що швидкий розвиток глобалізації та її вплив на правову систему держави та

¹²⁹ Васильченко О.П. Принцип рівності прав і свобод людини і громадянина в конституційному праві України: доктринальні та прикладні аспекти: Дис....докт.юрид.наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Київ, 2015. 467 с.

¹³⁰ Васьковська В.П. Право людини на безпеку та конституційно-правовий механізм його забезпечення: Дис...канд.юрид.наук: 12.00.02– конституційне право; муніципальне право. К., 2006. 224 с.

¹³¹ Дешко Л. М. Конституційне право на звернення до міжнародних судових станов та міжнародних організацій: порівняльно-правове дослідження: Дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право, муніципальне право. К., 2017. 479 с.

¹³² Дзьобань О. Генеза правової сфери в умовах глобалізаційних процесів URL: http://dspace.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/3067/1/Dzeban_420_425.pdf.

¹³³ Бірюков Р.М. Національна правова система в умовах глобалізації (основні напрямки трансформації): Дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Одеса, 2011. 205 с.

міжнародну правову систему зумовлює необхідність оновлення міждисциплінарного підходу.

Оскільки і конституціоналізм, і глобалізація є складними багатовимірними явищами, то дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору вимагає звернення не лише до методів, які застосовуються в юридичній науці, а виходу за межі колишніх дисциплінарних наукових парадигм у простір між- і трансдисциплінарності¹³⁴.

Під впливом глобалізації та інших чинників національний конституціоналізм еволюціонує у тісній кореляції з транснаціональним конституціоналізмом^{135, 136}. Хоча зазвичай глобалізацію пов'язують з якісно більш високими рівнями інтегрування, цілісності та взаємозалежності світу, тим не менш глобальний розвиток стає все більш нерівномірним. Загострюється глобальна конкурентна боротьба, в якій використовуються засоби економічного, фінансового, політичного та іншого тиску і по-різному розподіляються негативні наслідки глобалізації та

¹³⁴ Михалчич В.М. Конституційно-правовий статус національного банку України: методологія дослідження та методологічні функції. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2018. №52. Том 1. С. 82-85.

¹³⁵ Савчин М.В. Природа и современные тенденции конституционализма в контексте правового плюрализма. Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской академии наук. 2015. Том 15. Вып. 3. С. 109-131.

¹³⁶ Deshko L. Domestic remedies that have to be exhausted in Ukraine when everyone applying to international judicial institutions or to the relevant bodies of international organizations. Вестник Пермского университета. 2014. №1. С. 332-336.

блага, що нею надаються^{137, 138, 139}. Зазначене актуалізує питання конституційно-правового забезпечення набуття саме повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Зважаючи на те, що і конституціоналізм, і глобалізація є складними багатовимірними явищами, дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору вимагає звернення не лише до методів, які застосовуються в юридичній науці (методи аналізу і синтезу, формально-логічний, порівняльно-правовий, статистичний тощо), а вихід за межі колишніх

¹³⁷ Прудский В.Г. Развитие стратегического управления в условиях нарастания неоиндустриальной глобализации и неравномерности современного социально-экономического развития стран и территорий. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-strategicheskogo-upravleniya-v-usloviyah-narastaniya-neoindustrialnoy-globalizatsii-i-neravnomernosti-sovremennogo>.

¹³⁸ Deshko L. European Standards of Human Rights: Course book. Donetsk: Modern Printing (Suchasny Drook), 2013. 142 p.

¹³⁹ Бисага Ю.М., Дешко Л.М. Міждисциплінарність як умова розв'язання комплексної проблеми щодо конституційного права кожного звертатися до міжнародних судових установ та міжнародних організацій. Науковий збірник «Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції». 2016. № 4. С. 18-21.

дисциплінарних наукових парадигм у простір між- і трансдисциплінарності»^{140, 141, 142}.

Комплексна методологічна база є необхідним елементом наукового пізнання, забезпечуючи всесторонність, комплексність дослідження та обґрунтованість отриманих результатів^{143, 144}. Загальновідомо: ніщо не може бути вдосконалене без його пізнавального освоєння, якість якого визначається насамперед тим, на якій методологічній основі воно здійснюється¹⁴⁵. Саме методологічна основа наукового пізнання конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору крізь призму трансформації національного конституціоналізму має забезпечити його вивчення з точки зору не лише переосмислення існуючих знань, а й приросту

¹⁴⁰ Бисага Ю.М., Дешко Л.М. Методологія дослідження конституційного права звертатися до міжнародних судових установ та міжнародних організацій. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юридичні науки. 2016. №21. С. 14-16.

¹⁴¹ Deshko L. Criteria for the court's compliance with the obligation to provide justification of its decisions. TEISE. 2016. №99. P. 186-193.

¹⁴² Дешко Л.М. Конституційне право на звернення до міжнародних судових установ та міжнародних організацій: порівняльно-правове дослідження. Київ, 2017. С. 64.

¹⁴³ Дідич Т.О. Теоретико-методологічні засади правоутворення: Дис. ... докт. юрид. наук. Київ, 2018. С. 116.

¹⁴⁴ Deshko L. Criteria for the court's compliance with the obligation to provide justification of its decisions. TEISE. 2016. №99. P. 186-193.

¹⁴⁵ Дешко Л.М. Конституційне право на звернення до міжнародних судових установ та міжнародних організацій: порівняльно-правове дослідження. Київ, 2017. С. 50.

нових. При цьому, як слушно зазначає О. Сурилов, «...методологія як процес є не тільки пізнавальним відображенням методів, але й їх конструктивною модернізацією, наповненням їх новим змістом»¹⁴⁶.

В порівнянні з іншими суспільними науками теоретична розробка методів інтерполяції та моделювання в юридичному прогнозуванні наразі знаходиться на доволі низькому рівні і не відповідає потребам практики¹⁴⁷. Загальновідомо, що інтерполяція та екстраполяція в обов'язковому порядку ґрунтується на припущенні, що тенденція (закономірність), виявлена для досліджуваного періоду часу, збережеться на якийсь час в майбутньому. На цьому ґрунтуються і прогностичні можливості екстраполяції: передбачається, що в розвитку досліджуваного явища ніяких потрясінь не станеться, що хоча б якийсь проміжок часу воно буде розвиватися в тому ж напрямку¹⁴⁸.

Конституціоналізм є складним багатовимірним явищем. Як і будь-яке інше складне явище він в своєму розвитку не є абсолютно незмінним: конституціоналізм трансформується під впливом різних чинників. Зазначає змін і конституційно-правовий статус органів державної влади. Ці зміни є динамічними. Відтак, логічною є констатація факту, що прогнозування змін конституційно-правового статусу органів державної влади носить імовірний характер. З цього випливає, що помилка прогнозування в такому випадку дорівнює помилці екстраполяції.

При використанні екстраполяції як методу прогнозування, в тому числі правових процесів, неминуче виникає декілька питань. Перше: наскільки тривалим

¹⁴⁶ Сурилов А. В. Теория государства и права : учеб. пособие. О.: Вища шк., 1989. 439 с.

¹⁴⁷ Зварич І. Методи моделювання та прогнозування в етнополітиці. URL: http://www.ipiend.gov.ua/uploads/nz/nz_37/zvarych_metody.pdf.

¹⁴⁸ Зварич І. Методи моделювання та прогнозування в етнополітиці. URL: http://www.ipiend.gov.ua/uploads/nz/nz_37/zvarych_metody.pdf.

може бути такий прогноз? Однозначної відповіді на нього немає. Загальне судження полягає в такому: чим стійкішим, більш постійним є динамічний ряд і приховуване за ним явище в цілому, тим більш тривалим (і достовірним) може бути прогноз і, навпаки, чим нестійкіший ряд, тим короткостроковішим і менш надійним повинен бути прогноз. Друге запитання: наскільки тривалим, «великим» повинен бути період часу, на основі якого здійснюється прогнозування методом екстраполяції? На перший погляд, здавалося б, чим довший попередній період, тим надійніший може бути прогноз. Але це не завжди так: справа в тому, що чим довший період, тим більше змінюються умови існування і досліджуваного явища¹⁴⁹. Приклад тому розвиток конституціоналізму в Україні.

Так, протягом останніх п'ятнадцяти років Україна двічі переживала серйозні суспільно-політичні події революційного характеру (2004 р., 2013-2014 рр.)¹⁵⁰. Динамічні зміни механізму національного конституціоналізму припадають на після революційний час. Зазнав змін конституційно-правовий статус вищих органів державної влади України.

Хоча зазвичай, при прогнозуванні використовують динамічні ряди за 5-10 років, тим не менш як основний критерій при визначенні періоду часу має бути не формальне припущення з принципом «чим більше, тим краще», а ступінь постійності чи мінливості середовища, в якому відбувається трансформація

¹⁴⁹ Микешина Л.А. Экстраполяция как способ оптимизации знания. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekstrapolyatsiya-kak-sposob-optimizatsii-znaniya>.

¹⁵⁰ Бориславська О.М. До питання про сутність конституціоналізму та передумови його формування в Україні. URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/27944/1/019_070_074.pdf

прогнозованого явища¹⁵¹, ¹⁵². Зокрема, чим більш постійні та стійкі умови, тим більшим може бути період дослідження, зокрема, становлення національного конституціоналізму, його трансформації. Чим умови більш мінливі, не однорідні, тим менший період досліджується.

Для встановлення типологічних рис та відмінностей, деяких універсалій застосовується методика контрастивного аналізу. Основною одиницею контрастивного аналізу є контрастивна пара. Нею є два об'єкти, які зіставляють з метою виявлення типологічних рис, особливостей, подібностей та відмінностей. Наприклад, такими об'єктами є національний та транснаціональний конституціоналізм.

Застосування контрастивного методу вимагає дотримання ряду основних теоретичних принципів. Принцип порівняння передбачає збалансованість ступеня вивчення об'єктів, які порівнюються, визначення в них функціонально схожих явищ і раціональне поєднання різних підходів до їх співставлення. Постулатом принципу системності є обов'язковість контрастивного опису системних відносин – складових об'єкту дослідження, а не порівняння штучно ізольованих його складових (елементів)¹⁵³, ¹⁵⁴. Зокрема, при дослідженні механізму

¹⁵¹ Deshko L. Criteria for the court's compliance with the obligation to provide justification of its decisions. TEISE. 2016. №99. P. 186-193.

¹⁵² Дешко Л.М. Конституційне право на звернення до міжнародних судових установ та міжнародних організацій: порівняльно-правове дослідження. Київ, 2017. 479 с.

¹⁵³ Дикань Н.В., Борисенко І.І. Менеджмент: навчальний посібник. К., 2008. 389 с.

¹⁵⁴ Теоретические принципы контрастивного анализа. URL: http://www.ipiend.gov.ua/348586/literatura/teoreticheskie_printsipy_kontrastivnogo_analiza.

національного конституціоналізму та транснаціонального конституціоналізму співставлятися мають парадигматичні угруповання певних фактів – підсистеми всіх рівнів. Порівняння здійснюється окремих елементів (наприклад, повноважень вищих органів державної влади), в рамках угруповань як одиниць, які утворюють ці підсистеми (наприклад, інституційний механізм конституціоналізму). Принцип термінологічної адекватності передбачає, що терміни та поняття, які стоять за ними, визначаються таким чином, щоб досягалася найбільша достовірність в позначенні об'єктів порівняння. Оскільки явища, які описані одними термінами, але мають різний зміст, втрачають свою достовірність, то дефініції таких понять повинні бути загальними для порівнюваних об'єктів. Зокрема, ними є «конституціоналізм», «механізм конституціоналізму», «вищі органи державної влади» та ін. Так, в контрастивній парі «механізм національного конституціоналізму» та «механізм транснаціонального конституціоналізму» такими дефініціями є «механізм», «конституціоналізм».

Принцип первинності передбачає, що детальне вивчення окремих об'єктів за тими критеріями, за якими вони будуть порівнюватися, має передувати їх порівнянню як в цілому, так і на окремих рівнях, підсистемах¹⁵⁵. Принцип достатньої глибини порівняння зумовлює виявлення максимально можливого числа типологічних рис, істотних подібностей і відмінностей в порівнюваних об'єктах, їх специфічних особливостей, а принцип пріоритету подібностей і тотожностей над відмінностями та особливостями в поєднанні з напрямком аналізу передбачає дослідження від найбільш вивченого об'єкту або явища до менш вивченого; принцип об'єктивного перенесення знань з одного об'єкту на інший забороняє приписувати характеристики раніше вивченого об'єкта менш вивченому без їх

¹⁵⁵ Теоретические принципы контрастивного анализа. URL: http://www.ipiend.gov.ua/348586/literatura/teoreticheskie_printsipy_kontrastivnogo_analiza.

відповідного підтвердження; принцип двобічності порівняння висуває умову сумісності порівнюваних систем¹⁵⁶.

Наразі вчені одностайні в думці, що методологія науки є не лише вченням про принципи побудови, форми і способи наукового пізнання, а й сукупністю методів планування¹⁵⁷, ¹⁵⁸. Для розробки стратегії розвитку конституційного права в цілому і конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору залежно від імовірних сценаріїв трансформації сучасного національного конституціоналізму застосовується метод поліваріантного прогнозування. Це дозволяє враховувати зовнішні умови, особливості різних станів процесу розвитку національного конституціоналізму, системи стримувань і противаг в Україні, різноманітність засобів і шляхів досягнення мети конституціоналізму.

В. Михалчич та інші вчені зазначають, що «за своєю природою прогноз завжди є набором певних можливих варіантів (результатів) розробника гіпотези. Він супроводжується певним спектром як передумов, так і ймовірностей виконання кожного з них. Конституціоналізм не розвивається за здалегідь завданою

¹⁵⁶ Теоретические принципы контрастивного анализа. URL: http://www.ipiend.gov.ua/348586/literatura/teoreticheskie_printsipy_kontrastivnogo_analiza.

¹⁵⁷ Теоретические принципы контрастивного анализа. URL: http://www.ipiend.gov.ua/348586/literatura/teoreticheskie_printsipy_kontrastivnogo_analiza.

¹⁵⁸ Ezer T., Deshko L., Clark N.G., Kameni E., Lasky B. Promoting public health through clinical legal education: Initiatives in South Africa, Thailand, and Ukraine. Human Rights Brief. Pp. 29-30. URL: <http://digitalcommons.wcl.american.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1117&context=hrbrief>.

траєкторією. Об'єктивна природа передбачення розвитку конституціоналізму у майбутньому дозволяє стверджувати: одноваріантний прогноз може розглядатися лише як виняток. При цьому, цей окремий випадок має бути гіпотетично найбільш імовірним з усіх інших варіантів, можливість яких, однак, об'єктивно імовірно зумовлена. Зазвичай прогноз повинен мати поліваріантний характер. При цьому суворо має бути дотримано відповідності з прийнятими його дослідниками певними передумовами, а також гіпотезами»^{159, 160}.

Прогноз повинен бути науково обґрунтованим, комплексним, системним. Він має розроблятися на базі детального, всебічного аналізу «передісторії» і комплексу всіх факторів, які можуть зробити істотний вплив на загальну динаміку розвитку конституціоналізму в минулому, сьогоденні і в перспективі, а також на формування ідеї набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Безумовно, на базі ретельного аналізу «передісторії» має бути здійснено дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Прогноз повинен бути доказовим і відтворюваним. Іншими словами, кінцевий прогнозний результат щодо конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору міг би бути отриманий і іншим незалежним розробником шляхом застосування тих або інших методів. При цьому, вихідна

¹⁵⁹ Михалчич В.М. Конституційно-правовий статус національного банку України: методологія дослідження та методологічні функції. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2018. №52. Том 1. С. 82-85.

¹⁶⁰ Дикань Н.В., Борисенко І.І. Менеджмент: навчальний посібник. К., 2008. 389 с.

інформація та методологія прогнозування, а також прийняті передумови, гіпотези, які покладені в основу прогнозу, мають бути однаковими.

Крім цього, прогноз потребує постійного коригування, оновлення в рамках поточного прогнозного періоду (горизонту) по мірі надходження новітньої інформації. Таким чином, процес прогнозування має носити системний, динамічний, безперервний характер. До того ж, прогноз повинен мати такі якості, як:

- 1) чіткість формулювання;
- 2) ясність викладення;
- 3) однозначність тлумачення.

Вище проведений аналіз дозволяє дійти таких висновків.

1. Сформульовано авторське визначення методології конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору в онтологічному розумінні – це сукупність принципів, способів, засобів, прийомів, методів, методик наукового пізнання, які застосовується для отримання теоретично-практичних даних при дослідженні стану конституційно-правового регулювання набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Методологія конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору в гносеологічному розумінні – це наука, яка вивчає методологічні принципи, способи, засоби, прийоми, методи і методики наукового пізнання, що використовуються у конституційно-правовому регулюванні набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

2. Виявлено методологічні функції, які буде здійснено при дослідженні конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору:

1) детермінація конкретних способів, засобів, методів, методик наукового пізнання, які визначають певні закономірності, чинники генезису конституціоналізму, глобалізації, інтеграції, а також становлення та розвитку конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

2) формування конкретної науково-дослідницької мети у процесі дослідження проблематики конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

3) опрацювання наукових джерел щодо конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

4) отримання наукової новизни різних рівнів щодо конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

5) сприяння здійсненню наукового пізнання об'єктивних знань (істини) щодо конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору в результаті використання спеціального інструментарію;

6) вдосконалення термінологічної бази у правовій доктрині щодо конституціоналізму, конституційного ладу;

7) забезпечення здійснення наукового дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, яке характеризується системністю,

логічністю, фундаментальністю, комплексністю та новизною (формування нового знання/знань; приріст існуючих знань).

3. Оскільки конституціоналізм, глобалізація, інтеграція є складними багатовимірними явищами, то дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору обумовлює доцільність та необхідність виходу за межі існуючих дисциплінарних наукових парадигм в простір: 1) міждисциплінарності; 2) трансдисциплінарності. Аргументовано, що дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору не може бути побудоване на мультидисциплінарному та дисциплінарному підходах.

4. Доведено, що в міждисциплінарному дослідженні саме принцип універсалізму є методологічною засадою вирішення комплексної проблеми конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі, не зводячи наявні сумарні системи знань до спрощеної схеми. Дістало подальшого розвитку твердження щодо необхідності оновлення міждисциплінарного підходу. Встановлено чинники, які зумовлюють таку доцільність та необхідність: 1) розвиток конституціоналізму; 2) глобалізації, її безпосередній вплив на правову систему держав, правову систему ЄС, міжнародну правову систему; 3) інтенсифікація та ускладнення міждержавних відносин; 4) зростання спеціалізації наук.

5. Додатково аргументовано, що конструктивний синтез наукових досліджень конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства держави в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору є одним зі складників методологічного оновлення.

6. Встановлено, що при дослідженні конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації

Північноатлантичного договору необхідною є: 1) конструктивна модернізація; 2) наповнення методів наукового пізнання (інтерполяція, моделювання, контрастивний аналіз, поліваріантне прогнозування) новим змістом. Визначено, уточнено особливості, охарактеризовано зазначені оновлені методи наукового пізнання.

7. Аргументовано, що на противагу існуючим в науці конституційного права підходам до аналізу конституційно-правового забезпечення набуття державами повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, необхідним є його розгляд крізь призму таких складних трансформаційних процесів: конституціоналізм (національний, транснаціональний), глобалізація, інтеграція.

1.3. Закріплення стратегічного (геополітичного) курсу держави в конституціях країн-учасниць ЄС

В 2019 році в Конституції України було закріплено цивілізаційний вибір, а також незворотність стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Ці питання належать до загальних конституційних засад, вони стосуються засад зовнішньополітичної діяльності.

Суддя Конституційного Суду України В. Лемак підкреслює, що «...не викликає сумніву, що положення стосовно цивілізаційного вибору та стратегічного курсу

України мають бути правильно (структурно і змістовно) закріплені у Конституції України»¹⁶¹.

В преамбулі Конституції України Верховною Радою України закріплено саме намір, який є і вибором, і стратегічним курсом України. «Верховна Рада України від імені Українського народу - громадян України всіх національностей, виражаючи суверенну волю народу, спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення, дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, піклуючись про зміцнення громадянської злагоди на землі України та підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України, прагнучи розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу, усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями, керуючись Актом проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, схваленим 1 грудня 1991 року всенародним голосуванням, приймає цю Конституцію - Основний Закон України»¹⁶², йдеться в преамбулі Конституції України.

¹⁶¹ Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) (реєстр. N 9037) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 22 листопада 2018 р. N 3-в/2018. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KS18088.html.

¹⁶² Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

Практична реалізація наміру України щодо незворотності європейського та євроатлантичного курсу потребує внесення комплексних доповнень до Конституції України, а також законодавства України, яке розвиває її положення. Це зумовлено тим, що участь України у ЄС та в Організації Північноатлантичного договору може бути пов'язана з: 1) делегуванням частини суверенних прав держави – України – відповідним міжнародним структурам; 2) можливістю тимчасового перебування (розташування) на території України військ НАТО.

При цьому наголосимо: країни-учасниці Європейського Союзу закріплювали в конституція свої держав зовнішньополітичні наміри, що є і вибором, і стратегічним курсом цих держав.

Проаналізуємо ці конституції та класифікуємо їх.

В Преамбулі Конституції Чорногорії йдеться: „Виходячи з відданості співпраці на рівних з іншими країнами й державами та європейської і євроатлантичної інтеграції, Конституційні збори Республіки Чорногорія <...> приймають Конституцію Чорногорії”¹⁶³. Отже, в Конституції Чорногорії акентовано увагу на міжнародній співпраці з державами світу, незалежно від її географічного розташування, а також на ключовому принципі такої співпраці – принципі рівності. При цьому, стратегічним курсом Чорногорії зазначено євроінтеграцію та євроатлантичну інтеграцію, як і наразі в Конституції України.

В ст. 4 Конституції Болгарії йдеться, що „Республіка Болгарія братиме участь у будівництві та розвитку Європейського Союзу”¹⁶⁴. Отже, стратегічним курсом Болгарії обрано членство в ЄС, закріпено зобов'язання держави – Болгарії – з будівництва та розвитку ЄС. Щодо євроатлантичної інтеграції, наголосимо, що такий стратегічний курс в ст. 4 Конституції Болгарії не закріплено.

¹⁶³ Конституція Чорногорії. URL: <https://montenegro.mfa.gov.ua>.

¹⁶⁴ Конституция Республики Болгария. URL: <http://constcourt.bg/LegalBasis>.

В статті Е Основного Закону Угорщини зазначається: „Для досягнення максимально можливої міри свободи, добробуту та безпеки для народів Європи Угорщина сприятиме досягненню європейської єдності. Для того, щоб брати участь в Європейському Союзі як державі-члену та на основі міжнародного договору, Угорщина може, у тій мірі, в якій це необхідно для здійснення прав та виконання зобов'язань, викладених в Установчих договорах, виконувати певні свої повноваження, що впливають з Основного Закону спільно з іншими державами-членами, через установи Європейського Союзу”¹⁶⁵.

Таким чином, в Конституції Угорщини закріплено стратегічний курс європейської інтеграції, водночас відсутня пряма вказівка на євроатлантичну інтеграцію. Більше того, в Конституції Угорщини наголошується на таких конституційних цінностях, як: свобода, добробут, безпека для народів Європи. Отже, йдеться не лише про країни-учасниці ЄС, а про всі країни Європи, для яких ці цінності є спільними. Також в Конституції Угорщини наголошується на добросовісному виконанні Угорщиною міжнародних зобов'язань, які впливають з її членства в ЄС, водночас, в Конституції Угорщини акцентується увага і на правах Угорщини, які вона має як член ЄС, а також підкреслюється, що Угорщина виконує свої зобов'язання, які впливають саме з Основного Закону Угорщини. Також держава акцентує увагу, що реалізує вона свої права та виконує повноваження спільно з іншими державами, тобто йдеться про співпрацю країн-учасниць ЄС. Не менш важливим є і те, що в Конституції Угорщини наголошується, що виконують такі повноваження зазначені держави виключно через установи Європейського Союзу.

В ст. 141а Конституції Республіки Хорватія йдеться, що „Республіка Хорватія як держава - член Європейського Союзу братиме участь у створенні європейської

¹⁶⁵ Конституція Угорщини. URL: http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/z_info/hun/1523.html

єдності, щоб разом із іншими європейськими державами забезпечувати міцний мир, свободу, безпеку та процвітання і досягти інших спільних цілей у поєднанні з основоположними принципами та цінностями Європейського Союзу"¹⁶⁶.

Таким чином, в Конституції Республіки Хорватія наголошується на створенні європейської єдності, на меті співпраці країн-учасниць ЄС – забезпечення миру, свободи, безпеки, процвітання та інших спільних цілей. Підкреслюється, що ці цілі мають відповідати цінностям Європейського Союзу, але не зазначається про євроатлантичну інтеграцію.

В Конституції Республіки Румунія є окремий розділ VI „Євроатлантична інтеграція". Статті 148, 149 Конституції Республіки Румунія встановлюють порядок вступу в Європейський Союз та в Організацію Північноатлантичного договору шляхом проведення в подальшому успішних референдумів щодо такого вступу¹⁶⁷.

Таким чином, Конституція Румунії, як і Конституція Чорногорії закріплює стратегічний курс європейської та євроатлантичної інтеграції. Більше того, в Конституції Румунії підкреслюється, що рішення про вступ Румунії до ЄС та НАТО можливо в разі проведення успішного референдуму. Тобто, застосовується форма волевиявлення громадян – референдум.

Згідно зі ст. 90 Конституції Республіка Польща «Польща може на підставі міжнародного договору передати міжнародній організації або міжнародному органу повноваження органів державної влади у деяких справах»¹⁶⁸. Тобто, в Конституції Республіки Польща не конкретизовано ані міжнародні організації, ані міжнародні органи, яким певні повноваження органів державної влади можуть передаватися. Також немає і вказівки на стратегічний курс держави. Норми ст. 90

¹⁶⁶

Конституції

Республіки

Хорватія.

URL:

http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law/horvat_naz_mensh.htm.

¹⁶⁷ Конституція Румунії. URL: <http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law>

¹⁶⁸ Конституція Польщі. URL: <http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law>

Конституції Республіки Польща закріплюють право, а не обов'язок Польщі передавати міжнародній організації або міжнародному органу повноваження органів державної влади у деяких справах. Як відомо, міжнародні організації є і універсального, і регіонального характеру.

Згідно з § 120 Конституції Естонської Республіки порядок відносин Естонської Республіки з іншими державами і міжнародними організаціями встановлюється законом¹⁶⁹. Отже, в § 120 Конституції Естонської Республіки йдеться про співпрацю держави з іншими державами та міжнародними організаціями, як універсальними, так і регіональними. Стратегічний курс європейської та євроатлантичної інтеграції не закріплено в Конституції Естонської Республіки. При цьому наголосимо, що питання чи є ЄС міжнародною організацією є одним з найбільш дискусійних в юридичній науці.

В статті 7 Конституції Португальської Республіки йдеться: „Португалія прагне зміцнити європейську ідентичність та дії європейських держав на користь демократії, миру, економічного прогресу та справедливості у відносинах між народами. За умови взаємності та з повагою до основних принципів демократичної держави, заснованих на верховенстві права та принципі субсидіарності, а також з метою досягнення економічної, соціальної та територіальної єдності території свободи, безпеки та правосуддя і визначення та реалізації спільної зовнішньої, оборонної політики Португалія може погодитися на спільну реалізацію повноважень, необхідних для побудови та поглиблення Європейського Союзу”¹⁷⁰.

Отже, перш за все, в ст. 7 Конституції Португалії йдеться про європейську ідентичність, дії європейських держав (не лише держав-учасниць ЄС) зі зміцнення демократії, миру, економічного прогресу та справедливості у відносинах між

¹⁶⁹ Конституція Естонії. URL: <http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law>

¹⁷⁰ Конституції Португальської Республіки. URL: <http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law>

народами, які, по суті, є конституційними цінностями. Також в Конституції Португалії акцентується увага на принципі взаємності, верховенства права та субсидіарності, що теж є конституційними цінностями. В Конституції Португалії підкреслюється цінність територіальної цілісності та визначення та реалізації спільної зовнішньої, оборонної політики. Не відкидається і такий стратегічний курс як побудова і поглиблення Європейського Союзу. В цьому разі, як підкреслюється в Конституції Португалії, відбувається спільна реалізація повноважень, необхідних для досягнення мети – побудови та поглиблення ЄС.

Стаття 88^і розділу XV „Про Європейський Союз” Конституції Французької Республіки викладена в такій редакції: „Республіка бере участь у Європейському Союзі, утвореному державами, які вільно обрали здійснювати деякі свої повноваження спільно на підставі Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу, як це впливає з підписаного договору в Лісабоні 13 грудня 2007 року”¹⁷¹. Отже, в Конституції Французької Республіки закріплюється історичний момент – членство держави в ЄС. Крім того, підкреслюється, що повноваження здійснюються спільно державами.

Преамбула Основного Закону Федеративної Республіки Німеччина викладена в такій редакції „усвідомлюючи свою відповідальність перед Богом і людиною, натхненний рішучістю пропагувати світовий мир як рівноправний партнер в об'єднаній Європі, німецький народ, керуючись своєю установчою владою, прийняв цей Основний закон”; „з метою створення єдиної Європи, Федеративна Республіка Німеччина бере участь у розвитку Європейського Союзу, відданому демократичним, соціальним та федеральним принципам верховенства права та субсидіарності, що гарантує рівень захисту фундаментальних прав, які практично збігаються з тими, що передбачені цим Основним Законом. З цією метою Федерація

171

Конституція

Французької

Республіки.

URL:

<http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law>

може передавати суверенні повноваження законом за згодою Бундесрату" (стаття 23 Основного Закону Федеративної Республіки Німеччина); „з метою підтримання миру Федерація може увійти до системи взаємної колективної безпеки; при цьому погоджується на такі обмеження щодо своїх суверенних повноважень, які принесуть і забезпечать міцний мир у Європі та серед інших країн світу" (стаття 24 Основного Закону Федеративної Республіки Німеччина)¹⁷².

Таким чином, по-перше, стратегічною метою в Основному Законі Німеччини визначено пропагування світового миру. По-друге, акцентується увага на таких принципах, як рівноправність, верховенство права, субсидіарність. По-третє, відповідно до ст. 23 Основного Закону Федеративної Республіки Німеччина можливою є передача суверенних прав, але тільки за згодою Бундесрату. По-четверте, закріплюється право держави увійти до системи взаємної колективної безпеки, але не зазначається виключно про євроатлантичну інтеграцію.

Як відомо, є універсальна система колективної безпеки, організація Північноатлантичного договору, Організація з безпеки та співробітництва в Європі, Рада Європи ін. «Правовою основою колективної безпеки є багатосторонній договір, конкретний зміст якого визначається державами, що беруть участь у ньому. Договір про колективну безпеку базується на довірі, відкритості, транспарентності і передбачуваності; на співпраці і взаємних гарантіях безпеки. Утім, існують три обов'язкові умови такого договору: не вдаватися до сили; урегульовувати спори мирними засобами і співпрацювати в рамках угоди. Крім цього, передбачається можливість розміщення окремих військових баз і об'єктів одних держав-учасниць на території інших країн»¹⁷³. В юридичній літературі слушно наголошується, що

¹⁷² Основний Закон Федеративної Республіки Німеччина. URL: <http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law>

¹⁷³ Українська людина в європейському світі: виміри ідентичності : навч. посібник / кол. авторів ; за ред. д-ра екон. наук, проф. Т. С. Смовженко, д-ра філос.

«універсальною системою колективної безпеки є Організація Об'єднаних Націй (ООН), що була утворена 1945 року. Її головним завданням є підтримка і зміцнення міжнародного миру та безпеки на основі спільних дій держав. Засновниками ООН була 51 держава, у тому числі Україна. За типологічною класифікацією, ООН є глобальною, універсальною, багатофункціональною міждержавною організацією. Головними органами ООН є Генеральна Асамблея і Рада Безпеки. Провідними органами цієї міжнародної організації вважаються Секретаріат, Міжнародний суд, Рада опіки, Економічна і соціальна рада. Штаб-квартира ООН розташована в Нью-Йорку (США). У 1945 році Україна, перебуваючи у складі СРСР, стала однією з країн – засновниць ООН. Діяльність ООН та її організацій охоплює найважливіші сфери і проблеми міжнародної безпеки і міжнародних відносин: підтримка міжнародного миру і безпеки шляхом ужиття ефективних колективних заходів і мирного врегулювання спорів; розвиток дружніх відносин між націями на основі поважання принципів рівноправності та самовизначення народів; забезпечення міжнародного співробітництва з розв'язання міжнародних економічних, соціальних, культурних і гуманітарних проблем, заохочення поваги до прав людини; перетворення ООН у центр узгоджених зусиль для досягнення цих цілей»¹⁷⁴.

Вчені наголошують, що «дієвою міжурядовою міжнародною організацією у сфері оборони, безпеки та політики є НАТО (Організація Північноатлантичного договору). Договір про її створення був підписаний 1949 року десятьма

наук, проф. З. Е. Скринник. К. : УБС НБУ, 2015. 609 с. URL: https://pidruchniki.com/77006/kulturologiya/rada_yevropi.

¹⁷⁴ Українська людина в європейському світі: виміри ідентичності : навч. посібник / кол. авторів ; за ред. д-ра екон. наук, проф. Т. С. Смовженко, д-ра філос. наук, проф. З. Е. Скринник. К. : УБС НБУ, 2015. 609 с. URL: https://pidruchniki.com/77006/kulturologiya/rada_yevropi

європейськими країнами та США і Канадою, які взяли на себе зобов'язання щодо забезпечення взаємної оборони. Нині країни НАТО вирішують, зокрема, питання зміцнення демократії у країнах Центральної і Східної Європи та боротьби зі зброєю масового знищення і тероризмом. Однак головною метою НАТО є захист свободи і безпеки всіх її членів політичними й військовими засобами відповідно до Статуту ООН. Діяльність НАТО охоплює співпрацю і з державами, які не входять до складу цієї організації, у тому числі й з Україною. Починаючи з 1994 року наша держава бере активну участь у програмі "Партнерство заради миру" (ПЗМ), у рамках якої українські військові були залучені до кількох десятків спільних із країнами-членами і партнерами НАТО миротворчих навчань як на території нашої країни, так і за кордоном. Успішно діє Комісія Україна – НАТО»¹⁷⁵.

«Найбільшою у світі регіональною організацією з питань безпеки... є ОБСЄ (Організація з безпеки та співробітництва в Європі). Головним статутним документом Організації є Заключний акт НБСЄ (Наради з безпеки та співробітництва у Європі), укладений в Гельсінкі 1 серпня 1975 року. Головними цілями функціонування Організації вважаються: сприяння поліпшенню взаємовідносин, а також створення умов для забезпечення довготривалого миру; підтримка розрядки міжнародної напруги; визнання неподільності європейської безпеки, а також взаємної зацікавленості в розвитку співробітництва між державами-членами; визнання тісного взаємозв'язку миру і безпеки в Європі та в усьому світі; внесок у справу дотримання прав людини, економічний і соціальний прогрес та добробут усіх народів. Діяльність ОБСЄ скеровується структурами, що складаються з представників країн-учасниць. У тих зонах континенту, а також у

¹⁷⁵ Українська людина в європейському світі: виміри ідентичності : навч. посібник / кол. авторів ; за ред. д-ра екон. наук, проф. Т. С. Смовженко, д-ра філос. наук, проф. З. Е. Скринник. К. : УБС НБУ, 2015. 609 с. URL: https://pidruchniki.com/77006/kulturologiya/rada_yevropi

"гарячих точках" створюються спеціальні місії ОБСЄ, що сприяють налагодженню діалогу між сторонами конфлікту. Утім, її діяльність залишається вторинною порівняно з такими потужними структурами, як, наприклад, Північноатлантичний альянс (НАТО), що пояснюється відсутністю в системі ОБСЄ якихось вагомих силових інституцій. Таке становище загалом відповідає політичному (консультативному) характерові Організації. В іншому разі наділення ОБСЄ військовою потугою може зробити з неї потенційного конкурента для Північноатлантичного альянсу. Водночас перетворення ОБСЄ на чинну модель майбутнього пан'європейського співіснування вбачається можливим лише за умови ефективного реформування цієї структури»¹⁷⁶, зазначається в юридичній літературі.

Дійсно, ОБСЄ є інструментом раннього попередження, запобігання конфліктів, регулювання криз і пост конфліктного відновлення, сприяє подоланню розбіжностей між державами та формуванню довіри на основі співробітництва. Учасниками ОБСЄ є 57 держав. 12 країн мають статус «партнерів по співпраці». Регіон відповідальності ОБСЄ охоплює: Європу, Далекий Схід, Центральну Азію, Північну Америку.

Особливостями ОБСЄ як міжнародної організації є:

- 1) відсутність єдиного установчого документу (статуту);
- 2) консенсус як один з обов'язкових організаційних принципів.

ОБСЄ дотримується концепції всеосяжної безпеки і веде роботу по трьох її вимірах:

- 1) військово-політичний;
- 2) економіко-екологічний;

¹⁷⁶ Українська людина в європейському світі: виміри ідентичності : навч. посібник / кол. авторів ; за ред. д-ра екон. наук, проф. Т. С. Смовженко, д-ра філос. наук, проф. З. Е. Скринник. К. : УБС НБУ, 2015. 609 с. URL: https://pidruchniki.com/77006/kulturologiya/rada_yevropi

3) людський.

У термінології ОБСЄ термін «людський вимір» використовується для позначення набору норм права і видів діяльності, пов'язаних з правами людини і демократією. Цей термін свідчить також про те, що норми ОБСЄ, пов'язані з людським виміром, охоплюють більш широку область, ніж традиційне право прав людини¹⁷⁷.

Основними установчими актами ОБСЄ є:

1) Заключний акт конференції з безпеки та співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 р., м. Гельсінкі¹⁷⁸;

2) Паризька хартія для нової Європи від 21 листопада 1990 р., м. Париж¹⁷⁹;

3) Хартія європейської безпеки від 19 листопада 1999 р., м. Стамбул¹⁸⁰.

У Гельсінському Заключному акті було закріплено 10 принципів взаємовідносин між державами, які отримали назву «принципи мирного співіснування»:

1) суверенна рівність, повага прав суверенітету;

2) незастосування сили і загрози силою;

3) непорушність кордонів;

4) територіальна цілісність держав;

¹⁷⁷ Обязательства ОБСЕ в области человеческого измерения: Сборник документов в тематическом порядке.
URL: <http://www.osce.org/ru/odihr/elections/16363>.

¹⁷⁸ Заключний акт конференції з безпеки та співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055.

¹⁷⁹ Паризька хартія для нової Європи від 21 листопада 1990 р.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>.

¹⁸⁰ Хартія європейської безпеки від 19 листопада 1999 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_166.

- 5) мирне врегулювання суперечок;
- 6) невтручання у внутрішні справи;
- 7) повага до прав людини і основних свобод, включно зі свободою думки, совісті, релігії і переконань;
- 8) рівноправність і право народів на самовизначення;
- 9) співробітництво між державами;
- 10) добросовісне виконання зобов'язань з міжнародного права.

Визнання в Гельсінському Заключному акті в якості одного з десяти керівних принципів «повага прав людини та основних свобод, включаючи свободу думки, совісті, релігії і переконань» стало наріжним каменем в історії захисту прав людини. Вперше права людини були включені в якості чітко сформульованого складового елементу в рамки регіональної безпеки на тій же основі, що й військово-політичні та економічні питання. Таке визнання було потім підкріплено численними подальшими документами¹⁸¹.

У складовій Гельсінського Заключного акту – Декларації про принципи, якими держави-учасниці будуть керуватися у взаємних відносинах, учасники Наради відзначили загальне значення прав людини та основних свобод, повага до яких є суттєвим фактором миру, справедливості і благополуччя.

В Паризькій хартії для нової Європи було проголошено «тверду відданість демократії, заснованій на правах людини та фундаментальних свободах; процвітання через економічну свободу і соціальну справедливість; рівну безпеку для всіх країн». Підкреслювалось, що має бути забезпечено, щоб кожна людина користувалася доступом до ефективних засобів правового захисту, національним або міжнародним, проти будь-якого порушення його прав. Повне дотримання цих

¹⁸¹ Обязательства ОБСЕ в области человеческого измерения: Сборник документов в тематическом порядке. URL: <http://www.osce.org/ru/odihr/elections/16363>.

положень є тим фундаментом, на якому держави будуть прагнути будувати нову Європу.

Хартією європейської безпеки було посилено роль ОБСЄ в операціях з підтримки миру; ухвалено Платформи спільної безпеки; створено групи швидкої експертної допомоги та співпраці (REACT); розширено повноваження ОБСЄ виконанням поліцейських функцій; створено Оперативний центр з планування і проведення операцій та посилення процесу політичних консультацій в рамках ОБСЄ через створення Підготовчого комітету під егідою Постійної ради ОБСЄ¹⁸².

Важливими віхами розвитку ОБСЄ стали засідання держав-учасниць у Белграді (1977- 1978 рр.), Мадриді (1980-1983 рр.), Відні (1986- 1989 рр.).

Так, 4 жовтня 1977 р. у Белграді відкрилась Перша конференція у рамках продовження процесу НБСЄ. Права людини опинилися в епіцентрі світової уваги, а їхнє дотримання підлягало моніторингу. Було узгоджено місце і дату проведення чергової конференції НБСЕ (1980 р. в Мадриді). Учасники Першої конференції *не* досягли згоди про остаточний документ конференції.

На Мадридській зустрічі 1983 р. держави-учасниці підтвердили свої зобов'язання за Заключним актом щодо прав людини, висловили рішучість щодо удосконалення своїх національних законів і адміністративних правил в галузі прав людини, підкреслили важливість дотримання рівноправ'я чоловіків і жінок, взяли на себе зобов'язання забезпечувати права і свободи професійних спілок¹⁸³. Акцент

¹⁸² Толкачова І.А., Полінська Д.О. Європейський механізм захисту конституційних прав і свобод людини в контексті діяльності ОБСЄ. Юридичний вісник. 2016. №4. С. 93.

¹⁸³ Мадридська зустріч 1983 року. URL: <http://zakony.com.ua/p----/41411-pidsumkoviidokument-madridskoyi-zustrichi-predstavnikiv-derzhav-uchasnic-nbsye-1983>.

у документі зроблено на практичній реалізації десяти принципів, закріплених у Гельсінському Заключному акті.

На Віденській зустрічі 1989 р. держави-учасниці дійшли згоди щодо розширення підстав заборони дискримінації, публікування і розповсюдження міжнародних документів, національних законодавчих актів і адміністративних правил про права людини в навчальних закладах, забезпечення необхідним правовим захистом усіх хто виборює свої права; поліпшення правових можливостей національних меншин¹⁸⁴.

На Копенгагенській нараді Конференції з людського виміру 1990 р. було розроблено принципові складові правової держави, розширено перелік основних прав і свобод громадян держав-членів та іноземців: розширено межі вільного пересування та контактів між людьми, поліпшено процедури дотримання прав національних меншин.

Етапного значення набули зустрічі держав-учасниць ОБСЄ на найвищому рівні в Парижі (1990 р.), Гельсінкі (1992 р.), Будапешті (1994 р.), Лісабоні (1996 р.), Стамбулі (1999 р.) та Астані (2010 р.)¹⁸⁵.

В Паризьській хартії для нової Європи глави держав і урядів держав-учасниць ОБСЄ заявили про свою відданість повазі до прав людини і основоположних свобод, а також, що вони і надалі будуть здійснювати співпрацю з метою зміцнення демократичних інститутів і забезпечення верховенства права. Було розширено механізм людського виміру з залученням нових процедур та експертів у галузі прав людини.

¹⁸⁴ Віденська зустріч 1989 р. URL: <http://zakony.com.ua>.

¹⁸⁵ Толкачова І.А., Полінська Д.О. Європейський механізм захисту конституційних прав і свобод людини в контексті діяльності ОБСЄ. Юридичний вісник. 2016. №4. С. 93.

6 грудня 1994 року НБСЄ було прийнято Декларацію Будапештської зустрічі на вищому рівні «На шляху до справжнього партнерства в нову епоху». У ній глави держав і урядів держав - учасниць Наради зазначали, що НБСЄ є тією структурою в області безпеки, яка охоплює держави від Ванкувера до Владивостока. Вони були перейняті рішучістю надати НБСЄ новий політичний імпульс, що «дозволить йому грати кардинальну роль в знаходженні відповідей на виклики ХХІ століття. Ця резолюція знайде відображення в новій назві НБСЄ, яка відтепер буде називатися Організацією з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ)».

В Декларації підкреслювалось, що НБСЄ буде одним з головних інструментів у справі раннього попередження, запобігання конфліктам та регулювання криз у регіоні. Учасники зустрічі дійшли згоди про те, що держави-учасниці можуть у виняткових випадках спільно приймати рішення про передачу від імені НБСЄ того чи іншого спору на розгляд Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй.

Для подолання нових рубежів НБСЄ створило нові засоби. У цьому контексті глави держав і урядів держав-учасниць Наради вітали набуття чинності Конвенції з примирення і арбітражу в рамках НБСЄ. Наголошувалось, що і надалі роль і потенціал НБСЄ буде підвищуватися в області раннього попередження, запобігання конфліктам та регулювання криз, шляхом використання операцій НБСЄ з підтримання миру і місій НБСЄ. Учасники домовились надавати незмінну політичну підтримку зусиллям НБСЄ і виділяти на ці цілі належні ресурси, зміцнити органи НБСЄ, призначені для політичних консультацій і прийняття рішень, а також його оперативну діяльність, що проводиться діючим Головою за підтримки Трійки, так само як і інші процедури та інститути НБСЄ, зокрема роботу Генерального секретаря та Секретаріату, Верховного комісара у справах національних меншин та Бюро з демократичних інститутів і прав людини. Глави держав і урядів держав-учасниць Наради постановили розширювати контакти НБСЄ та діалог з Парламентською асамблеєю НБСЄ.

Багато в чому визначальною для подальшого розвитку концепції нової архітектури європейської безпеки стала зустріч глав держав і урядів держав-учасниць ОБСЄ в Лісабоні в 1996 р.

В Хартії європейської безпеки, що була прийнята на зустрічі глав держав і урядів держав-учасниць ОБСЄ в Стамбулі 19 листопада 1999 р. було підтверджено, що повага прав людини та основних свобод, демократії і верховенства права займає центральне місце у прийнятій ОБСЄ всеохоплюючій концепції безпеки, а також визначено зобов'язання щодо захисту та сприяння здійсненню прав людини та основоположних свобод.

Підписавши на Стамбульському саміті Хартію європейської безпеки, держави-учасниці підтвердили відданість базовим принципам Статуту ООН і Гельсінського Заключного акту.

3 грудня 2010 р. на зустрічі глав держав і урядів держав-учасниць ОБСЄ було прийнято Астанінську ювілейну декларацію «На шляху до Співтовариства безпеки». В Деклації визнається, що ОБСЄ як найбільш широка за складом і всеосяжна регіональна організація з безпеки в євроатлантичному та євразійському регіоні продовжує служити унікальним форумом, чинним на основі консенсусу та суверенної рівності держав, для розвитку відкритого діалогу, запобігання і врегулювання конфліктів, підвищення взаєморозуміння і зміцнення співпраці. Було підкреслено важливість роботи, що проводиться Секретаріатом ОБСЄ, Верховним комісаром у справах національних меншин, Бюро з демократичних інститутів і прав людини та Представником з питань свободи ЗМІ, а також структурами ОБСЄ на місцях - відповідно з їх мандатами - у справі надання державам-учасницям сприяння у виконанні зобов'язань, прийнятих в рамках ОБСЄ.

У Деклації зазначається, що «необхідно зробити більше для забезпечення повної поваги і виконання ... базових принципів і зобов'язань, взятих нами на себе в галузі військово-політичного, економіко-екологічного та людського вимірів, особливо в галузі прав людини та основних свобод». При цьому, людський,

економіко-екологічний та військово-політичний виміри безпеки розглядаються як єдине ціле.

Відтак, не всі Конституції країн-учасниць ЄС закріплюють стратегічний курс щодо членства в НАТО. Ряд Конституцій закріплює в цілому право держав брати участь в міжнародних організаціях, підкреслюючи при цьому важливість існування колективної оборони.

Важливу роль у зміцненні безпеки відіграє Рада Європи.

Отже, закріплення стратегічного курсу держави в тексті Конституції є традиційним для європейських країн. Це спосіб вираження та нормативного закріплення геополітичного курсу держав.

Вище проведений аналіз дозволяє дійти таких висновків:

1. Класифіковано конституції держав – учасниць ЄС за певними критеріями на такі види: 1) залежно від ступеня конкретизації норм, що забезпечують повноправне членство держави в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору: конституції, що закріплюють членство держави в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору (Чорногорія, Румунія); конституції, які не закріплюють членство держави в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору; 2) залежно від того, чи закріплено членство держави в Європейському Союзі: конституції, які прямо закріплюють членство держави в Європейському Союзі (Болгарія, Угорщина, Хорватія, Німеччина, Португалія, Франція); конституції, які прямо закріплюють членство держави в Європейському Союзі (Польща, Естонія).

2. Встановлено, що закріплення стратегічного курсу держави в тексті Конституції є традиційним для європейських країн. Це спосіб вираження та нормативного закріплення геополітичного курсу держав.

1.4. Формування курсу України на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі, етапи його реалізації

Закріплення в Преамбулі Конституції України курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору пройшло свій розвиток від ідеї до закріплення його в якості зовнішньополітичного курсу. При цьому акцентуємо увагу на тому, що ідея набуття повноправного членства України в ЄС не була односторонньою, а стала визначальною як для України, так і ЄС та його держав-учасниць.

В. Коваль слушно підкреслює, що «пріоритетним завданням зовнішньої та внутрішньої політики України на початку ХХІ ст. проголошено вступ нашої держави до Європейського Союзу як повноправного члена. Європейська інтеграція стала визначальним чинником у розвитку всіх держав континенту у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. В процесі об'єднання країн Старого Світу в Європейський Союз було знайдено та використано цілу низку принципово нових способів вирішення проблем суспільного, економічного та політичного розвитку. Із зміцненням державних ознак ЄС все гостріше постає проблема забезпечення демократичності його перетворення, встановлення механізму взаємодії союзних органів влади з виборцями, політичної відповідальності посадовців інституцій Європейського Союзу»¹⁸⁶.

Розширення Європейського Союзу (ЄС) сьогодні є одним з найважливіших політичних та економічних процесів, що відбуваються на нашому континенті¹⁸⁷.

¹⁸⁶ Коваль В.С. Становлення та розвиток Європейського Союзу: історико-правовий аспект: Дис. ...канд. юрид. Наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2003. С. 3.

¹⁸⁷ Хартли Т.К. Основы права Европейского Сообщества. М., 1998. С. 105.

«Для України як держави, що офіційно проголосила про намір вступити до Європейського Союзу, важливим є правильне розуміння всіх стадій юридичного механізму розширення ЄС, зокрема процедури встановлення рівня готовності держави-претендента до приєднання. ...основні норми про приєднання нових держав містяться в основоположних міжнародних договорах, якими засновані Європейські Співтовариства¹⁸⁸. Зокрема, положення Договору про Європейський Союз щодо вступу нових членів зводяться до встановлення таких етапів:

- 1) із заявою про вступ до Союзу може звертатися будь-яка європейська країна;
- 2) країна-претендент направляє свою заяву до Ради ЄС;
- 3) Рада проводить консультації з Комісією ЄС;
- 4) за результатами консультацій Рада приймає одноголосне рішення про отримання згоди Європейського Парламенту на вступ нового члена;
- 5) Європейський Парламент приймає рішення абсолютною більшістю голосів;
- 6) на підставі рішення Європейського Парламенту укладається договір про приєднання, основним предметом якого є умови приєднання нового члена ЄС до основоположних договорів ЄС;
- 7) договір про приєднання набуває чинності після його ратифікації всіма державами — членами ЄС», наголошує В. Коваль¹⁸⁹.

Питання нормативно-правового закріплення співробітництва України та ЄС неодноразово ставали предметом вивчення вітчизняних та зарубіжних вчених. У

¹⁸⁸ Татам А. Право Європейського Союзу. К., 1998. С. 355.

¹⁸⁹ Коваль В.С. Становлення та розвиток Європейського Союзу: історико-правовий аспект: Дис. ...канд. юрид. Наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2003. С. 159.

рамках таких досліджень окрема увага приділялась особливостям наближення законодавства України до законодавства ЄС та відповідно створення уніфікованого правового поля у ключових відносинах між нашою державою та ЄС.

Однак у кожного із авторів є свій власний погляд і своя позиція щодо особливостей розвитку процесу наближення, його доцільності та наслідків. У цьому підрозділі нашого дослідження визначимо особливості розвитку процесу зближення законодавств, як в історичній ретроспективі, так і з точки зору розвитку законодавства України *de lege lata* та відповідно *de lege ferenda*.

Розширення зв'язків України із зовнішнім світом є об'єктивним наслідком процесу її становлення як незалежної демократичної держави. Цей процес пов'язаний з появою цілої низки політичних, економічних, правових проблем, зумовлених необхідністю виконання Україною взятих на себе міжнародних зобов'язань.

Отримання Україною незалежності в 1991 році закономірно винесло на перший план у її зовнішніх відносинах з іншими учасниками міжнародного співтовариства необхідність налагодження відносин з європейськими сусідами. Такий розвиток подій був закономірним, як з точки зору географічного, так і політичного. Основу для формування таких відносин були закладені ще з 80-х років ХХ століття, коли почали налагоджуватися відносини між Радянським Союзом та державами Європи та Європейськими Спільнотами.

Так, у 1983 році СРСР було підписано і ратифіковано Європейську Конвенцію про передачу засуджених осіб¹⁹⁰, у 1985 році – Європейську хартію місцевого самоврядування¹⁹¹, у продовження цього процесу в 1987 році підписано

¹⁹⁰ Конвенція про передачу засуджених осіб. Офіційний вісник України від 16.11.2005 2005 р. № 44. С. 322.

¹⁹¹ Європейська хартія місцевого самоврядування. Офіційний вісник України від 04.06. 2013 р. № 39. С. 181.

Європейську Конвенцію про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню¹⁹². Відбувалися спроби налагодити також між інституційне співробітництво. Зокрема, 25 червня 1988 року у Люксембурзі відбулося підписання Спільної Декларації про взаємне визнання між Європейським Союзом та Радою Економічної взаємодопомоги. Однак такий крок вже був запізний, адже буквально *de facto* Рада економічної взаємодопомоги розпалася в той же рік, хоча юридично це і було оформлено в 1991 році.

У грудні 1989 року Радянський Союз підписав договір про комерційне й економічне співробітництво з Європейським Економічним Співтовариством та Євратомом. Незважаючи на назву, договір мав, у першу чергу, політичний характер, у зв'язку з чим переважна більшість з його положень носили декларативний характер¹⁹³, разом з тим це все одно був певний прорив, адже цей Договір був першим документом, підписаним між ЄС та державою, яка не була учасницею ГАТТ. У ньому були закладені принципи та визначені основні механізми співробітництва між Європейськими Співтовариствами та СРСР, до складу якого тоді ще входила Українська РСР.

Що стосується України, то для неї, як і для інших держав колишнього СРСР, офіційні взаємовідносини розпочалися із вищезазначеної Спільної декларації. УРСР хоч і мала номінальну свободу у зовнішніх зносинах, все ж повністю залежала у даному питанні від центрального керівництва. Такий стан справ зумовив символічне значення зазначених відносин для УРСР. Завдяки саме цьому Договору

¹⁹² Європейська Конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_068

¹⁹³ Вакулич В.М. Політичні детермінанти зближення України з Європейським Союзом. Автореф. дис. к.п.н.: 23.00.04. К., 2001. С. 23.

Україна як республіка СРСР увійшла в число країн, які здійснювали співробітництво із країнами Спільного Ринку.

Отже, ідея набуття повноправного членства України в ЄС не може вважатись односторонньою, не ґрунтується на виключно економічному інтересі. Співпраця була започаткована на початку 80-х років XX ст. в сфері прав людини, свідченням чого є такі міжнародні акти:

- 1) Європейська Конвенцію про передачу засуджених осіб;
- 2) Європейська хартію місцевого самоврядування;
- 3) Європейську Конвенцію про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню.

В подальшому відбулось посилення між інституційного співробітництва.

Етапи співробітництва між СРСР та державами Європи та Європейськими Спільнотами та їх рисами є такі:

1) 1983 р. – 1988 р. – підписання і ратифікація СРСР Європейської Конвенції про передачу засуджених осіб (1983 р.), Європейської хартії місцевого самоврядування (1985 р.), Європейської Конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (1987 р.);

2) 1988 р. – налагодження між інституційного співробітництва (підписання Спільної Декларації про взаємне визнання між Європейським Союзом та Радою Економічної взаємодопомоги (1988 р.), договору про комерційне й економічне співробітництво з Європейським Економічним Співтовариством та Євратомом (1989 р.).

Зважаючи на те, що Україна стала правонаступницею переважної більшості договорів колишньої УРСР, для ЄС не було потреби укладати ще раз Угоду про торгівлю та співпрацю, дія якої автоматично поширювалася на Україну. Було прийнято рішення про укладання з колишніми республіками СРСР угод вищого рівня.

Двосторонні стосунки Україна – Європейський Союз були започатковані відразу після здобуття Україною незалежності, хоча ще у Постанові ВР УРСР 25 грудня 1990 року «Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України у сфері зовнішніх зносин»¹⁹⁴ уряду було доручено «спрямувати зусилля на забезпечення безпосередньої участі Української РСР у загальноєвропейському процесі та європейських структурах».

У грудні 1991 року Європейські Співтовариства, відзначивши демократичний характер Всеукраїнського референдуму, визнали незалежність та суверенітет України¹⁹⁵. Саме тоді вперше прозвучав заклик до України підтримувати з країнами-членами Європейських Співтовариств відкритий і конструктивний діалог, спрямований на забезпечення виконання всіх колишніх зобов'язань СРСР.

У заяві ЄС від 2 грудня 1991 року зазначалося, що своїм референдумом Україна проголосила прагнення до незалежності, окрім того висловив сподівання, що вона перебере на себе всі зобов'язання Радянського Союзу, взяті в рамках Гельсінського Акту 1975 року, паризької Хартії 21 листопада 1990 року і ОБСЄ.¹⁹⁶

Розпад Радянського Союзу і поява нових незалежних держав практично збіглися з новим етапом європейської інтеграції, а саме - з прийняттям Маастрихтського договору про ЄС¹⁹⁷ (1992 рік). ЄС, поглиблюючи внутрішні

¹⁹⁴ Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України в сфері зовнішніх зносин 25 грудня 1990 року. Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). 1991. N 5. Ст. 25.

¹⁹⁵ Акт Проголошення незалежності України. Відомості Верховної Ради України 1990. № 38. Ст. 502.

¹⁹⁶ Декларація Європейського Союзу від 2 грудня 1991 р. URL: <https://mtu.gov.ua/content/normativnopravova-baza-spivrobotnictva.html?PrintVersion>.

¹⁹⁷ Договір про заснування ЄС від 7 лютого 1992 р. Official Journal. 1992. C 224. P. 1-79.

інтеграційні процеси, в цей період почав формувати нові відносини співробітництва з європейськими державами, як не були учасниками ЄС.

Позиція України щодо подальших напрямів співробітництва з ЄС набула вперше офіційно сформульована в Основних напрямках зовнішньої політики України, схвалених Постановою Верховної Ради України від 2 липня 1993 року, де серед іншого було зазначено, що «перспективною метою української зовнішньої політики є членство України в Європейських Співтовариствах, а також інших західноєвропейських або загальноєвропейських структурах за умови, що це не шкодитиме її національним інтересам. З метою підтримання стабільних відносин з Європейськими Співтовариствами Україна укладе з ними Угоду про партнерство і співробітництво, здійснення якої стане першим етапом просування до асоційованого, а згодом – до повного її членства у цій організації».¹⁹⁸

Процес поглиблення відносин просувався повільно. На початковому періоді країни ЄС не демонстрували реального зацікавлення у виробленні цілісної політичної лінії відносно України, обговорюючи замість цього питання про місце України в майбутніх європейських структурах, про необхідність підтримувати традиційні економічні відносини з державами колишнього СРСР. Ми одностайні в думці з В. Фріц, що на той період ЄС не був зацікавлений у розвитку відносинах з Україною, власне, як і Україна не була в цьому зацікавлена¹⁹⁹.

Вирішальною подією у відносинах ЄС із новими державами, в тому числі і Україною, було прийняття рішення щодо укладення угод про партнерство та співробітництво.

¹⁹⁸ Про основні напрями зовнішньої політики України: Постанова Верховної Ради України від 2 липня 1993 року № 3360-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12>.

¹⁹⁹ Fritz V. State-building : A Comparative Study of Ukraine, Lithuania, Belarus and Russia / V. Fritz. Budapest–NY : Central European University Press, 2007. 384 p.

У 1992 році було офіційно розпочато переговори щодо укладення УПС з Україною, коли Комісія ЄС подала в Раду міністрів ЄС Директиву про необхідність укладення нових угод, які б врахували нові політичні та економічні реалії, в тому числі процес демократизації та перехід до ринкової економіки України²⁰⁰. У жовтні 1992 року Європейська Рада прийняла відповідну директиву, якою передбачався початок обговорення УПС²⁰¹.

Саме цей період вважається початком переговорної процедури щодо укладання угод про партнерство і співробітництво з рядом пострадянських держав, в тому числі Україною, які завершилися 14 червня 1994 року підписанням Угоди про партнерство та співробітництво²⁰² (далі – УПС), яка фактично замінила Угоду про комерційне й економічне співробітництво з Європейським Економічним Співтовариством та Євратомом 1989 року (ст. 108 УПС²⁰³). Для ефективного застосування економічного блоку УПС ще до остаточного вступу останньої в силу, сторони домовились укласти окрему Тимчасову Угоду про торгівлю та питання,

²⁰⁰ Кундеус О. М. Європейська політика України: основні етапи формування та реалізації. URL: <http://politologia-rdgu.rv.ua/images/pan14/90.pdf>

²⁰¹ Кундеус О. М. Європейська політика України: основні етапи формування та реалізації. URL: <http://politologia-rdgu.rv.ua/images/pan14/90.pdf>

²⁰² Про ратифікацію Угоди про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами: Закон України від 10 листопада 1994 р. №237/94-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1994. №46. Ст. 415.

²⁰³ Про ратифікацію Угоди про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами: Закон України від 10 листопада 1994 р. №237/94-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1994. №46. Ст. 415.

пов'язані з торгівлею²⁰⁴ була укладена 1 червня 1995 року, до ратифікації УПС і діяла до набрання останньою чинності. Тому деякі положення УПС (а саме - ст.ст. 2, 10–23, 48–50, 89, 93–100, 102, 105–108), що стосуються торгівлі, було введено в дію згаданою угодою. Тимчасова угода набрала чинності 1 лютого 1996 року.

Тим самим було закладено правову основу взаємодії України з ЄС та відповідно стало відправною точкою для проведення проєвропейських реформ та внесенням відповідних змін до законодавства, спрямованих на максимальне зближення вітчизняного законодавства із законодавством в ЄС.

УПС стала першим кроком у становленні відносин між ЄС та Україною. Після Маастріхтського договору 1992 року про ЄС²⁰⁵ (згодом – Амстердамського договору 1997 р.²⁰⁶ та Ніщцького договору 2001 р.²⁰⁷) інтеграційні процеси усередині ЄС стали динамічнішими. Тим більше, що Європейською стороною передбачалося, що УПС стане перехідним етапом між зазначеною Угодою і

²⁰⁴ Про затвердження Тимчасової Угоди про торгівлю та питання, пов'язані з торгівлею, між Європейським співтовариством, Європейським співтовариством по вугіллю та сталі, Європейським співтовариством по атомній енергії, з одного боку, та Україною, з другого боку: Указ Президента України від 30 листопада 1995 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1103/95>.

²⁰⁵ Договір про Євросоюз від 7 лютого 1992 р. Official Journal. 1992. Р. 1-110.

²⁰⁶ Амстердамський договір про внесення змін до Договору про Євросоюз, Договору про заснування ЄС від 2 жовтня 1997 р. з додатками. Official Journal. 1997. Р. 173–306.

²⁰⁷ Ніщцький договір, що доповнює Договір про Євросоюз, Договір про заснування ЄС від 26 лютого 2001 р. Official Journal. 2001. Р. 1-87.

угодами про асоціацію²⁰⁸. Бажання України стати повноправним членом ЄС вперше було проголошено в січні 1996 року на засіданні Ради Європи в Страсбурзі²⁰⁹.

Впродовж 1994-1996 років ЄС ухвалив Спільну позицію щодо України (28 листопада 1994р.) і План дій (6 грудня 1996 р.)²¹⁰. Безумовно, кроки передбачали адаптацію законодавства України до права ЄС.

У вересні 1997 року в Києві відбувся Перший Саміт Україна – ЄС, у ході якого було підтверджено європейський вибір України, обговорено наявні проблеми в договірно-правовій сфері, розглянуто шляхи економічного та правового співробітництва²¹¹.

Поступово, у 1998 році Указом Президента від 28 лютого 1998 року закладено основи інституційної бази співпраці Україна – ЄС: створено Українську частину Ради та Комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС²¹². На першому засіданні Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС, яке відбулося 8-9 червня 1998 року, Україна вперше офіційно заявила про прагнення набутти статус

²⁰⁸ Bulletin of the EC. 1992. No1/2. 89 p.

²⁰⁹ Демиденко Л. М. Інтеграція податкової системи України до європейського економічного простору: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / Л. М. Демиденко. К., 2000. С.8.

²¹⁰ Європейський Союз в міжнародно-правових відносинах: Навчальний посібник/ Під ред О.Н.Ярмиша / Тамм А.Є., Рієка В.О., Коломієць Ю.М. Х.: Штріх, 2003. С. 51.

²¹¹ Копійка В.В. Розширення Європейського Союзу: теорія і практика інтеграційного процесу: Монографія. К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2002. С. 112.

²¹² Положення про Українську частину Комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.07.1998 р № 1074. Урядовий кур’єр. 1998. № 139-140.

асоційованого члена ЄС.

Наголосимо, що реалізація курсу на набуття повноправного членства України в ЄС збігається у часі з набуттям членства України в Раді Європи, що засвідчило спільність конституційних цінностей країн-учасниць ЄС, які теж є членами Ради Європи, та України, і стало результатом виконання Україною низки зобов'язань з впровадження в національне законодавство норм і стандартів Ради Європи з прав людини.

Так, «основною статутною умовою для вступу країн до Ради Європи є визнання державою-кандидатом принципу верховенства права, її зобов'язання забезпечити права та основні свободи людини всім особам, які знаходяться під її юрисдикцією. Вступ країни до РЄ свідчить про її демократичний вибір, спрямованість на захист прав людини та зміцнення демократичних інститутів. Саме тому 14 липня 1992 р. Україна заявила про своє бажання приєднатися до Ради Європи. До набуття членства в Раді Європі Україна стала стороною декількох конвенцій цієї Організації, зокрема Європейської культурної конвенції, Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями, Європейської конвенції про інформацію щодо іноземного законодавства, Рамкової конвенція про захист національних меншин. ...26 вересня 1995 р. Парламентська асамблея РЄ ухвалила позитивний висновок щодо заявки України на вступ до Ради Європи»²¹³.

У Висновку N 190 (1995) Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи йдеться: «Протягом 1994 року після окремих, але узгоджених між собою візитів, що були здійснені на прохання Парламентської асамблеї, два авторитетних юристи констатували "надзвичайний прогрес" у процесі приведення положень Конституції та законодавства загального характеру України

²¹³ Співробітництво між Україною та Радою Європи. URL: <https://coe.mfa.gov.ua/posolstvo/2554-cooperation>.

у відповідність до загальних принципів Ради Європи (зокрема, до принципів Європейської конвенції з прав людини. Вони дійшли висновку, що надалі необхідні більш глибокі реформи, але ці реформи можуть бути здійснені "після вступу". 6 квітня 1995 року було оприлюднено доповідь про результати візиту, яка стала основою для візиту трьох доповідачів Парламентської асамблеї в Україну (до Києва та Криму) 10-14 квітня 1995 року. Відтоді конституційна ситуація (зокрема, у тому, що стосується розподілу влади, захисту прав людини та перспектив здійснення швидких економічних реформ) прояснилася завдяки підписанню 8 червня 1995 року Президентом України та Парламентом України Конституційного договору про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття не пізніше 8 червня 1996 р. нової Конституції України, яка відповідатиме принципам Ради Європи. Водночас, положення Конституції 1978 року, що не відповідають Конституційному договору, визнаються недіючими»²¹⁴.

Також щодо співробітництва України з Європейським Союзом у Висновку N 190 (1995) Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи наголошується констатовано факт несприятливого розвитку торгівлі, але і наголошується на стабілізації макроекономічних зв'язків: «14 червня 1994 року між Україною та Європейським союзом було підписано угоду про партнерство та співробітництво. Незважаючи на несприятливий розвиток торгівлі, процес стабілізації макроекономічних зв'язків та проведення структурних реформ зробив можливим підписання 1 червня 1995 року тимчасової угоди. Очікується членство України у Світовій організації торгівлі. За допомогою Європейського союзу, МАГАТЕ та країн «Великої сімки» Україна сподівається закрити

²¹⁴ Висновок N 190 (1995) Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи від 26.09.1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_590.

Чорнобильську атомну електростанцію до 2000 року, згідно з графіком закриття ЧАЕС, оголошеним 19 травня 1995 року. Україна, після рішення про передачу всієї успадкованої нею від колишнього СРСР тактичної та стратегічної ядерної зброї Російській Федерації (для ліквідації), 5 грудня 1994 року приєдналася як без'ядерна держава до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Після консультацій із МАГАТЕ та Групою ядерних постачальників були прийняті закони про боротьбу з нелегальною торгівлею ядерними матеріалами»²¹⁵.

Таким чином, саме реалізація курсу на набуття повноправного членства України в ЄС збігається у часі з набуттям членства України в Раді Європи, що засвідчило спільність конституційних цінностей країн-учасниць ЄС, які теж є членами Ради Європи, та України, і стало результатом виконання Україною низки зобов'язань з впровадження в національне законодавство норм і стандартів Ради Європи з прав людини.

Ключовим моментом у розвитку двосторонніх стосунків України з ЄС стало затвердження Указом Президента України від 11 червня 1998 року «Стратегії інтеграції України до ЄС», в якій наближення законодавства України до норм і стандартів ЄС визнано одним з основних пріоритетів інтеграційного процесу²¹⁶. Стратегія визначала основні напрямки роботи органів виконавчої влади у цій сфері. Набуття Україною повноправного членства в ЄС було проголошено стратегічною метою, а отримання статусу асоційованого члена ЄС – головним зовнішньополітичним пріоритетом України у середньостроковому вимірі. Того ж

²¹⁵ Висновок N 190 (1995) Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи від 26.09.1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_590.

²¹⁶ Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу: Указ Президента України від 11 червня 1998 р. № 615/98. Офіційний вісник України. 1998. № 24 (02.07.98). Ст.870.

року Кабінет Міністрів України визначив механізм адаптації законодавства України до законодавства ЄС, в якому координування процесу у виконавчій гілці влади покладалося на Міністерство юстиції України, при якому створювалась Міжвідомча координаційна рада з адаптації законодавства до законодавства Європейського Союзу^{217, 218}.

Наступні два саміти у Відні та в Брюсселі (жовтень-листопад 1998 р.)²¹⁹ продемонстрували прагнення України прискорити набуття статусу асоційованого члена ЄС та підтвердили намір України реалізувати стратегічний курс на інтеграцію з ЄС, а саме був визначений ряд важливих напрямків майбутнього співробітництва між Україною та ЄС у різних галузях. На початку 1999 року Указом Президента України «Про заходи щодо вдосконалення нормотворчої діяльності органів виконавчої влади»²²⁰ на Міністерство юстиції України було додатково покладено функції з планування роботи з адаптації законодавства України до законодавства ЄС та контролю за її здійсненням. Уряд схвалив Концепцію адаптації законодавства

²¹⁷ Про запровадження механізму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 червня 1998 р. № 852. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/852-98-п>.

²¹⁸ Про затвердження Положення про Міжвідомчу координаційну раду з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Постанова Кабінету Міністрів від 12.11.1998 р. № 1773. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1773-98-п/>.

²¹⁹ Європейський Союз в міжнародно-правових відносинах: Навчальний посібник/ Під ред О.Н.Ярмиша / Тамм А.Є., Рієка В.О., Коломієць Ю.М. Х.: Штріх, 2003. С. 68-69.

²²⁰ Про заходи щодо вдосконалення нормотворчої діяльності органів виконавчої влади: Указ Президента України від 09 лютого 1999 року № 145/99. Офіційний вісник України. 1999. № 6.

України до законодавства ЄС²²¹.

Ще одним документом, що є правовою основою у співпраці України з ЄС була Спільна стратегія щодо України, схвалена у грудні 1999 року на Гельсінському саміті Європейського Союзу²²². Одночасно із закінченням терміну дії Спільної стратегії було запроваджено нову політику ЄС – Європейську політику сусідства (ЄПС)²²³, яка поширюється і на Україну. У цьому документі ЄС вперше визнав «європейські прагнення України» привітав її «проєвропейський вибір».

Президент України своїм Указом схвалив Програму інтеграції України до Європейського Союзу²²⁴, згідно з якою Кабінет Міністрів України, починаючи з 2001 року, затвердив План дій щодо реалізації пріоритетних положень Програми, складовою частиною якої став План роботи з адаптації законодавства України до законодавства ЄС²²⁵.

У Посланні Президента України до Верховної Ради України «Європейський

²²¹ Про Концепцію адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 серпня 1999 р. № 1496. Офіційний вісник України. 1999. № 33. С.1736.

²²² Спільна стратегія щодо України від 11 грудня 1999 р. Official Journal. 1999. L 331/1. Р. 7-20.

²²³ Повідомлення Комісії ЄС «Європейська політика сусідства. Стратегічний документ» від 12 травня 2004 року // COM (2004) 373 final. URL: http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/strategy/strategy_paper_en.pdf.

²²⁴ Про затвердження стратегії інтеграції України до Європейського Союзу: Указ Президента України від 11 червня 1998 р. №615/98. Офіційний вісник України. 1998. №24. С. 3.

²²⁵ План роботи з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу в 2004 році: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 4 березня 2004 р. №111-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/5185886>.

вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2007 роки»²²⁶, виголошеному на засіданні Верховної Ради України у 2002 році, було визначено етапи, реалізація яких надасть можливість Україні до кінця 2007 року претендувати на набуття асоційованого статусу в ЄС, а до кінця 2011 року – створити реальні (внутрішні) передумови для вступу в ЄС²²⁷. Зокрема, було передбачено наступне:

- 2002-2003 роки – набуття Україною членства в СОТ;
- 2003-2004 роки – проведення переговорного процесу та підписання угоди про асоціацію України та ЄС;
- 2003-2004 роки – проведення переговорного процесу щодо створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС;
- 2002-2007 роки – приведення законодавства України у відповідність до вимог законодавства ЄС у пріоритетних сферах;
- 2004-2007 роки – виконання процедур, необхідних для набуття чинності угоди про асоціацію між Україною та ЄС;
- 2005-2007 роки – проведення переговорного процесу та створення митного союзу між Україною та ЄС;
- 2007-2011 роки – повне виконання угоди про асоціацію України і ЄС та копенгагенських критеріїв членства в ЄС;

²²⁶ Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2007 роки: Послання Президента України до Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-02>.

²²⁷ Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки: Послання Президента України до Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/>

- 2011 рік – створення реальних (внутрішніх) передумов для вступу до ЄС²²⁸.

Загальновідомо: відповідно до Звіту щодо виконання Плану дій, затвердженого на засіданні Ради в березні 2008 року²²⁹, протягом 3 років виконання цього документа було досягнуто значного прогресу в багатьох сферах співробітництва. Було ухвалено рішення про внесення змін до Плану дій і подовжено його дію. Цим самим звітом було визначено, що до схвалення нового практичного спільного інструменту («директиви», «план дій», «дорожня карта» чи інше).

8 червня 2009 року на засіданні Ради з питань співробітництва було підписано документ на заміну Плану дій 2005 року. Цей документ дістав назву ««Порядок денний асоціації Україна – ЄС» Association Agenda²³⁰ і став інструментом підготовки України до реалізації Угоди про асоціацію до моменту набрання нею чинності.

Формула відносин на основі «політичної асоціації та економічної інтеграції» стала новою у зовнішньополітичній практиці відносин ЄС з третіми країнами. Таке формулювання в Порядку денному асоціації було включено за пропозицією України, яка офіційно проголосила цей принцип у Постанові Верховної Ради України ««Про Заяву Верховної Ради України ««Про започаткування переговорів

²²⁸ Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки: Послання Президента України до Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/>

²²⁹ Спільний звіт щодо виконання Плану дій Україна – Євросоюз, затверджений на засіданні Ради з питань співробітництва від 26 березня 2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_956.

²³⁰ Порядок денний асоціації між Україною та Європейським Союзом, затверджений на засіданні Ради з питань співробітництва від 8 червня 2009 р. URL: http://ec.europa.eu/external_relations/ukraine/docs/2010_eu_ukraine_association_agenda_en.pdf.

між Україною та ЄС щодо укладення нового базового договору» від 22 лютого 2007 року²³¹.

Щодо періодів формування та розвитку ідеї набуття Україною повноправного членства в ЄС між вітчизняними вченими відсутня однотайність.

Так, О. Лаба пропонує визначати ці періоди як ідентичні періодам розвитку міжнародно-правового співробітництва між Україною та ЄС.

«На першому етапі, який почався після отримання Україною незалежності в 1991 р. і продовжувався до набрання чинності в 1996 році Тимчасової угоди з питань торгівлі і питань, пов'язаних з торгівлею, відносини між Україною та ЄС регулювали положення укладеного в грудні 1989 р. Радянським Союзом договору про комерційне та економічне співробітництво з Європейським Економічним Співтовариством та Євратомом. Другий етап ґрунтувався на укладеній у 1994 році Угоді про партнерство і співробітництво. Україна стала першою новою незалежною державою, котра уклала таку угоду, однак тривала ратифікація УПС державами ЄС дозволила їй вступити в дію лише у 1998 році, тому на другому етапі співробітництво було сконцентровано в основному на розвитку економічних або торгівельних відносин без практичного звернення на проблеми правової (законодавчої) інтеграції права України до права ЄС. Третій етап, котрий розпочався після набуття чинності УПС, характеризується розширенням

²³¹ Про Заяву Верховної Ради України «Про започаткування переговорів між Україною та ЄС щодо укладення нового базового договору: Постанова Верховної Ради України від 22 лютого 2007 р. №684-V. Відомості Верховної Ради України. 2007. №16. Ст. 223.

співробітництва сторін на достатньо широкий спектр відносин, включаючи і сферу зближення правових систем»²³².

Бачиться, що є дискусійним виділення лише періодів розвитку міжнародно-правового співробітництва між Україною та ЄС адже розвитку завжди передуює становлення, а становленню – ідея.

Л. Дешко слушно підкреслює, що «становлення та розвиток ... не можна ототожнювати з генезисом системи чи форм і джерел ... права. ... Вони лише надають генезису <певних інститутів>... певної упорядкованості та завершеного вигляду. ... генезис інститутів права в Україні та зарубіжних країнах був певною мірою синхронізованим лише щодо основних інститутів, тоді як кожна окремо взята система національного права різних країн світу мала свої особливості формування ... її складових елементів. Феномен конституційного права та його основних джерел, що об'єктивізували основні інститути цієї галузі права, полягає в тому, що сам юридичний термін «конституція» виникає набагато раніше, ніж відповідна галузь права»²³³.

Костюченко Я.М. пропонує іншу етапізацію співробітництва між Україною і ЄС. Перший етап відносин України з ЄС він характеризує Угодою між Союзом Радянських Соціалістичних Республік та Європейським Економічним Співтовариством і Євратомом про торгівлю і комерційне та економічне співробітництво 1989 року; другий етап – підписанням Угоди про партнерство та

²³² Лаба О.В. Право Європейського Союзу та право України: теоретико-правові проблеми співвідношення та гармонізації (1991-2004 рр.): Автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Київ, 2005. С. 17.

²³³ Носенко О.В. Інститути конституційного права України: проблеми теорії та практики: Дис ... канд. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. К., 2007. 206 с.

співробітництво 1994 року. Спільна стратегія ЄС щодо України 1999 року визначила послідовність зовнішньої політики ЄС та його держав-членів стосовно України. 2005 року її було замінено на План дій Україна – ЄС, що є рамковим стратегічним документом у відносинах з ЄС. Вступ України до СОТ, імплементація двосторонніх документів зумовлюють еволюцію правових відносин від УПС до асоціації та перехід України на інтеграційний рівень європейської економічної інтеграції. Третій етап відносин розпочався з ухваленням Порядку денного асоціації 2009 року, в основі якого лежатиме угода про асоціацію^{234, 235}.

Вчені Буряк П.Ю. та Гупало О.Г. переконують, що підписання УПС є «завершенням початкового етапу становлення відносин між Україною та ЄС, протягом якого відбулося визнання незалежної української держави з боку країн-членів ЄС. Завершення другого етапу розвитку відносин між Україною і ЄС вони пов'язують прийняттям на Європейській раді в Гельсінкі Спільної стратегії ЄС щодо України. Під час цього періоду (друга половина 90-х років) відбулися події, які стали етапними у процесі зближення України з ЄС. Серед них – набуття членства в раді Європи і ОБСЄ, членство в програмі «Партнерство заради миру», підписання Хартії про особливе партнерство України з НАТО, ратифікація Європейської конвенції з прав людини, переговори щодо вступу в СОТ, проведення першого саміту Україна-ЄС, створення української частини Ради з питань співробітництва між Україною і ЄС, Національного агентства з питань розвитку та європейської інтеграції, затверджено Стратегію інтеграції України до ЄС, а також

²³⁴ Костюченко Я.М. Правове регулювання співробітництва України і Європейського Союзу спеціальність: Автореф. ...дис. канд. юрид. наук: 12.00.11 – міжнародне право. Київ, 2010. С. 7.

²³⁵ Дешко Л. М. Конституційне право на звернення до міжнародних судових установ та міжнародних організацій: Дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Київ, 2017. С. 85-86.

були визначені наступні етапи просування України до членства в ЄС (набуття членства в СОТ, входження в ЄАВТ і ЄЕЗ, реалізація УПС, створення зони вільної торгівлі, набуття статусу асоційованого члена ЄС»²³⁶.

Така точка зору вчених вбачається дискусійною, адже вона бере до уваги лише рівень (кількісний та якісний) адаптації, але не враховує мету співпраці України та ЄС.

І. Гоша ототожнює етапи формування та розвитку ідеї набуття Україною повноправного членства в ЄС з етапами адаптації законодавства України та ЄС. Суть виділення кожного з етапів полягає в тому, яким нормативним актом регулювались відносини України та ЄС, а отже яку мету вони мали, адже саме характер укладених угод між Україною та ЄС, визначає мету та рівень співпраці, а значить і рівень адаптації. З огляду на це дослідник пропонує виділяти такі етапи: перший етап триває з 1994 по 2013 рік; другий етап - наслідок підписання Угоди про асоціацію. Виділення такого хронометражу пов'язане з принципово різним характером актів, що регулюють відносини між Україною та ЄС. Якщо УПС встановлювала їх самим загальним чином, то Угода 2013 року, встановлює принципово новий рівень відносин – асоціацію. Цю Угоду Гоша І. розглядає як перший крок до вступу в ЄС, у випадку якщо Україна в майбутньому висловить таку волю²³⁷.

²³⁶ Буряк П.Ю., Гупало О.Г. Європейська інтеграція і глобальні проблеми сучасності. Київ: Хай-Тек Прес. 2007. С. 200-203.

²³⁷ Гоша І.О. Конституційно-правове забезпечення гармонізації законодавства України із законодавством ЄС: проблеми теорії і практики: Автореф. ...дис. канд. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Київ, 2013 р. С. 11.

Водночас, як слушно підкреслює О. Лаба «процес адаптації українського законодавства до законодавства ЄС розпочався ще до набуття чинності УПС»²³⁸. До набуття чинності УПС подібні спроби робилися в галузях, що регулюють конкуренцію, трудові та соціальні відносини. Цей період вчені називають етапом адаптації *ex gratia*²³⁹. Характерною для нього є відсутність зобов'язань сторін у цій сфері, а крім того, дії України з метою адаптувати своє законодавство з правом ЄС мали такі характерні риси: 1) не були погоджені з європейськими інтеграційними організаціями; 2) мали односторонній характер.

Вище проведений аналіз дозволяє дійти таких висновків:

1. Стратегічний курс з забезпечення безпосередньої участі УРСР у загальноєвропейському процесі та європейських структурах був закріплений в Постанові ВР УРСР 25 грудня 1990 року «Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України у сфері зовнішніх зносин». Після здобуття Україною незалежності відбулось одразу започаткування двосторонніх відносин Україна – Європейський Союз.

2. Виділено такі основні особливості формування курсу України на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та етапи його реалізації:

1) 1992 р. – 1995 р. – переговори щодо укладення Угоди про партнерство і співробітництво, закріплення в Основних напрямках зовнішньої політики України, схвалених Постановою Верховної Ради України від 2 липня 1993 р. перспективної мети - членства України в Європейських Співтовариствах та інших

²³⁸ Лаба О.В. Право Європейського Союзу та право України: теоретико-правові проблеми співвідношення та гармонізації (1991-2004 рр.) Спеціальність: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук Київ – 2005. С. 203.

²³⁹ Муравйов В. Гармонізація законодавства як феномен європейської інтеграції. Український правовий часопис. 2003. №2 (7). С. 3-9.

західноєвропейських або загальноєвропейських структурах за умови, що це не шкодитиме її національним інтересам. Укладання Угоди про партнерство та співробітництво (1994 р.), тимчасової Угоди про торгівлю та питання, пов'язані з торгівлею (1995 р.);

2) 1996 р. – проголошення Україною на засіданні Ради Європи бажання стати повноправним членом ЄС (1996 р.);

3) 1998 р. – закладення основи інституційної бази співпраці Україна – ЄС шляхом створено Ради та Комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС, офіційна заява України на її засіданні про прагнення набути статус асоційованого члена ЄС; затвердження Указом Президента України від 11 червня 1998 року «Стратегії інтеграції України до ЄС»;

4) 1999 р. – 2006 р. – розпочалась процедура оціночного порівняння правової системи ЄС, що заснована на конституційних традиціях, що містяться в конституційних актах держав-учасниць ЄС, та правової системи України, наближення законодавства України до норм і стандартів ЄС як один з основних пріоритетів інтеграційного процесу;

5) 2007 р. – проголошення принципу політичної асоціації та економічної інтеграції, започаткування переговорів між Україною та ЄС щодо укладення нового базового договору;

6) 2008 р. – досягнення Україною та ЄС домовленості на Паризькому саміті про укладення майбутньої угоди в форматі Угоди про асоціацію, принципами побудови якої є: політична асоціація; економічна інтеграція;

7) 2009 р. – схвалення Порядку денного асоціації як орієнтира для проведення реформ в Україні;

8) 2011 р. – 2012 р. – завершення переговорів по майбутній Угоді про асоціацію, парафування тексту майбутньої Угоди;

9) підписання та ратифікація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС;

10) набуття чинності Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, юридичне

закріплення переходу відносин між Україною та ЄС від «партнерство та співробітництво» до «політична асоціація та економічна інтеграція»; набуття чинності глибокої та всеосяжної зони вільної торгівлі між ЄС та Україною, реформа законодавства України для його узгодження із *acquis* ЄС;

11) 2019 р. – закріплення в преамбулі Конституції України стратегічно курсу на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, перегляд світоглядної парадигми, побудова конституційно-правового механізму забезпечення повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, який би відповідав сучасним реаліям.

3. Реалізація курсу на набуття повноправного членства України в ЄС збігається у часі з набуттям членства України в Раді Європи, що засвідчило спільність конституційних цінностей країн-учасниць ЄС, які теж є членами Ради Європи, та України, і стало результатом виконання Україною низки зобов'язань з впровадження в національне законодавство норм і стандартів Ради Європи з прав людини.

1.5. Формування курсу України на набуття повноправного членства України в Організації Північноатлантичного договору, етапи його ралізації

Масштабні зміни, що відбулися в міжнародній системі, – припинення протистояння антагоністичних соціально-політичних систем, встановлення монополярного світоустрію, зростання загрози для глобальної і регіональної безпеки з боку міжнародного тероризму, екстремізму із застосуванням насильства, організованої злочинності і негативних наслідків нелегального обороту наркотиків - висунули на перший план проблеми становлення і формування нової системи

міжнародної безпеки особливо на Європейському континенті²⁴⁰. На рубежі третього тисячоліття проблематика виникнення і становлення якісно нової всеосяжної системи міжнародної безпеки, є дуже актуальною, що пояснюється не тільки її абсолютною вагою для збереження людської цивілізації, але і високим прагматичним значенням для стабільного функціонування держав – членів світового співтовариства. Особливого значення ці процеси набувають на регіональному рівні²⁴¹.

О. Делінський підкреслює, що «засобами забезпечення безпеки держави є військова сила і дипломатія, а об'єктом забезпечення є інтереси безпеки. Процес реалізації інтересів пов'язано з обмеженням довільності міжнародних відносин, що знаходить вираження в уточненні правил поведінки їх учасників. Роль регулювання взаємодії держав у фазі нормативного забезпечення їхньої безпеки виконують основні принципи міжнародного права, закріплені в Статуті ООН, найважливішими з яких є принципи рівноправності держав; поваги суверенітету; заборони застосування сили або погрози силою; вирішення міжнародних спорів виключно мирними засобами; невтручання у внутрішні справи держави і інші. Організаційна фаза забезпечення безпеки держави виражається у пошуку балансу між

²⁴⁰ Делінський О. А. Європейська система безпеки: міжнародно-правові аспекти становлення і розвитку: Авторе. ..дис. канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, Харків, 2003. С. 3.

²⁴¹ Делінський О. А. Європейська система безпеки: міжнародно-правові аспекти становлення і розвитку: Авторе. ..дис. канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, Харків, 2003. С. 9.

дипломатичними і військовими засобами захисту своїх інтересів на основі принципів міжнародного права»²⁴².

Відтак, повноправне членство України в НАТО покликане забезпечувати інтереси безпеки України.

Водночас, підкреслимо, що забезпечення реалізації закріпленого в Преамбулі Конституції України стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства в Організації Північноатлантичного договору, передбачає не лише проведення реформ у сфері безпеки, а й політичній та економічній.

Останні роки світова спільнота дедалі частіше стикається із збройними конфліктами нового покоління - внутрішніми збройними конфліктами, що відбуваються в межах території однієї держави. У міжнародному праві вони отримали найменування збройних конфліктів неміжнародного характеру. При чому такі внутрішні конфлікти сьогодні вже переважають серед усіх озброєних зіткнень на нашій планеті. У конфліктах нового покоління, навіть якщо встановлено, що вони представляють загрозу міжнародному миру і безпеці, важко, а то й взагалі неможливо встановити носія такої загрози. Більш того, принаймні на ранній стадії свого розвитку, такі внутрішні збройні конфлікти можуть і не становити загрози міжнародному миру і безпеці, залишаючись порушенням внутрішнього порядку в державі, на території якої вони відбуваються²⁴³.

²⁴² Делінський О. А. Європейська система безпеки: міжнародно-правові аспекти становлення і розвитку: Авторе. ..дис. канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, Харків, 2003. С. 9.

²⁴³ Делінський О. А. Європейська система безпеки: міжнародно-правові аспекти становлення і розвитку: Авторе. ..дис. канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, Харків, 2003. С. 9.

Безумовно, для повноправного членства України в НАТО має бути створено ефективний конституційно-правовий механізм забезпечення.

В 1994 році Україною було підписано Рамковий документ «Партнерство заради миру»²⁴⁴. Саме цей документ став підґрунтям міжнародного співробітництва України та НАТО. В 1995 р. на порядку денному стало питання членства нових держав в НАТО. В 1997 році було підписано Хартію про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-атлантичного договору²⁴⁵, а також Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України і НАТО відносно Центру інформації і документації НАТО в Україні²⁴⁶.

О. Делінський слушно підкреслює, що в 1999 році в Стратегічній концепції НАТО було закріплено особливі квазіміжнародні норми, які де-факто змінили статутний документ НАТО – Вашингтонський договір 1949 г. та, на думку вченого, посягають на сформований міжнародний правопорядок, його договірну основу, втілену передусім у Статуті ООН²⁴⁷. Вчений звертає увагу, що «стратегічна концепція НАТО деформує об'єктивне право держави на індивідуальну або

²⁴⁴ Партнерство заради миру. Рамковий документ від 10.01.1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_001

²⁴⁵ Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору від 09.07.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002.

²⁴⁶ Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України та НАТО щодо заснування Центру інформації та документації НАТО в Україні (припинив дію від 11.03.2016). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_019.

²⁴⁷ Делінський О. А. Європейська система безпеки: міжнародно-правові аспекти становлення і розвитку: Авторе. ..дис. канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, Харків, 2003. С. 9.

колективну самооборону, яка Статутом ООН допускається лише у випадку, якщо станеться збройний напад на члена Організації, і заходи здійснення якої ніяким чином не повинні торкатися повноважень і відповідальності Ради Безпеки. У якості підстави для застосування збройної сили проти третіх держав, Стратегічна концепція НАТО не посилається на допустимість так званої гуманітарної інтервенції, але в Концепції чималий акцент робиться на тому, що грубі і масові порушення прав людини є ледве чи не імперативною основою для військового втручання НАТО, тобто все зазначене вище буде робитися на основі тієї ж “гуманітарної інтервенції”. Ряд положень Концепції по суті виражає посягання НАТО на право здійснювати таку інтервенцію. При цьому, якщо в період існування традиційного міжнародного права гуманітарна інтервенція розглядалась як цілком правомірне явище, то в наш час правомірність інституту гуманітарної інтервенції стала піддаватися дедалі частіше сумнівам. Це сталося головним чином у зв'язку з виникненням і розвитком такого важливого принципу міжнародного права, як принцип незастосування сили в міжнародних відносинах, котрий закріплено в Статуті ООН»²⁴⁸.

Державна програма співробітництва України з НАТО на 2001-2004 роки була затверджена Указом Президента України від 27 січня 2001 р.²⁴⁹ «Згідно зі ст. 85 Конституції України визначення основ зовнішньої політики є винятковою компетенцією Верховної Ради України. Парламент, - на думку низки вітчизняних вчених, виявився фактично відчуженим від формування курсу на співпрацю і

²⁴⁸ Делінський О. А. Європейська система безпеки: міжнародно-правові аспекти становлення і розвитку: Авторе. ..дис. канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, Харків, 2003. С. 11-12.

²⁴⁹ Державна програма співробітництва України з НАТО на 2001-2004 роки була затверджена Указом Президента України від 27 січня 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/58/2001>.

визначення позиції України що до відносин із НАТО. Більше того ... вищезгадані документи, які визначають зміст і створюють договірно-правову основу взаємовідносин України з НАТО, не були подані на розгляд до Верховної Ради України (ратифікацію), що лишає таку основу правової складової та перетворює їх лише на політичні декларації»²⁵⁰.

На засіданні Ради національної безпеки і оборони України 23 травня 2002 р. було прийнято рішення почати процес приєднання України до НАТО. Як наголошується в юридичній літературі цей процес не є таким, що суперечить законодавству України: «в національному законодавстві України на сьогодні відсутні норми, які визначають нейтралітет (неучасть у військових блоках) як засіб гарантування безпеки України або як форму її існування в системі міжнародних відносин. У частині IX Декларації про державний суверенітет України, яка була прийнята 16 липня 1990 р. Верховною Радою УРСР, закріплено “намір стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участь у військових блоках”. Однак, по-перше, проголошення наміру не рівнозначне рішення про набуття такого статусу, а по-друге, згадки про позаблоковість України (крім як у документах Верховної Ради УРСР та у Військовій доктрині України 1993 р.) в подальших правових актах відсутні. Їх немає не тільки в чинній Конституції, але і в Концепції (Основах державної політики) національної безпеки України. Більше того, в розділі IV згаданої Концепції серед основних напрямів державної політики національної безпеки України відмічено “входження в існуючі системи універсальної і регіональної безпеки... Як відомо, парламент України, який відповідно до Конституції визначає основи зовнішньої політики, ніколи не

²⁵⁰ Делінський О. А. Європейська система безпеки: міжнародно-правові аспекти становлення і розвитку: Авторе. ..дис. канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, Харків, 2003. С. 11-12.

ухвалював рішення про постійний нейтральний, позаблоковий статус України. І в цьому статусі своїми актами її юридично не визнавала жодна держава.”, підкреслює І. Делінський²⁵¹.

У 2005 р. Україна, як учасниця «Партнерства заради миру», виявила прагнення набутти членство в НАТО. На рівні Комісії Україна-НАТО було прийнято рішення про активізацію діалогу щодо прагнень України до набуття членства та здійснення нею відповідних реформ»²⁵².

У 2008 р. на Бухарестському саміті Північноатлантичної ради НАТО на рівні глав держав було досягнуто домовленості, що Україна в майбутньому стане членом НАТО (п. 23 Декларації засідання), а після цього Україна та держави-члени НАТО прийняли на доповнення до Хартії 1997 р. Декларацію 2009 р., згідно якої Комісії Україна-НАТО надавалась провідна роль у: поглибленні постійного політичного діалогу та співробітництва між НАТО і Україною на всіх необхідних рівнях; сприянні зусиллям України, спрямованим на продовження політичних, економічних та оборонних реформ у контексті її євроатлантичних прагнень, концентруючи увагу на ключових демократичних та інституційних перетвореннях²⁵³.

²⁵¹ Делінський О. А. Європейська система безпеки: міжнародно-правові аспекти становлення і розвитку: Авторе. ..дис. канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, Харків, 2003. С. 11-12.

²⁵² Шульц М. Євромайдан як наріжний камінь нової України. День. 2014. № 221. С. 8.

²⁵³ Яковлєв А. А. Питання євроатлантичної інтеграції в сучасному конституційному процесі України. URL: http://journals.urau.ua/sr_law/article/download/180048/180589.

А. Яковлєв наголошує, що «після успіхів, досягнутих Україною протягом 2005–2008 рр., справа з подальшим набуттям членства в НАТО суттєво загальмувалася і не просунулася до запрошення нашої держави до Плану дій щодо членства в Альянсі в 2009–2019 рр., незважаючи на те, що в Україні здійснювались відповідні заходи на законодавчому рівні, включаючи конституційне закріплення державою курсу на набуття повноправного членства в НАТО. Хоча ця Організація і сьогодні підтверджує домовленості, досягнуті в ході Бухарестського саміту 2008 р. та констатує прагнення України стати її членом, що, згідно з її практикою, є підставою для проведення інтенсифікованого діалогу з питань членства в НАТО і здійснення відповідних реформ»²⁵⁴. Таке твердження виглядає дискусійним, адже як зазначається в Пояснювальній записці до проекту Закону України "Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)" «приналежність України до західної цивілізації відображено і в Угоді про асоціацію з її визнанням європейських прагнень та європейського вибору України, і в рішенні Бухарестського саміту НАТО 2008 року про підтвердження майбутнього членства України в цій організації. ... Законом України "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики"²⁵⁵ до основних засад зовнішньої політики віднесено забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі, а також поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору з метою набуття членства у цій організації.

²⁵⁴ Яковлєв А. А. Питання євроатлантичної інтеграції в сучасному конституційному процесі України. URL: http://journals.urau.ua/sr_law/article/download/180048/180589.

²⁵⁵ Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 1 липня 2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17/print>.

Стратегією національної безпеки України, затвердженою Указом Президента України від 26 травня 2015 року N 287²⁵⁶, основними цілями визначено: мінімізацію загроз державному суверенітету та створення умов для відновлення територіальної цілісності України у межах міжнародно-визнаного державного кордону України, гарантування мирного майбутнього України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави; утвердження прав і свобод людини і громадянина, забезпечення нової якості економічного, соціального і гуманітарного розвитку, забезпечення інтеграції України до Європейського Союзу та формування умов для вступу в НАТО (розділ 2)»²⁵⁷.

В юридичній літературі звертається увага і на те, що «в Україні було прийнято низку так званих антикорупційних законів, а саме: Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки», Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України», Закон України «Про запобігання корупції»²⁵⁸.

Прийняття даних законів відповідає духу тих реформ, які очікуються від України, яка претендує на членство в НАТО²⁵⁹. «В свою чергу, ці закони обумовили

²⁵⁶ Стратегія національної безпеки України: Указ Президента України від 26 травня 2015 р. N 287. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0008525-15>.

²⁵⁷ Стратегія національної безпеки України: Указ Президента України від 26 травня 2015 р. N 287. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0008525-15>.

²⁵⁸ Яковлєв А. А. Питання євроатлантичної інтеграції в сучасному конституційному процесі України. URL: http://journals.uran.ua/sr_law/article/download/180048/180589.

²⁵⁹ Яковлєв А. А. Питання євроатлантичної інтеграції в сучасному конституційному процесі України. URL: http://journals.uran.ua/sr_law/article/download/180048/180589.

внесення до Річної програми на 2015 р. конкретного завдання в інституційній сфері – забезпечити функціонування Національного агентства з питань запобігання корупції як превентивного органу та Національного антикорупційного бюро України як правоохоронного органу. В Заяві за підсумками Зустрічі лідерів держав НАТО в Брюсселі 2018 р., було схвалено прогрес, досягнутий Україною в проведенні реформ, зокрема завдяки прийняттю Закону України «Про Вищий антикорупційний суд» і Закону України «Про національну безпеку України». Сучасна діяльність НАТО стосується не лише питань оборони та безпеки, а й відстоювання принципів демократії, верховенства права та захисту прав людини», слушно зазначають дослідники²⁶⁰.

Указом Президента України від 10 квітня 2019 року № 117/2019 з метою забезпечення виконання пріоритетних завдань співробітництва України з Організацією Північноатлантичного договору, на виконання рішень, прийнятих під час засідання Північноатлантичної ради НАТО з Україною і Грузією, що відбулося в рамках Саміту глав держав та урядів держав – членів і держав – партнерів НАТО 11 – 12 липня 2018 року, м.Брюссель, Королівство Бельгія, відповідно до пунктів 1, 3 і 17 частини першої статті 106 Конституції України, було затверджено Річну національну програму під егідою Комісії Україна - НАТО на 2019 рік²⁶¹. Річна національна програма під егідою Комісії Україна- НАТО на 2019 рік є «системним документом, який містить опис реформ за відповідними напрямками, визначає їх стратегічну мету, цілі, пріоритетні завдання і заходи, необхідні для забезпечення

²⁶⁰ Яковлєв А. А. Питання євроатлантичної інтеграції в сучасному конституційному процесі України. URL: http://journals.urau.ua/sr_law/article/download/180048/180589.

²⁶¹ Річна національна програма під егідою Комісії Україна-НАТО на 2019 рік. URL: https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/00/66/94/be3713ff58b6db13129cb53e80f534a7_1554906766.pdf.

ефективної планомірної реалізації закріпленого Конституцією України стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства в Організації Північноатлантичного договору. Невід'ємними складовими Програми є додатки, в яких визначаються пріоритетні завдання та заходи на 2019 рік, індикатори виконання/показники ефективності реалізації Програми у 2019 році та орієнтовний план заходів у рамках Комісії Україна - НАТО на 2019 рік. Провідну роль у питаннях координації діяльності, пов'язаної з підготовкою, виконанням та моніторингом заходів Програми продовжує відігравати Комісія з питань координації євроатлантичної інтеграції України, утворена Указом Президента України від 8 липня 2016 року № 296, головою якої є Віце-прем'єр-міністр України з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України. Кабінет Міністрів України здійснює координацію діяльності центральних органів виконавчої влади, інших державних органів з розроблення та здійснення заходів, спрямованих на виконання річних національних програм під егідою Комісії Україна - НАТО, а також рішень Комісії Україна – НАТО»²⁶².

В Річній національній програмі зазначається, що «ключові завдання на цьому шляху визначені у Стратегії сталого розвитку "Україна - 2020", затвердженій Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5, Угоді про коаліцію депутатських фракцій "Європейська Україна" Верховної Ради України VIII скликання, підписаній 27 листопада 2014 року, Програмі діяльності Кабінету Міністрів України, яка спрямована на виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами - членами, з іншої сторони, ратифікованої Законом України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII,

²⁶² Річна національна програма під егідою Комісії Україна-НАТО на 2019 рік.
URL: https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/00/66/94/be3713ff58b6db13129cb53e80f534a7_1554906766.pdf.

середньостроковому плані пріоритетних дій Уряду до 2020 року, а також у цій Програмі²⁶³. ...Центральні органи виконавчої влади забезпечують виконання завдань національної системи Глобальних цілей сталого розвитку, визначених документом "Перетворення нашого світу: Порядок денний розвитку у галузі сталого розвитку на період до 2030 року", затвердженим резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 25 вересня 2015 року A/RES/70/1, а майданчиками для пошуку національного консенсусу, визначення пріоритетів реформ, координації дій із реформування, моніторингу реалізації та досягнення цілей реформ є Конституційна Комісія, утворена Указом Президента України від 3 березня 2015 року № 119, та Національна рада реформ, утворена Указом Президента України від 23 липня 2014 року № 614»²⁶⁴.

В Річній програмі підкреслюється, що «демократичні реформи в Україні спрямовані передусім на досягнення європейських демократичних стандартів. Асоціація з Європейським Союзом є важливим стимулом для розбудови України як сучасної європейської держави. Зазначені реформи проводитимуться з максимально широким залученням інститутів громадянського суспільства»²⁶⁵.

Вище проведений аналіз дозволяє дійти таких висновків.

²⁶³ Річна національна програма під егідою Комісії Україна-НАТО на 2019 рік.
URL: https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/00/66/94/be3713ff58b6db13129cb53e80f534a7_1554906766.pdf.

²⁶⁴ Річна національна програма під егідою Комісії Україна-НАТО на 2019 рік.
URL: https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/00/66/94/be3713ff58b6db13129cb53e80f534a7_1554906766.pdf.

²⁶⁵ Річна національна програма під егідою Комісії Україна-НАТО на 2019 рік.
URL: https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/00/66/94/be3713ff58b6db13129cb53e80f534a7_1554906766.pdf.

1. Встановлено, що до 1997 року членство України в Організації Північноатлантичного договору не було пріоритетом зовнішньої політики та національної безпеки.

2. Виділено такі основні особливості формування курсу України на набуття повноправного членства України в Організації Північноатлантичного договору та етапи його реалізації:

1) 1997 р. – відхід від концепції блоковості, визначення засад співпраці України та Організації Північноатлантичного договору;

2) 2003 р. – проголошення поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору з метою набуття членства України в ній;

3) 2007 р. – приєднання України до європейської та євроатлантичної систем безпеки, з метою формування умов для вступу України в Організацію Північноатлантичного договору;

4) 2008 р. – підтримка заявки України на приєднання до Плану дій щодо членства в Організації Північноатлантичного договору;

5) 2012 р. – внесення змін до Стратегії національної безпеки України (виключення положення про вступ до Організації Північноатлантичного договору; включення положення про конструктивне партнерство України та Організації Північноатлантичного договору);

6) 2014 р. – відмова України від здійснення політики позаблоковості, поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору з метою досягнення критеріїв, необхідних для набуття Україною членства в цій організації;

7) 2015 р. – ухвалення Стратегія національної безпеки України, визначення мети – набуття членства України в Організації Північноатлантичного договору;

8) 2017 р. – визначення членства України в Організації Північноатлантичного договору стратегічним пріоритетом національної зовнішньої і безпекової політики;

9) 2019 р. – закріплення в Конституції України стратегічного курсу на набуття Україною повноправного членства в Організації Північноатлантичного договору.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

1. Виявлено такі основні трансформаційні чинники, які активізували наукові дослідження щодо конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору: конституціоналізм, глобалізація.

Встановлено факт еволюції моделей конституціоналізму, розвитку національних економік, та доведено, що саме вони прискорили глобалізацію, наслідками чого стала активізація міждержавних комунікацій та активізація інтеграції. Ключовою також стала міжнародна фінансова інтеграція при різному рівні розвитку національних фінансових ринків.

Встановлено такі основні закономірності процесу розвитку вітчизняної теоретико-правової думки щодо конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору є такі: теоретичне та практичне розроблення його проблем розпочинається з 1993 р. – набрання чинності Договору про Європейський Союз та укладення Рамкового документу «Партнерство заради миру» в 1994 р.; в 2004 році відбувається активізація наукових досліджень у зв'язку з прийняттям Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, заяви про прагнення України набути членство в Організації Північноатлантичного договору, створення Комісії Україна-НАТО.

2. Встановлено основні етапи розвитку вітчизняної теоретико-правової думки щодо конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору:

1) 1993-2000 рр. – аналіз конституційно-правового забезпечення співробітництва України та ЄС, України та Організації Північноатлантичного договору;

2) 2000 – 2004 рр. – аналіз системоутворюючих засад взаємодії інститутів публічної влади та громадянського суспільства, вдосконалення механізму забезпечення конституційного ладу України, аналіз перспектив щодо членства України в ЄС за умови, що це не шкодитиме її національним інтересам; становлення та тенденцій розвитку європейського правового простору, становлення та розвитку ЄС, європейської системи безпеки;

3) 2004-2009 рр. – обґрунтування доцільності набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та дискусійність питання щодо набуття повноправного членства України в Організації Північноатлантичного договору;

4) 2009-2014 рр. – дослідження питань конституційної культури, конституційної правосвідомості, системи організаційних та процесуальних засобів забезпечення конституційного ладу;

5) 2014-2018 рр. – аналіз моделей конституціоналізму, виявлення характерних рис європейської моделі конституціоналізму, обґрунтування доцільності закріплення стратегічного курсу держави в Конституції України; аналіз реалізації щорічних Національних програм співробітництва Україна-НАТО, розробка пропозицій щодо досягнення Україною відповідності критеріям НАТО та ЄС;

6) 2019 р. – сьогоднішня – встановлення співвідношення концептів «європейська ідентичність», «європейська ідентичність Українського народу», «національна ідентичність Українського народу», вдосконалення конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

3. Класифіковано бібліографічні джерела з досліджуваної проблематики на такі види:

1) міжнародні акти;

2) філософські видання;

3) наукові праці з теорії держави і права, конституційного права, міжнародного права, в яких висвітлюються питання конституціоналізму, конституційної культури, конституційної правосвідомості, європейського правового простору, становлення та розвитку ЄС, європейської системи безпеки;

4) джерела, в тому числі періодичні видання, в яких висвітлено питання конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

5) матеріали юридичної практики.

Встановлено, що ключовими питаннями, що потребують дослідження у науці конституційного права в контексті конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, є такі:

– особливості формування курсу України на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, етапи його реалізації;

– роль фундаментальних конституційних цінностей, конституційних традицій в процедурі «оціночного порівняння правових систем»;

– еволюція прав людини в праві ЄС від принципу до цінності, роль в цьому процесі конституційних традицій, спільних для всіх держав-членів ЄС, та роль Європейського суду і правозастосовної практики Конституційного Суду ФРН («Solange Rechtsprechung»);

– поняття та складові конституційної культури, фактори, що впливають на її розвиток, її співвідношення з конституційною правосвідомістю;

– співвідношення концептів «європейська ідентичність», «європейська ідентичність Українського народу», «національна ідентичність Українського народу»;

– характерні риси та тенденції розвитку Європейської моделі конституціоналізму;

– поняття та структура конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

– роль принципів та норм права в конституційно-правовому механізмі забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

– роль Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України та Президента України в механізмі реалізації зовнішньої політики держави, конституційні основи відповідних функцій цих суб'єктів, принципів, на основі яких вони здійснюються, а також виконання їх конституційних повноважень.

4. Сформульовано авторське визначення методології конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору в онтологічному розумінні – це сукупність принципів, способів, засобів, прийомів, методів, методик наукового пізнання, які застосовується для отримання теоретично-практичних даних при дослідженні стану конституційно-правового регулювання набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Методологія конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору в гносеологічному розумінні – це наука, яка вивчає методологічні принципи, способи, засоби, прийоми, методи і методики наукового пізнання, що використовуються у конституційно-правовому регулюванні набуття

повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Виявлено методологічні функції, які буде здійснено при дослідженні конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору:

1) детермінація конкретних способів, засобів, методів, методик наукового пізнання, які визначають певні закономірності, чинники генезису конституціоналізму, глобалізації, інтеграції, а також становлення та розвитку конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

2) формування конкретної науково-дослідницької мети у процесі дослідження проблематики конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

3) опрацювання наукових джерел щодо конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

4) отримання наукової новизни різних рівнів щодо конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

5) сприяння здійсненню наукового пізнання об'єктивних знань (істини) щодо конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору в результаті використання спеціального інструментарію;

6) вдосконалення термінологічної бази у правовій доктрині щодо конституціоналізму, конституційного ладу;

7) забезпечення здійснення наукового дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та

в Організації Північноатлантичного договору, яке характеризується системністю, логічністю, фундаментальністю, комплексністю та новизною (формування нового знання/знань; приріст існуючих знань).

5. Оскільки конституціоналізм, глобалізація, інтеграція є складними багатовимірними явищами, то дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору обумовлює доцільність та необхідність виходу за межі існуючих дисциплінарних наукових парадигм в простір: 1) міждисциплінарності; 2) трансдисциплінарності. Аргументовано, що дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору не може бути побудоване на мультидисциплінарному та дисциплінарному підходах.

Доведено, що в міждисциплінарному дослідженні саме принцип універсалізму є методологічною засадою вирішення комплексної проблеми конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі, не зводячи наявні сумарні системи знань до спрощеної схеми. Дістало подальшого розвитку твердження щодо необхідності оновлення міждисциплінарного підходу. Встановлено чинники, які зумовлюють таку доцільність та необхідність: 1) розвиток конституціоналізму; 2) глобалізації, її безпосередній вплив на правову систему держав, правову систему ЄС, міжнародну правову систему; 3) інтенсифікація та ускладнення міждержавних відносин; 4) зростання спеціалізації наук.

6. Додатково аргументовано, що конструктивний синтез наукових досліджень конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства держави в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору є одним зі складників методологічного оновлення.

Встановлено, що при дослідженні конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору необхідно є:

- 1) конструктивна модернізація;
- 2) наповнення методів наукового пізнання (інтерполяція, моделювання, контрастивний аналіз, поліваріантне прогнозування) новим змістом.

Визначено, уточнено особливості, охарактеризовано зазначені оновлені методи наукового пізнання.

7. Аргументовано, що на противагу існуючим в науці конституційного права підходам до аналізу конституційно-правового забезпечення набуття державами повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, необхідним є його розгляд крізь призму таких складних трансформаційних процесів: конституціоналізм (національний, транснаціональний), глобалізація, інтеграція.

8. Класифіковано конституції держав – учасниць ЄС за певними критеріями на такі види: 1) залежно від ступеня конкретизації норм, що забезпечують повноправне членство держави в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору: конституції, що закріплюють членство держави в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору (Чорногорія, Румунія); конституції, які не закріплюють членство держави в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору; 2) залежно від того, чи закріплено членство держави в Європейському Союзі: конституції, які прямо закріплюють членство держави в Європейському Союзі (Болгарія, Угорщина, Хорватія, Німеччина, Португалія, Франція); конституції, які прямо закріплюють членство держави в Європейському Союзі (Польща, Естонія).

Встановлено, що закріплення стратегічного курсу держави в тексті Конституції є традиційним для європейських країн. Це спосіб вираження та нормативного закріплення геополітичного курсу держав.

9. Стратегічний курс з забезпечення безпосередньої участі УРСР у загальноєвропейському процесі та європейських структурах був закріплений в Постанові ВР УРСР 25 грудня 1990 року «Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України у сфері зовнішніх зносин». Після здобуття Україною незалежності відбулось одразу започаткування двосторонніх відносин Україна – Європейський Союз.

Виділено такі основні особливості формування курсу України на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та етапи його реалізації:

1) 1992 р. – 1995 р. – переговори щодо укладення Угоди про партнерство і співробітництво, закріплення в Основних напрямках зовнішньої політики України, схвалених Постановою Верховної Ради України від 2 липня 1993 р. перспективної мети - членства України в Європейських Співтовариствах та інших західноєвропейських або загальноєвропейських структурах за умови, що це не шкодитиме її національним інтересам. Укладання Угоди про партнерство та співробітництво (1994 р.), тимчасової Угоди про торгівлю та питання, пов'язані з торгівлею (1995 р.);

2) 1996 р. – проголошення Україною на засіданні Ради Європи бажання стати повноправним членом ЄС (1996 р.);

3) 1998 р. – закладення основи інституційної бази співпраці Україна – ЄС шляхом створено Ради та Комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС, офіційна заява України на її засіданні про прагнення набути статус асоційованого члена ЄС; затвердження Указом Президента України від 11 червня 1998 року «Стратегії інтеграції України до ЄС»;

4) 1999 р. – 2006 р. – розпочалась процедура оціночного порівняння правової системи ЄС, що заснована на конституційних традиціях, що містяться в конституційних актах держав-учасниць ЄС, та правової системи України, наближення законодавства України до норм і стандартів ЄС як один з основних пріоритетів інтеграційного процесу;

5) 2007 р. – проголошення принципу політичної асоціації та економічної інтеграції, започаткування переговорів між Україною та ЄС щодо укладення нового базового договору;

6) 2008 р. – досягнення Україною та ЄС домовленості на Паризькому саміті про укладення майбутньої угоди в форматі Угоди про асоціацію, принципами побудови якої є: політична асоціація; економічна інтеграція;

7) 2009 р. – схвалення Порядку денного асоціації як орієнтира для проведення реформ в Україні;

8) 2011 р. – 2012 р. – завершення переговорів по майбутній Угоді про асоціацію, парафування тексту майбутньої Угоди;

9) підписання та ратифікація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС;

10) набуття чинності Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, юридичне закріплення переходу відносин між Україною та ЄС від «партнерство та співробітництво» до «політична асоціація та економічна інтеграція»; набуття чинності глибокої та всеосяжної зони вільної торгівлі між ЄС та Україною, реформа законодавства України для його узгодження із *acquis* ЄС;

11) 2019 р. – закріплення в преамбулі Конституції України стратегічно курсу на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, перегляд світоглядної парадигми, побудова конституційно-правового механізму забезпечення повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, який би відповідав сучасним реаліям.

Реалізація курсу на набуття повноправного членства України в ЄС збігається у часі з набуттям членства України в Раді Європи, що засвідчило спільність конституційних цінностей країн-учасниць ЄС, які теж є членами Ради Європи, та України, і стало результатом виконання Україною низки зобов'язань з впровадження в національне законодавство норм і стандартів Ради Європи з прав людини.

10. Встановлено, що до 1997 року членство України в Організації Північноатлантичного договору не було пріоритетом зовнішньої політики та національної безпеки.

Виділено такі основні особливості формування курсу України на набуття повноправного членства України в Організації Північноатлантичного договору та етапи його реалізації:

1) 1997 р. – відхід від концепції блоковості, визначення засад співпраці України та Організації Північноатлантичного договору;

2) 2003 р. – проголошення поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору з метою набуття членства України в ній;

3) 2007 р. – приєднання України до європейської та євроатлантичної систем безпеки, з метою формування умов для вступу України в Організацію Північноатлантичного договору;

4) 2008 р. – підтримка заявки України на приєднання до Плану дій щодо членства в Організації Північноатлантичного договору;

5) 2012 р. – внесення змін до Стратегії національної безпеки України (виключення положення про вступ до Організації Північноатлантичного договору; включення положення про конструктивне партнерство України та Організації Північноатлантичного договору);

6) 2014 р. – відмова України від здійснення політики позаблоковості, поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору з метою досягнення критеріїв, необхідних для набуття Україною членства в цій організації;

7) 2015 р. – ухвалення Стратегія національної безпеки України, визначення мети – набуття членства України в Організації Північноатлантичного договору;

8) 2017 р. – визначення членства України в Організації Північноатлантичного договору стратегічним пріоритетом національної зовнішньої і безпекової політики;

9) 2019 р. – закріплення в Конституції України стратегічного курсу на набуття Україною повноправного членства в Організації Північноатлантичного договору.

РОЗДІЛ 2. КОНСТИТУЦІЙНИЙ ЛАД ТА СУЧАСНИЙ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ

2.1. Фундаментальні конституційні цінності

Право набуває особливого значення останнім часом у зв'язку з процесами євроінтеграції, входження України у світовий правовий простір²⁶⁶. «Право – один з основних засобів утілення в життя таких загальнолюдських цінностей, як свобода, справедливість тощо. ... Право виступає не лише інструментом, але й самостійною цінністю культури, яка посідає гідне місце серед інших її цінностей. При його вивченні слід аналізувати також і питання про правові цінності», наголошує О. Бандура²⁶⁷.

В цьому підрозділі в контексті нашого дослідження проаналізуємо поняття «цінності», «конституційні цінності», уточнимо їх ознаки та встановимо роль конституційних цінностей в забезпечення реалізації закріпленого в Преамбулі Конституції України стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства в ЄС та Організації Північноатлантичного договору.

А. Абишева в науковому дослідженні підкреслює, що «категорія цінності ...входить до числа основних. Адже цінності відіграють принципову роль у людському житті. Становлячи певний спосіб буття людини у світі, спосіб її ставлення до світу, складаючи сенс усього простору душі індивіда і надаючи йому цілісності, вони стають чинниками, через які люди відчують себе людьми,

²⁶⁶ Бандура О.О. Єдність цінностей та істини у праві: Дис. ... доктора філософських наук за спеціальністю 12.00.12. – філософія права. Київ, 2003. С. 3.

²⁶⁷ Бандура О.О. Єдність цінностей та істини у праві: Дис. ... доктора філософських наук за спеціальністю 12.00.12. – філософія права. Київ, 2003. С. 3.

мірилом людського у людині й виражаються у думках, діях, усій поведінці²⁶⁸. Таким чином, цінності нерозривно пов'язані з людською гідністю, яка теж робить людину людиною.

О. Бандура в дисертаційному дослідженні звертає увагу на такі доктринальні підходи щодо питання цінностей: «А.Г. Здравомислов. «Цінності, – пише він, – це інтереси, які відособилися в ході розвитку самої історії завдяки поділу праці в сфері духовного виробництва. Але предметами цих інтересів, що відособилися, ...виступає певний духовний зміст, який полягає в особливій концентрації почуттів і думок і який втілюється у зразках прекрасного, істинного, доброго, шляхетного»²⁶⁹. Тут на перший план виступає те, що відповідає уявленню про призначення людини та її гідність. З такого погляду світ цінностей – це насамперед світ культури, сфера духовної діяльності, моральної свідомості людини. Вона набула широкого визнання лише на сучасному етапі філософського осмислення природи цінності. Це трактування цінності слід доповнити розумінням цінності як дієвого стимулу людської діяльності. Є.М. Причепій пише: «Цінності – економічні (матеріальні блага), моральні (норми поведінки), естетичні (предмети художньої культури), релігійні, політичні тощо – являють собою не що інше, як соціальне буття, “згорнуте” в мотиви й установки діяльності суб'єкта (суспільства, класу, особистості)»²⁷⁰. Загалом цінність є феноменом, що виникає в об'єктно-суб'єктному відношенні, виступає «значенням об'єкта для суб'єкта». Цінності виявляються в результаті узагальнення соціального досвіду, втілюють у собі суспільні ідеали і

²⁶⁸ Абишева А.К. О понятии «ценность». Вопросы философии. 2002. № 3 С.139–146.

²⁶⁹ Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности. М.: Политиздат, 1986. 221 с.

²⁷⁰ Причепий Е.Н. Буржуазная социология знания (Критика методологических принципов). К.: Наукова думка, 1983. 170 с.

тому слугують еталонами належного. Зрозуміло, що не можна ототожнювати цінність і предмет як її носія»²⁷¹.

Відтак, одними з ознак цінностей є такі:

- 1) виникає в об'єктно-суб'єктному відношенні;
- 2) є результатом узагальненого досвіду;
- 3) є еталоном належного.

В юридичній літературі звертається увага, на такий піхід щодо класифікації цінностей: «Відповідно до того, що потреби й інтереси поділяють на матеріальні та духовні, таким же чином поділяють і цінності. Щоправда, цей традиційний підхід критикують деякі філософи. До їх кола належить, зокрема, автор у цілому вельми цікавої книги «Філософська теорія цінностей» М.С. Каган. Він вважає неправильним визнання «матеріальних цінностей», «економічних цінностей», «утилітарних цінностей», оскільки «всі ці епітети не можна застосувати до суб'єктно-об'єктних відношень, бо вони характеризують різні аспекти відношень об'єктно-об'єктних, які вбирають у себе зв'язки людини і з природою, і з суспільством, і з іншими людьми, – адже людина виступає у певних ситуаціях не в ролі суб'єкта, а в ролі об'єкта (природної істоти, організма, носія соціальної ролі, функції, елементу виробничих сил, що ним маніпулює влада...); навіть більше – духовно розвинена особистість здатна розщепити саму себе на суб'єкт та об'єкт самоуправління, самопізнання, самооцінки»²⁷². Однак О. Бандура переконує, що «М.С. Каган при цьому випускає з уваги, що грань між людиною як природним організмом і людиною як духовною істотою значною мірою умовна. Основні аргументи матеріалізму щодо впливу матеріального буття на свідомість

²⁷¹ Бандура О.О. Єдність цінностей та істини у праві: Дис. ... доктора філософських наук за спеціальністю 12.00.12. – філософія права. Київ, 2003. С. 3.

²⁷² Каган М.С. Философская теория ценности. СПб.: Петрополис, 1997.

залишаються справедливими»²⁷³. Бачиться, що таке твердження є дискусійним, адже людина як духовна істота і людина як природний організм є різнопорядковими явищами, які хоча і пов'язані в суб'єктному прояві, водночас не можуть ототожнюватись.

О. Бандура наголошує, що «... слід визнати правильними і багато свідчень зворотного впливу мислення, духовного стану на фізіологічні процеси в людському організмі. Через це традиційний поділ цінностей на матеріальні та духовні, з нашої точки зору, має право на існування. Однак цей поділ чомусь не завжди визнається»²⁷⁴. Дійсно, мислення, духовний стан людини впливають на фізіологічні процеси в організмі, але такий вплив вбачається дискусійним в твердженні, що людина як духовний організм і людина як фізична істота є тотожними поняттями. Зокрема, проведемо паралель: на людину як фізичну істоту впливає і навколишнє середовище, зокрема, екологія. Водночас, поняття людини як живого організму не розглядається як синонім поняття екології. Таким чином, людина як фізична істота та людина як духовна істота не є синонімами. Вбачається, що взаємовплив є одним з факторів впливу на ті або інші духовні чи фізичні процеси, але не аргументом для ототожнення різнопорядкових понять.

А. Бабенко дотримується точки зору, що : «...оптимальним для використання у теорії права уявляється трактування цінностей як явищ особливої реальності, відносин, певних властивостей предметів об'єктивної дійсності, спрямованих на них потреб, інтересів суб'єкта»²⁷⁵. Водночас, при такому трактуванні цінностей

²⁷³ Бандура О.О. Єдність цінностей та істини у праві: Дис. ... доктора філософських наук за спеціальністю 12.00.12. – філософія права. Київ, 2003. С. 3.

²⁷⁴ Бандура О.О. Єдність цінностей та істини у праві: Дис. ... доктора філософських наук за спеціальністю 12.00.12. – філософія права. Київ, 2003. С. 3.

²⁷⁵ Бабенко А.Н. Правовые ценности (вопросы теории). М.: Академия управления МВД России, 2001. 184 с.

поза «увагою» залишається питання духовних цінностей, які пов'язані з людською гідністю.

А. Здравомислов визначає цінності як «специфічно соціальні визначення об'єктів навколишнього світу, які виявляють їхнє позитивне або негативне значення для людини і суспільства»²⁷⁶. Разом з тим, підкреслюючи соціальну визначеність об'єктів навколишнього світу та те, що саме вони виявляють певне значення для людини, суспільства, поза увагою вченого залишаються духовні цінності. Саме духовні цінності пов'язані з людською гідністю.

Таким чином, при вище зазначених доктринальних підходах до поняття цінностей, вони визначаються і класифікуються через їх зв'язок і з потребами, і з інтересами людини. По суті це зв'язок «суб'єкт-потреби та інтереси».

Ми однастайні в думці з О. Бандура, що «при такому підході розкриваються переважно онтологічні основи цінностей. З гносеологічного погляду всю багатоманітність цінностей поділяють на два типи – предметні та суб'єктні. До першого відносять предмети людської діяльності, суспільні відносини та включені до їхнього кола природні явища як об'єкти ціннісного відношення. Суб'єктні цінності – установки й оцінки, імперативи та заборони, цілі та проекти, виражені у формі нормативних уявлень; іншими словами, це способи і критерії, що слугують основою самої процедури оцінювання відповідних об'єктів. «Предметні» та «суб'єктні» цінності виступають, так би мовити, двома протилежностями, що доповнюють одна одну»²⁷⁷.

В юридичній літературі виділяють:

- 1) цінності-цілі;
- 2) цінності-засоби.

²⁷⁶ Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. М.: Республика, 2001. 719 с.

²⁷⁷ Бандура О.О. Єдність цінностей та істини у праві: Дис. ... доктора філософських наук за спеціальністю 12.00.12. – філософія права. Київ, 2003. С. 3.

Безумовно, найвищою цінністю-метою є людина. О. Бандура зазначє, що «її визнання виявляється у піклуванні людини та гуманістично налаштованого суспільства про всебічний розвиток індивіда як універсальної самоцінної істоти, виявлення і розвиток його сутнісних сил, про поступ людства, одним із фундаментальних критеріїв якого все більшою мірою стають загальнолюдські цінності»²⁷⁸.

Так, Конституція України 28 червня 1996 р. визначила якісно новий статус людини і громадянина. Відповідно до ст. 3 Конституції України «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави»²⁷⁹.

Отже, в Конституції України закріплено соціальні цінності. Найвищими соціальними цінностями визначено:

- 1) людина;
- 2) життя людини;
- 3) здоров'я людини;
- 4) недоторканність людини;
- 5) безпека людини.

В Конституції України знайшли відображення Статут ООН, міжнародно-правові акти з прав людини ніверсального та регіонального характеру. Зокрема,

²⁷⁸ Бандура О.О. Єдність цінностей та істини у праві: Дис. ... доктора філософських наук за спеціальністю 12.00.12. – філософія права. Київ, 2003. С. 3.

²⁷⁹ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96–ВР Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

Загальна декларація прав людини 1945 р.²⁸⁰, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р.²⁸¹, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р.²⁸², Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.²⁸³. Ці акти є виміром людської гідності.

Так, у п. 3 ст. 1 Статуту ООН йдеться, що «...одна із цілей ООН полягає в здійсненні міжнародного співробітництва у вирішенні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного та гуманітарного характеру та в заохоченні і розвитку поваги до прав людини і основних свобод для всіх, без відмінності раси, статі, мови і релігії. Забезпечення поваги до прав людини здійснюється статутними органами ООН»²⁸⁴. Згідно з п.п б п. 1 ст. 13 Статуту ООН, Генеральна Асамблея ООН повинна «...сприяти міжнародному співробітництву в економічній, соціальній, культурній сферах, галузі охорони здоров'я, а також сприяти здійсненню прав людини і основних свобод. Із цією метою Генеральна Асамблея ООН може приймати рекомендації, адресовані державам – членам Організації. Для забезпечення швидких і ефективних дій ООН її члени покладають на Раду Безпеки головну відповідальність за підтримку міжнародного миру й безпеки (ст. 24 Статуту ООН). Вона визначає існування будь-якої загрози миру, будь-якого

²⁸⁰ Загальна декларація прав людини 1945 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015

²⁸¹ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043

²⁸² Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042

²⁸³ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

²⁸⁴ Статут ООН і Статут Міжнародного суду від 26 червня 1945 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010/card6#Public.

порушення миру або акту агресії та надає рекомендації або вирішує те, які дії варто почати для підтримки або відновлення міжнародного миру й безпеки. Рада Безпеки подає на розгляд Генеральній Асамблеї щорічні доповіді і, в міру потреби, спеціальні доповіді. Вона є єдиним органом, який наділений повноваженнями приймати обов'язкові рішення з окремих питань: «Члени організації погоджуються ...підкорятися рішенням Ради Безпеки й виконувати їх» (ст. 25 Статуту ООН)²⁸⁵.

Дискусійною вбачається точка зору О. Бандури, що «останнім часом склалися певні економічні підстави для посилення значущості загальнолюдських цінностей. І серед них насамперед слід відзначити існування планетарного економічного ринку. В його межах основну роль відіграє вартісне відношення, циркуляція вартості, яка має міру людської праці, що витрачається на виробництво тих чи інших продуктів. Вартісний підхід і взагалі використання поняття вартості у розробці теорії цінності бере свій початок від Марксової теорії вартості. У цьому розумінні він не втратив свого значення й нині, хоча за змістом, зрозуміло, істотно змінився. Мабуть, найбільш яскравим свідченням цієї загальнолюдської міри вартості та вартісного підходу є ВКВ (вільно конвертована валюта). Така економічна основа, звичайно, сприяла і, так би мовити, глобальному осмисленню самої категорії цінності, формуванню загальнолюдських цінностей – і в інформативному плані, і в плані необхідності поглибленого теоретичного розуміння цінності. Цінність певним чином можна визначати через зв'язок з вартістю як втіленою у предметі суспільно необхідною працею, причому тут враховується весь сукупний, планетарний зміст суспільної праці. Цінність при

²⁸⁵ Бандура О.О. Єдність цінностей та істини у праві: Дис. ... доктора філософських наук за спеціальністю 12.00.12. – філософія права. Київ, 2003. С. 3.

такому підході можна розглядати як пропорційну частину сукупної, соціально цілісної, суспільно необхідної в масштабах людства праці»²⁸⁶.

Бачиться, щ охоча економічні підстави і посилюють значущість загальнолюдських цінностей, тим не менш дискусійним бачиться, що це відбулось нещодавно.

Так, «хоча спочатку сфера захисту прав людини розглядалась як повністю невластива правовому порядку, який незмінно заснований на економічних принципах, згодом це положення зазнало певних змін, що пояснюється поглибленням політичної й економічної взаємодії європейських країн²⁸⁷. Паризький договір 1951 р. про заснування Європейського об'єднання вугілля і сталі та Римські договори 1957 р. про створення ЄЕС і Євроатому – первинні установчі договори Європейських спільнот – не містили жодних положень про створення спеціальної системи захисту прав людини в межах Європейських співтовариств²⁸⁸. Впливом пануючих тоді функціоналістських підходів до механізмів і принципів правового регулювання економічної інтеграції, що виключали будь-яку можливість втручання у вирішення політичних проблем держав-членів, визначалася й позиція Суду Європейських співтовариств: ґрунтуючись на положеннях позитивного права, тобто на нормах установчих договорів Європейських співтовариств, Суд виключав можливість визнання основних прав і свобод людини в якості діючої правової

²⁸⁶ Бандура О.О. Єдність цінностей та істини у праві: Дис. ... доктора філософських наук за спеціальністю 12.00.12. – філософія права. Київ, 2003. С. 3.

²⁸⁷ Европейское право. Право Европейского Союза и правовое обеспечение защиты прав человека: Учебник / рук. авт. кол. и отв. ред. Л.М.Энтин. 3-е изд., пересмотр. и доп. М.: Норма: ИНФА-М, 2011. С. 677.

²⁸⁸ Европейское право. Право Европейского Союза и правовое обеспечение защиты прав человека: Учебник / рук. авт. кол. и отв. ред. Л.М.Энтин. 3-е изд., пересмотр. и доп. М.: Норма: ИНФА-М, 2011. С. 677.

норми права Співтовариства»²⁸⁹, свідченням чого є рішення, винесені ним в справах «Geitling», «Stork», «Sgarlata». Так, у рішенні по справі «Geitling» Суд ЄС відмовився взяти до уваги аргументи про те, що акти Верховного органа ЄОВС повинні були поважати положення Конституції ФРН»²⁹⁰.

«І все ж право ЄС, як об'єднуюча регулятивна система, не могло залишатися осторонь від магістрального напрямку розвитку національного права держав-членів, відображає еволюцію сформованої там правової свідомості та основних характеристик громадянського суспільства. Інтеграція, що не враховує значення, яке надається національними конституціями, парламентами і правозастосовними органами правам людини, могла виявитися збитковою – зазначає М. Етін. Компетенція ЄС почала розширюватися. Обсяг законодавчої діяльності зростає. Інтереси особистості перед обличчям машини, в яку перетворюється ЄС, повинні бути огорожені такою самою мірою, як і всі взаємини з національною державою та армією чиновництва. Інакше легітимність права ЄС опиниться під сумнівом. Буде все складніше і складніше доводити верховенство, переважну силу і пряму дію права ЄС, наполягати на тому, що в разі колізії з національними конституціями все одно повинна застосовуватися норма права ЄС, навіть якщо вона і не піддається контролю з точки зору відповідності вимогам захисту і забезпечення прав людини»²⁹¹.

²⁸⁹ Европейское право. Право Европейского Союза и правовое обеспечение защиты прав человека: Учебник / рук. авт. кол. и отв. ред. Л.М.Энтин. – 3-е изд., пересмотр. и доп. М.: Норма: ИНФА-М, 2011. С. 677.

²⁹⁰ Geitling selling agency for Ruhr coal et al. v. High Authority (1957), Case 2/56, ECR3.

²⁹¹ Европейское право. Право Европейского Союза и правовое обеспечение защиты прав человека: Учебник / рук. авт. кол. и отв. ред. Л.М.Энтин. 3-е изд., пересмотр. и доп. М.: Норма: ИНФА-М, 2011. С. 330-331.

Л. Дешко підкреслює, що «...вже до кінця 60-х рр. XX ст. позиція Суду ЄС із питання визнання основних прав і свобод людини як діючої правової норми права Співтовариств зазнала еволюції: починається поступове визнання права сторін посилалися на основні права людини у своїх позовах або скаргах як на підставу для висунення правових вимог. Так, у рішенні по справі «Stauder v. City of Ulm» (1969 р.) Суд, розглядаючи питання про порушення системою соціального забезпечення права на приватне життя, вперше проголосив, що буде захищати основні права людини, як вони впливають із загальних принципів права Співтовариства, а також вказав, що відмінить будь-яке рішення або акт органів ЄС, якщо вони суперечать фундаментальним правам людини²⁹². У подальшому захист прав людини завдяки рішенням Суду ЄС став загальним принципом права ЄС. Йому має відповідати все вторинне законодавство і дії органів та інститутів ЄС»²⁹³.

Уявлення про цінність постійно еволюціонували адже відбувались зміни в діяльності людини. «Переорієнтація світоглядних принципів на розуміння людини як кінцевої і найвищої мети цієї діяльності сприяла тому, що погляди на цінність еволюціонували від визнання її як практичної корисності, утилітарної застосовності до утвердження цінності у найвищому значенні, як своєрідної, специфічної самоцінності. І такою самоцінністю, що вивершує всю ієрархію цінностей і користується все більшим визнанням, є сама людина в єдності з соціумом. У цій єдності міститься джерело усіх цінностей. Тут не варто залучати щось надприродне, посилалися на священні книги або оточені ореолом традиції. Цінності, котрі скеровують людські дії, треба шукати в самій природі людини й у природному світі в

²⁹² Stauder v. City of Ulm (1969), Case 29/69, ECR 419.

²⁹³ Дешко Л.М. Конституційне право на звернення до міжнародних судових установ та міжнародних організацій: порівняльно-правове дослідження: Дис ...докт. юрид. наук. – 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Київ, 2017. С. 81.

цілому. Ступінь наближення тієї чи іншої цінності до самоцінності стає своєрідним критерієм значущості даної цінності»²⁹⁴. Приклад тому – Європейський Союз.

Так, «У справі «Nold v. Commission» (1974) Суд Європейських співтовариств вказав, що основні права є невід'ємною частиною загальних принципів права, дотримання яких він гарантує, а так само підкреслив, що для забезпечення захисту цих основних прав Суд повинен спиратися на конституційні традиції, спільні для всіх держав-членів Європейських спільнот»²⁹⁵. Таким чином, він визнав, що не може підтримати заходи, прийняті Комісією, які є несумісними з основними правами, визнаними та захищеними конституціями держав-членів Співтовариств. Логіка Суду Європейських співтовариств у цьому разі цілком бездоганна» – зазначає З. Алієв²⁹⁶. Загальновідомо: саме в цей період Суд виходив із того, що не може бути в принципі несумісним із конституційним порядком держав-членів правопорядок Спільнот.

Разом із тим, як зазначає Л Дешко, «...більш широкому застосуванню Судом принципу захисту прав людини чимало сприяло виникнення в 1970-і рр. протистояння між ним і Федеральним конституційним судом ФРН»²⁹⁷. Зумовлено це було тим, що право ЄС не містило яких-небудь власних, особливих стандартів прав людини. Воно захищало стандарти, які стали європейськими внаслідок того, що є

²⁹⁴ Бандура О.О. Єдність цінностей та істини у праві: Дис. ... доктора філософських наук за спеціальністю 12.00.12. – філософія права. Київ, 2003. С. 81.

²⁹⁵ Nold KG v. Commission (1974), Case 4/73, ECR 491.

²⁹⁶ Валеев Р.М. Международная и внутригосударственная защита прав человека: Учебник / Под. ред. Р. М. Валеева. М.: Статут, 2011. С. 679.

²⁹⁷ Европейское право. Право Европейского Союза и правовое обеспечение защиты прав человека: Учебник / рук. авт. кол. и отв. ред. Л.М.Энтин. – 3-е изд., пересмотр. и доп. – М.: Норма: ИНФА-М, 2011. С. 32.

загальними для конституційних традицій держав-членів, або, принаймні, сприймаються правовими системами держав-членів. Загальноєвропейський стандарт у галузі основних прав частково відрізняється від національного стандарту та є нижчим щодо нього. Це стало підставою для розробки правозастосовної практики Конституційного Суду ФРН, яка називається «Solange Rechtsprechung» (судочинство орієнтується на національний каталог основних прав до тих пір, поки не будуть створені відповідні норми ЄС)»²⁹⁸.

Вчені-конституціоналісти наголошують на рішенні в справі «Solange I» (1974 р.). Зокрема, правова позиція Федерального конституційного суду ФРН була така: «...власний правопорядок, створений завдяки утворенню Європейського Співтовариства, базується на основних положеннях національних конституцій, якими й узаконені межі дії правопорядку ЄС. Праву ЄС може бути надано пріоритет перед національним конституційним правом, якщо за змістом закону про схвалення договору про ЄЕС відсутні сумніви в його відповідності конституції». Тобто позиція Федерального конституційного суду ФРН виводить правопорядок ЄС не з договору про ЄС, а з «основних положень національної конституції». Крім того, пріоритет лише може бути надано за рішенням німецького суду, а не міжнародного²⁹⁹. До того ж цим рішенням Федеральний конституційний суд ФРН визначив за собою право вважати те чи інше розпорядження ЄС «неприйнятним», а контроль за ним правомірним: «до тих пір поки (solange) інтеграційний процес Спільноти не розвинувся настільки, щоб право ЄС містило сформульований парламентом каталог основних прав, який був би адекватним каталогу основних

²⁹⁸ Дешко Л.М. Конституційне право на звернення до міжнародних судових установ та міжнародних організацій: монографія. Ужгород, 2016. С. 45-46.

²⁹⁹ Клємин А.В. О соотношении национального и европейского права URL: http://www.eurasialegal.info/index.php?option=com_content&view=article&id=55:2010-10-15-06-23-10&catid=1:eurasianintegration&Itemid=1.

прав конституції, подання суду ФРН у Федеральний Конституційний суд у порядку контролю за відповідністю норм права ЄС конституційному праву країни допустимо і схвалюється, якщо суд вважає припис права Європейського Співтовариства неприйнятним, оскільки воно вступає в колізію з основними правами Основного закону». Так само в цьому рішенні суд Федеральний суд ФРН зазначив, що «стаття 24 Основного закону не уповноважує на, власне, передачу вищих державних повноважень, а лише відкриває національний правопорядок таким чином, щоб зберігалось виключне верховенство ФРН і залишався простір для безпосередньої дії і застосування права з інших джерел у внутрішньодержавній сфері»³⁰⁰.

В доктрині конституційного права підкреслюється, що «з розвитком інтеграції точка зору Федерального конституційного суду ФРН зазнала еволюцію, свідченням якої є рішення по справах «Vielleicht – Beschluss» (1979) і Solange II (1986). Так, у рішенні «Vielleicht – Beschluss» (1979 р.) на відміну від рішення у справі Solange I «сенат залишив відкритим питання, чи можуть і якою мірою, враховуючи політичні та правові зміни, що відбулися за минулий час у сфері ЄС, принципи рішення від 29 травня 1974 р. і далі претендувати на необмежену дію для майбутніх норм похідного права», а так само зазначив, що він готовий у разі можливості відмовитися від застереження щодо секундарного права, але воночас знову підкреслив свою прерогативу щодо контролю за нормами первинного права ЄС, яка досягається через німецький погоджувальна закон (Zustimmungsgesetz). У вирішенні Solange II від 22 жовтня 1986 р. Федеральний конституційний суд ФРН зазначає: «оскільки (solange) Європейські Співтовариства, а саме європейський суд, гарантують непохитність головного змісту основних прав, то Конституційний суд ФРН більше не буде здійснювати свою юрисдикцію над застосуванням похідного права ЄС», яке «більше не перевіряється на масштаб основних конституційних

³⁰⁰ Nold KG v. Commission (1974), Case 4/73, ECR 491.

прав». Крім того, Федеральний конституційний суд ФРН, посилаючись на конституційний принцип: «ніхто не може бути вилучений з ведення свого законного судді», закріплений у ст. 101(1) Основного закону, Суд ЄС визнав законним суддею» в області захисту прав людини»^{301, 302}.

В юридичній науці одним з домінуючих є погляд на право як норму свободи. «Найвищими цінностями життя, вираженими у правових приписах, вважаються автономія й самодостатність, тобто особиста свобода», зазначають вчені³⁰³. Разом з тим О. Бандура та А. Тойнбі підкреслюють, що «відособлення людини від суспільства не повинне бути надмірним, бо тоді стає можливим таке послаблення міжособистісних зв'язків, яке може виявитися небезпечним для соціуму. Наприклад, у Стародавній Греції внаслідок такого послаблення зв'язків між членами суспільства та з суспільством в цілому жителі Афін й інших полісів не змогли згуртуватись і стали легкою здобиччю Олександра Македонського. Грунтуючись на історичних прикладах такого роду, Тойнбі розглядає високий рівень індивідуалізації у найрозвиненіших країнах Заходу як ознаку стагнації»³⁰⁴ «...під аксіологічним кутом зору основна проблема, яку розв'язує в процесі самоорганізації суспільство, полягає в тому, щоб реалізувати такі його цінності, як упорядкованість соціального життя, нормальне функціонування та прогресивний розвиток суспільства й одночасно такі особистісні цінності, як свобода особи тощо.

³⁰¹ Дешко Л.М. Конституційне право на звернення до міжнародних судових установ та міжнародних організацій: монографія. Ужгород, 2016. С. 48-49.

³⁰² Solange I (1974), Bverf GE 37, 271.

³⁰³ Бандура О.А. Диалектико-материалистический анализ прагматистско-операционалистской методологии физики. Методологическая функция материалистической диалектики в современном естествознании. К.: Изд-во при КГУ, 1978. С. 70–77.

³⁰⁴ Тойнбі А.Дж. Долідження історії (у 2-х томах). К.: Основи, 1995. С. 25.

Важлива особливність названих цінностей полягає в тому, що втілення в життя першої потребує реалізації останніх і навпаки»³⁰⁵.

«Справді, нормальне, упорядковане, стійке функціонування суспільства та його поступ вимагають постійної енергійної діяльності особи, основною умовою якої виступає свобода, а вільною особа може бути лише в нормально організованому суспільстві»³⁰⁶, зазначає Л. Колаковскі. Такі цінності входять до числа загальнолюдських пріоритетів, які світове співтовариство розглядає як основи виживання цивілізації. Їхня значущість має тенденцію постійного зростання»³⁰⁷, наголошує в своїх наукових дослідженнях В. Андрущенко.

В. Кудрявцев, І. Бичко та О. Бандура в своїх дослідженнях розглядають таку людську цінність, як «свобода». В. Кудрявцев наголошує, що «...особистість завжди прагне до неї, слово «свобода», як правило, асоціюється в людській уяві з бажаним способом буття. Поняття свободи характеризує спектр можливостей, сукупність різних варіантів вибору мети, засобів, шляхів реалізації інтересів і намірів особи, часу та обставин здійснення вчинку, який складається в кожній ланці генезису її поведінки»³⁰⁸. О. Бандура підкреслює, що «...право на свободу є

³⁰⁵ Бандура О.А. Дialeктико-материалистический анализ прагматистско-операционалистской методологии физики. Методологическая функция материалистической диалектики в современном естествознании. К.: Изд-во при КГУ, 1978. С. 70–77.

³⁰⁶ Kolakowski L. Freedom, Fame, Lying, and Betrayal. Boulder, Colo.: Westview Press, 1999. 143 pp.

³⁰⁷ Андрущенко В.П., Бабосов Є.М., Губерський Л.В. та ін. Духовне оновлення суспільства. К.: Либідь, 1990. 200 с.

³⁰⁸ Кудрявцев В.Н. Закон. Поступок. Ответственность. М.: Наука, 1986. 448 с.

невід'ємним правом людини. Його має, за Гегелем, навіть раб: «у природі речей лежить, що раб має абсолютне право звільнитися»³⁰⁹.

На думку І. Бичко «...суттєвий вплив на практику мають не лише реальні, але й можливі обставини (оскільки майбутнє є «присутнім» в дійсності у формі можливостей). Через це людська дія містить як істотний момент невизначеність (вона ніколи не визначена жорстко й однозначно), багатозначність (можливостей завжди кілька), що надає їй характеру вибору. Іншими словами, до структури людської дії завжди входить свобода... Оскільки функціонування свідомості не можна відокремити від цілепокладання, а цілі, своєю чергою, покладаються не автоматично, не без вільного вибору, вирішення, оскільки свобода виявляється сутнісним визначенням суспільного буття»³¹⁰, «...свобода стимулюється саме духовними чинниками, оскільки її мета безпосередньо формується й існує лише ідеально, у сфері духу»³¹¹. «Свобода притаманна тільки людині та є головною з тих власних підвалин суспільства, на яких воно здійснює свою самоорганізацію. У цілому людина не є вільною від умов. Але вона вільна зайняти щодо них певну позицію. Умови не детермінують її повністю. Можна сказати, що власне людське буття починається лише там, де закінчується будь-яка однозначна й остаточна визначеність, і проявляється (додаючись до природної заданості людини) особистісна настанова. Від неї (звісно, у певних межах) залежить, чи поступиться вона умовам. Свідомо чи несвідомо вона вирішує: протистояти чи здатися. Людина здатна піднятися над умовами і таким чином увійти до людського виміру. Її поведінка значною мірою визначається її саморозумінням. У тому, як людина

³⁰⁹ Гегель Г.В.Ф. Философия права. М.: Мысль, 1990. 524 с.

³¹⁰ Бычко И.В. В лабиринтах свободы. М.: Политиздат, 1976. 159 с.

³¹¹ Бичко І.В. Постмодерн: спроба нового підходу до проблеми свободи. Філософсько-антропологічні читання'99. Антропологічні ідеали Київської школи та реалії постмодернізму (до 70-річчя Олександра Яценка). К.: Стилос, 2000. С. 60–73.

поводиться, виявляється її особистість. Особистісне буття людини й означає свободу – свободу стати особистістю. Це свобода від своєї фактичності, свобода стати іншою», виосновує вчений³¹².

Таким чином, одним з чинників (стимулів) свободи є духовний. Лише через свободу людина стає особистістю. В контексті інтеграції України до Європейського Союзу, бачиться, що чинник духовний є одним зі спільних, таких, що об'єднує громадян України та громадян ЄС, щодо свободи людини

Свобода є однією з основних людських цінностей. Вітчизняні та зарубіжні науковці науковці зазначають, що «вона може за певних умов вважатися важливішою від життя, особливо власного. Вона становить ту глибинну цінність, яка визначає можливість усякої іншої цінності. Свобода як сутність і є глибинним сенсом людського буття, без якого вона втрачає в кінцевому рахунку свою суб'єктивність. Втративши можливість самовизначення, людина перестає бути людиною. Але якщо порушено міру свободи, вона обертається бідой – сваволею, насильством, злочинністю, самознищенням людей. ...у числі серйозних недоліків західних суспільств належить згадати злочинність, що виявляє себе у багатьох формах – наприклад, у зловживаннях свободою ринку. Ці зловживання значно почастишали після Другої світової війни і в наш час становлять серйозну проблему для нашого суспільства»³¹³.

Ефективна самоорганізація суспільства потребує упорядкування свободи. Дуже потужним її засобом є право (особливо у поєднанні з державою, про що мова буде нижче). Саме воно і вказує розумну міру свободи, проводить межу між

³¹² Бичко І.В. Постмодерн: спроба нового підходу до проблеми свободи. Філософсько-антропологічні читання'99. Антропологічні ідеали Київської школи та реалії постмодернізму (до 70-річчя Олександра Яценка). К.: Стилос, 2000. С. 86-88.

³¹³ Поппер К. Открытое общество и его враги. Т.1. Чары Платона. М.: Феникс, 1992. 444 с.

діяннями, які сприяють нормальному життю суспільства (принаймні, є нейтральними в цьому відношенні) і такими, що перешкоджають йому, визначаючи найбільш небезпечні з числа останніх як злочинні. Гегель писав: «Право є, отже, взагалі свободою як ідеєю»... Визнання суспільством прав і свобод особи потребує їхнього позитивування (перетворення на основні права, закріплені конституцією)»³¹⁴.

М. Осядла підкреслює, що «...для сучасного праворозуміння є характерним інтегративний вимір, де змістом свободи виступають принципи природного права, а формою свободи – є право у своєму позитивному, формальному вигляді, яке відображає потреби та інтереси суспільства.... Хоча зрозуміло, що у позитивізмі та нормативізмі «простір свободи» нормативно обмежується державним регулюванням; у природно-правовій концепції свобода виявляється у виразі невідчужуваних прав людини; щодо соціологічного напрямку, то право і свобода виступають умовою виникнення відносин, які породжують юридичні наслідки. У межах інтегративної теорії можливе окреслення сутності свободи та права, визначення ціннісного прояву свободи та справедливості в повному обсязі. Окремо взята правова концепція неспроможна дослідити право цілісно та надати всебічну характеристику права, визначити «якісні» межі свободи як способу протистояння свавіллю та хаосу»³¹⁵.

Співставляючи два тлумачення свободи – як пізнаної необхідності та як можливості вибору, О. Бандура зазначає, що «свобода як пізнана необхідність –

³¹⁴ Бандура О.О. Єдність цінностей та істини у праві: Дис. ... доктора філософських наук за спеціальністю 12.00.12. – філософія права. Київ, 2003. С. 85-86.

³¹⁵ Осядла М. В. Свобода як цінність права (теоретико-правовий аспект): Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. К., 2016. С. 95-96.

найбільш містка характеристика можливостей людини за умов жорсткого детермінізму, відсутності вибору. Тут свобода полягає саме в усвідомленні неможливості ніяких інших дій окрім тієї, до якої змушують обставини. Коли з'являються альтернативи, свобода набуває нового характеру – це вже можливість вибору. Згідно з Декартом, свобода вибору між двома рівнозначними можливостями – це найнижчий щабель свободи. «Я тим вільніше схиляюся до чогось, – пише філософ, – чим більше підстав мене до цього спонукає»³¹⁶. Зрозуміло, що при збільшенні кількості альтернатив міра свободи зростає. Кожна із зазначених інтерпретацій (форм) свободи відповідає своїм соціально-політичним умовам, які складаються в процесі еволюції суспільства, і зміна цих умов взаємно пов'язана з переходом від однієї інтерпретації (форми) до іншої: у надрах старого суспільства дозрівають матеріальні умови переходу до нового і одночасно нове розуміння свободи, яке сприяє цьому переходові»³¹⁷. «Можна висунути гіпотезу, що в суспільстві утверджується той варіант свободи, якого воно потребує на даному історичному етапі для дальшого розвитку. Якщо ситуація дуже складна, йдеться про виживання суспільства, люди повинні пожертвувати приватними інтересами в ім'я цієї мети, тоді свобода виступає у формі пізнаної необхідності. Якщо ж ці труднощі подолано, то з'являються альтернативи і форма свободи стає іншою – тепер це вже можливість вибору», наголошує вчений³¹⁸.

³¹⁶ Декарт Р. Сочинения в 2-х т. Т.1. М.: Наука, 1989. 654 с.

³¹⁷ Бандура О.О. Єдність цінностей та істини у праві: Дис. ... доктора філософських наук за спеціальністю 12.00.12. – філософія права. Київ, 2003. С. 93-95.

³¹⁸ Бандура О.О. Єдність цінностей та істини у праві: Дис. ... доктора філософських наук за спеціальністю 12.00.12. – філософія права. Київ, 2003. С. 93-95.

В юридичних дослідженнях підкреслюється, що «зазначені інтерпретації свободи мають істотне значення для правосвідомості. Коли громадянин вважає норми позитивного права (закони) справедливими і цілком згоден з ними, можна сказати, що вони становлять його вибір, він ставиться до них як до правил, встановлених ним самим. Тоді свобода виступає для нього як можливість вибору. У протилежному випадку, якщо він не приймає ці норми, він усе-таки змушений їх дотримуватись, оскільки вони ґрунтуються на силі держави, і його свобода виступає в іншій формі – у формі пізнаної необхідності»³¹⁹.

При цьому, «свобода може бути зовнішньою і внутрішньою. Право регламентує тільки зовнішню свободу. Тут доречно звернути увагу на те, що західна і східна культури істотно відрізняються з точки зору співвідношення цих типів свободи. Захід шляхом створення численного середнього класу (тобто класу з середнім рівнем власності) розкріпачив людину зовнішньо, а Схід піклувався про її внутрішню свободу. Увага жителів західних країн спрямована назовні, через те вони і створили демократичне суспільство, яке законодавчо забезпечує їхню зовнішню свободу. Зовнішня (соціальна) захищеність не вимагає від таких людей здатності до внутрішнього самозахисту»³²⁰.

Н. Амельченко слушно наголошує, що «...права індивіда в європейському просторі розглядаються одночасно як свободи. Так, право на свої переконання є свободою совісті, а право на власність є свободою розпоряджатися законно набутою власністю, право на працю одночасно передбачає вільний доступ до

³¹⁹ Бандура О.О. Єдність цінностей та істини у праві: Дис. ... доктора філософських наук за спеціальністю 12.00.12. – філософія права. Київ, 2003. С. 93-95.

³²⁰ Бандура О.О. Єдність цінностей та істини у праві: Дис. ... доктора філософських наук за спеціальністю 12.00.12. – філософія права. Київ, 2003. С. 95-96.

робочих місць, безкоштовних центрів зайнятості тощо, а право на збереження культурної самобутності передбачає вільний вибір мови навчання, культурної ідентичності та релігійних переконань. Це означає, що саме індивідуальна свобода поціновується в ліберальнодемократичних суспільствах як базова цінність. Європейське право надає пріоритет правам і свободам індивіда над державою. Остання не може нав'язувати індивіду цілі та цінності його життя, вонатільки має захищати фундаментальні права і свободи громадян, створюючи необхідні правові норми та інститути для їх реалізації. В ліберальній думці і політичній практиці виокремлюються поняття «свобода» («freedom») та «свободи» («liberties»). Перше означає невтручання держави або інших людей у сферу самовизначення людини. Ця сфера окреслюється фундаментальними правами і свободами, а саме: правом на життя, правом на приватну власність і правом на свої переконання. Індивід сам вільний розпоряджатися своїм життям, своєю законною власністю та визначати цінності, сенси свого життя. Ані держава, ані інші люди не можуть позбавити (відчужити) ці права і свободи людини. Це означає, що ліберально-демократична держава і суспільство не можуть експропріювати власність індивіда, позбавити або обмежити його життя через незаконне катування і страту, або засудити його за релігійні і політичні переконання. Держава не може втручатися у приватне життя людини, визначати, з ким їй укладати шлюб, дружити або як виховувати дітей та яким цілям присвятити своє життя. Враховуючи досвід існування тоталітарних держав, де відбувалося постійне втручання в приватне життя людини (прослуховування телефонних розмов і контроль над перепискою, партійний контроль за «моральним обличчям» людини та її публічне обговорення), нав'язування «єдино правильної» ідеології і засудження людей за їх особисті, відмінні від офіційних, погляди та переконання, ліберальнодемократичне суспільство постійно виступає й контролює владу з приводу невтручання в особисте життя людини. Свободи («liberties») ж в ліберально-демократичному суспільстві розуміються як всі ті політичні, соціальні і культурні права й свободи (наведені у

таблиці 1), що слугують реалізації вищевказаної фундаментальної свободи («freedom»))³²¹.

О. Бандура слушно звертає увагу, що «свобода як вибір передбачає відповідальність³²². Це продуманість, виваженість, обґрунтованість рішень, урахування всіх обставин і можливих наслідків; це також готовність відповідати за свої вчинки. Якщо дії людини не детерміновані обставинами однозначно, якщо можливі різні рішення, то вона несе відповідальність за свій вибір. Свобода пов'язана з самообмеженням, а не з його відсутністю, вона потребує досить високого рівня розвитку особистості³²³. Справді, як пише І.В. Бичко, «свобода, що абстрагується від об'єктивної реальності навколишнього світу, є не чим іншим, як ідеальною свободою, яка тотожна... сваволі. Такий довільний вибір... докорінним чином відрізняється від вільного вибору. Він повністю віддає людину «сліпому випадку», а тому не лише не звільняє (як це робить вільний вибір) її від влади обставин, але робить цю владу безмежною»³²⁴. Особистості личить «самій знати, що таке добро та зло, самій знати, де закінчується право і починається обов'язок; самій шукати і знаходити, знаходити і вирішувати, вирішувати і діяти згідно зі своїм рішенням; і, вчинивши діяння, відкрито засвідчувати, що вчинила його свідомо й умисно, виходячи з власних переконань і наперед приймати на себе всю

³²¹ Амельченко Н. Цінності об'єднаної Європи. URL: https://parlament.org.ua/upload/docs/European_Values.pdf

³²² Бандура О.О. Єдність цінності та істинності правової норми. Філософські проблеми права та правоохоронної діяльності співробітників ОВС. К.: Вид-во Укр. акад. внутр. справ, 1995. С. 67–73.

³²³ Fischer J.M., Ravizza M. Responsibility and Control: A Theory of Moral Responsibility. Cambridge, Engl.: Cambridge University Press, 1998. 277 pp.

³²⁴ Бычко И.В. Познание и свобода. М.: Политиздат, 1969. 215 с.

відповідальність за вчинене»³²⁵. Г. Йонас пропонує звернутися до принципу відповідальності, що бере до уваги нетривкість життя, яке постійно перебуває під загрозою і може урватися будь-якої миті. Адже вперше за всю історію діяльність людини може мати незворотні наслідки і завдати непоправної шкоди як довкіллю, так і їй самій. Потрібне почуття відповідальності не лише за минуле чи близьке майбутнє, але й за дуже далеке майбутнє»³²⁶.

Грунтовно досліджуючи це питання, О. Бандура зазначає, що «роблема зв'язку свободи з відповідальністю протягом довгого часу обминалася юридичною літературою»³²⁷. На думку В. Табачковський «... свобода визнавалась однією з провідних цінностей, а відповідальність включали до кола основних принципів права. ...розглядаючи свободу як основоположну рису людського буття, чи завжди ми достатньою мірою враховуємо ту обставину, що її реалізація часто просто “блокується” або набуває неадекватної форми внаслідок того, що діапазон свободи індивіда є пропорційним діапазону його відповідальності?»³²⁸.

Н. Амельченко підкреслює, що «свобода визначати цілі і цінності свого життя, свобода розпоряджатися своїм життям і власністю передбачає відповідальність індивіда за свій вибір. На відміну від авторитарних чи тоталітарних режимів, де відповідальність людей тримається на страху покарання та для яких характерне

³²⁵ Ильин И.А. Путь к очевидности. – М.: Республика, 1993. 430 с.

³²⁶ Бандура О.О. Єдність цінностей та істини у праві: Дис. ... доктора філософських наук за спеціальністю 12.00.12. – філософія права. Київ, 2003. С. 95-96.

³²⁷ Бандура О.О. Єдність цінностей та істини у праві: Дис. ... доктора філософських наук за спеціальністю 12.00.12. – філософія права. Київ, 2003. С. 95-96.

³²⁸ Табачковский В.Г. Человеческое мироотношение: данность или проблема? К.: Наукова думка, 1993. 175 с.

покладання відповідальності за реалізацію не тільки суспільних, але й індивідуальних потреб й інтересів на державу, правлячу партію або вождя, відповідальність у ліберально-демократичних суспільствах є зворотнім боком особистої свободи вибору. По-суті, в європейській культурі свідомий вибір стає основою всіх суспільних цінностей. Лише вибір (професії, місця проживання, мови навчання, культурної ідентичності, цілі і сенсу свого життя), а не походження людини (етнічне, сімейне, соціальне, культурно-мовне) може стати підґрунтям свободи. Це не означає, що цим заперечується існування націй та етнічних груп, різних культур і мов. Це означає право людини на вибір своєї ідентичності (тобто самовизнання індивідуальності та солідарності з певною групою людей) за різними критеріями: національністю, громадянством, мовою, культурою тощо. Це означає, що ліберально-демократичні суспільства не заперечують солідарності, але сприймають її як вільний свідомий вибір самої людини, а не в якості такої, що нав'язується індивіду походженням, державною ідеологією, становим статусом тощо. Стосовно нації цю ідею Ю.Кристєва висловлює таким чином: «Я прекрасно розумію, що нам ще дуже довго прийдеться жити в рамках націй і національностей, і не згодна із вельми популярною серед лівих тенденцією заперечувати націю як таку. Я переконана, що поняття нації буде існувати ще довго, тільки в іншому вигляді: як свідомий вибір, а не рефлекс і не повернення до минулого»³²⁹.

О. Бандура наголошує, що «звісно, гарантовані законом свобода, відповідальність, рівність, справедливість мають формальний характер. Адже фактично між людьми існують суттєві відмінності у психіці, здібностях, життєвому досвіді тощо. Але соціальні форми їхньої взаємодії потребують юридичного визнання їхніх рівних можливостей і обов'язків. Формальна свобода, відповідальність, рівність, справедливість – це найбільше з того, що може

329

Амельченко Н. Цінності об'єднаної Європи. URL: https://parlament.org.ua/upload/docs/European_Values.pdf.

дозволити суспільство, якщо воно визнає та поважає особисту гідність і права людини. Право виступає як організуючий чинник і щодо самої держави, воно дозволяє встановити тверді, постійні правові й організаційні основи її функціонування, визначити найраціональніші форми здійснення державної влади, суворо і точно регламентувати компетенцію державних органів, їх відносини між собою та з громадянами»³³⁰.

С. Алксеев в своїх дослідженнях неодноразово аргументував точку зору, відповідно до якої «у взаємодії з державою право є потужним регулятивним феноменом, який набув «відносної самостійності, відірвався від безпосередніх причин, що його породили, існує вже як такий. А це означає, що виявилось можливим використовувати право з його властивостями як знаряддя, інструмент, засіб для розв'язання різноманітних завдань; використовувати різними суб'єктами соціального життя – і державою, і церквою, і громадськими об'єднаннями, і громадянами»³³¹. При цьому, вчені, зокрема, Копейчиков В., Медведчук В., наголошували неодноразово і на тому, що «юридичні норми не охоплюють усіх форм правового впливу на поведінку людей. Зокрема, разом із ними слід враховувати і правовий вплив правосвідомості, відповідних традицій, що мають правову основу, інших соціальних факторів, що якимось чином опосередковують правові уявлення та положення»³³². О. Бандура слушно підкреслює, що «засноване на авторитеті держави позитивне право, закон є основним засобом реалізації таких

³³⁰ Бандура О.О. Єдність цінностей та істини у праві: Дис. ... доктора філософських наук за спеціальністю 12.00.12. – філософія права. Київ, 2003. С. 96-97.

³³¹ Алексеев С.С. Теория права. Х.: Изд-во БЕК, 1994. С. 127.

³³² Копейчиков В., Медведчук В. Право як культурна спадщина. Віче. 1996. №7. С. 76.

цінностей, як свобода, відповідальність, рівність, справедливість тощо. Але аксіологічна характеристика права цим не вичерпується»³³³.

Ми одностайні з М. Костицьким в думці, що «право є і засобом оптимальної реалізації інших цінностей культури, насамперед свободи (відповідно до історичного характеру кожної конкретної епохи), і, крім цього, право дає можливість узгодити притаманні кожному члену суспільства домагання свободи, взагалі розумно розв'язувати конфлікти у суспільстві адже верховний принцип права – справедливість»³³⁴. «Завдяки йому можна створити умови безпеки для громадян, надійний та гарантований простір для діяльності особи. Причому таким чином, щоб вивільнити соціальну енергію й уможливити функціонування та подальший розвиток суспільства. Причина полягає в тому, що право забезпечує регламентацію вказаних процесів, привносячи до соціальної ситуації нормативні начала, регулюючи соціальні відносини за допомогою чітко визначених у формальному відношенні норм», наголошує О. Бандура³³⁵.

Осядла М. вірно наголошує, що «ідея свободи людини сформована як певний правовий ідеал, де свобода виступає в якості соціальної цінності лише тоді, коли його принципи і норми втілюються в життя, реалізуються в діях суб'єктів соціального спілкування. Адже встановлення прав і свобод людини і громадянина

³³³ Бандура О.О. Єдність цінностей та істини у праві: Дис. ... доктора філософських наук за спеціальністю 12.00.12. – філософія права. Київ, 2003. С. 113-114.

³³⁴ Костицький М.В. Політико-правова доктрина як основа побудови української держави і права // Вісник Львівського університету. Серія юридична. Вип. 31. Проблеми державотворення в Україні. Львів: Світ, 1994. С. 18.

³³⁵ Бандура О.О. Єдність цінностей та істини у праві: Дис. ... доктора філософських наук за спеціальністю 12.00.12. – філософія права. Київ, 2003. С. 113-114.

у нормативноправовому акті, яке має найвищу юридичну силу, ще не означає реальність проголошених норм. Вагоме значення має реалізація свободи людини, можливість користуватися своєю свободою, що є однією із ознак демократичної правової держави»³³⁶. За Гегелем «право є насамперед уявленням про свободу й основним засобом її забезпечення, оскільки втілює це уявлення в норми поведінки, гарантовані організованою силою держави, її інститутами - на цій підставі ґрунтується гегелівська характеристика ідеї права як свободи»³³⁷. О. Бандура виосновує, що «дальше розширення свободи особи у суспільстві також може бути здійснено тільки за допомогою права»³³⁸. На думку Б. Чміля «... свобода людини є сутністю права, але свобода не будь-яка, а лише певним чином визначена та забезпечена. Колишнє радянське право було спрямоване на гарантію...не прав громадянина, а виконання ним його обов'язків»³³⁹, ³⁴⁰. «Метою реалізації свободи у праві людини є прагнення досягти суспільного порядку, за яким соціальні

³³⁶ Осядла М. В. Свобода як цінність права (теоретико-правовий аспект): Дис. ...канд.юрид. наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. К., 2016. С. 95-96.

³³⁷ Гегель Г.В.Ф. Философия права. М.: Мысль, 1990. 524 с.

³³⁸ Бандура О.О. Єдність цінностей та істини у праві: Дис. ... доктора філософських наук за спеціальністю 12.00.12. – філософія права. Київ, 2003. С. 115-116.

³³⁹ Чміль Б.Ф. Право, правова держава, громадянське суспільство як досягнення цивілізації. Філософські проблеми права та правоохоронної діяльності співробітників ОВС. К.: Вид-во Укр. акад. внутр. справ, 1995. С. 20–28.

³⁴⁰ Бандура О.О. Єдність цінностей та істини у праві: Дис. ... доктора філософських наук за спеціальністю 12.00.12. – філософія права. Київ, 2003. С. 115-116.

інструкції не тільки не заважали б свободі волевиявлення людини, а й навпаки, підтримували б її, гарантували та захищали»³⁴¹, підкреслює М. Осядла.

У преамбулі Конституції України чітко втілена сукупна ціннісна установка конституціоналізму, але перелік конституційних цінностей її форматом не вичерпується³⁴². В. Крусс зазначає, що «...система конституційних цінностей складається як з положень Преамбули Конституції України, так і з норм, які закріплені в тексті Конституції України. Безумовно, «визначальне значення для ідентифікації та інтерпретації конституційних цінностей мають положення, що складають аксіологічну композицію преамбули Конституції»³⁴³. Ф. Веніславський в науковій статті на тему «Конституційний лад та суспільний ідеал: до питання про базові цінності конституційного ладу України» виходячи зі змісту саме Преамбули Конституції України виокремлює такі базові конституційні цінності:

«а) моральні (Конституція приймалася з усвідомленням відповідальності перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями);

б) загальносоціальні (Конституція приймалася з піклуванням про зміцнення громадянської злагоди на землі України);

в) ідеї демократії (Конституція прийнята від імені народу, є вираженням його суверенної волі; її прийнято з прагненням розвивати і зміцнювати демократичну державу);

³⁴¹ Осядла М. В. Свобода як цінність права (теоретико-правовий аспект): Дис. ...канд.юрид. наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. К., 2016. С. 95-96.

³⁴² Салей М. Система конституційних цінностей в Україні. URL: <http://www.pravnuk.info/2013-12-27-15-15-31/762-sistema-konstitucijnix-cinnostej-v-ukraini.html>

³⁴³ Крусс В. И. Теория конституционного правоупотребления / В. И. Крусс. М. : Норма, 2007. С. 189.

г) державно-правові та історичні (Конституцію прийнято на основі багатовікової історії українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім українським народом права на самовизначення та з метою розвитку і зміцнення правової держави);

г) гуманістичні та цінності добробуту (Конституцію прийнято з турботою про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя та з прагненням розвивати і зміцнювати соціальну державу)»³⁴⁴.

Очевидно, що внесення в 2019 році змін до Преамбули Конституції України дозволяє стверджувати, що однією з державно-правових цінностей є європейська ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України.

На думку А. Крусян «цінності сучасного українського конституціоналізму утворюють систему і визначають його спрямованість (права людини, конституційно-правова свобода, верховенство права, демократія), нормативну та доктринальну основу (конституція, інтегративне праворозуміння), інституціонально-функціональну основу (публічна влада, самоврядування, народний суверенітет)»³⁴⁵.

³⁴⁴ Веніславський Ф. В. Конституційний лад та суспільний ідеал: до питання про базові цінності конституційного ладу України. Право України. 2010. № 2. С. 123.

³⁴⁵ Огляд матеріалів круглого столу «Конституція України у ціннісному вимірі (до 16-ї річниці прийняття Конституції України)». Вісник Конституційного Суду України. 2012. № 5.

М. Малько виосновує, що «існують кардинальні і субкардинальні цінності в рамках конституційної аксіології»³⁴⁶. До кардинальних цінностей М. Малько відносить: «життя і здоров'я людини; свободу думки; прийняття виконання людиною рішень щодо власного життя; особисту гідність; можливість мати родину і продовжувати рід; виховувати дітей на власний розсуд; доступність культури суспільства, що означає, з одного боку, досягнення певного мінімального рівня розвитку пізнавальних здібностей суб'єкта, з іншого – відкритість джерел культурної інформації, право добувати своєю працею життєві блага для працездатних і мінімальне життєзабезпечення для непрацездатних, безробітних»³⁴⁷. «Склад суб - кардинальних цінностей визначається на основі складу кардинальних цінностей, оскільки для збереження життя кожної людини необхідна безпека, для здоров'я – мінімальне життєзабезпечення та екологічні умови, для свободи і гідності – соціальні, моральні і правові гарантії та норми оточення, що захищають від публічного приниження і неправового фізичного насильства, захист громадянських свобод: свобода совісті, слова, зборів і асоціацій тощо»³⁴⁸. М. Салей в дисертаційній роботі «Конституційна аксіологія в сучасній Україні: науково-

³⁴⁶ Малько М. П. Предмет конституционной аксиологии. Вестник Челябинского государственного университета. Право. 2010. № 19, вып. 24. С. 34-37.

³⁴⁷ Малько М. П. Предмет конституционной аксиологии. Вестник Челябинского государственного университета. Право. 2010. № 19, вып. 24. С. 34-37.

³⁴⁸ Малько М. П. Предмет конституционной аксиологии. Вестник Челябинского государственного университета. Право. 2010. № 19, вып. 24. С. 34-37.

практична парадигма» виосновує, що «кардинальні цінності не можуть існувати без субкардинальних, тобто вони складають єдину систему»³⁴⁹.

Вчений С. Авакьян до конституційних цінностей відносить: «конституційну цінність держави; саму конституцію; служіння конституційних норм і правил інтересам людини і громадянина; закріплення плюралізму форм власності, при якому право на рівні умови існування та використання мають як приватна, так і державна власність, а також інші її форми; закріплення демократичного режиму влади, основою якого є народовладдя, тобто безпосереднє здійснення влади народом, і похідність від нього органів, що здійснюють законодавчу і виконавчу владу; встановлення принципів і правил причетності народу до розробки законопроектів – від виявлення думки громадян, громадської думки про законопроекти до народної правотворчої ініціативи; наявність системи поділу влади; прозорість і гласність здійснення державної влади; вибори; використання в якості основного регулятора суспільних відносин закону»³⁵⁰. Наголосимо, що конституційні цінності не існують самі по собі, вони складають системи, взаємопов'язані.

Н. Бондарь доводить, що «у сучасному конституціоналізмі феномен цінностей проявляється у трьох основоположних вимірах:

- 1) Конституція сама по собі є цінністю;
- 2) отримання прямого закріплення цінностей в нормах та інститутах Конституції;

³⁴⁹ Салей М. І. Конституційна аксіологія в сучасній Україні: науково-практична парадигма. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/8025?locale-attribute=uk>

³⁵⁰ Авакьян С. А. Глобализация, общие конституционные ценности и национальное регулирование. Социальные интересы. 2001. № 4. С. 44-47.

3) імпліцитне вираження конституційних цінностей як результату практичної конституційно-судової аксіології»³⁵¹.

М. Салей слушно виосновує, що «саме цінність Конституції обумовлена її правовими властивостями як нормативно-правового акту засновницького характеру, вона займає особливе місце в ієрархічно побудованій системі нормативно-правових актів та інших форм права. Основний Закон держави володіє верховенством, найвищою юридичною силою, прямою дією на всій території України та за своїми правовими властивостями є вершиною нормативно-правової піраміди і одночасно фундаментом, основою всього поточного законодавства. Цінність самої Конституції як Основного Закону полягає в тому, що вона:

- 1) формально закріплює систему цінностей суспільна (формальна цінність);
- 2) є актом прямої дії, який регулює суспільні відносини (регулятивна цінність);
- 3) є основою розвитку профілюючих, спеціальних та комплексних галузей законодавства, тобто тою нормативно-правовою базою, на основі якої змінюється законодавство (правотворча цінність).

Ціннісна значущість властива не тільки Конституції в цілому, але й нормам Основного Закону, які є відображенням фактично сформованих і юридично визнаних уявлень про соціальні пріоритети і найбільш оптимальні моделі облаштування суспільного і державного життя, про співвідношення цінностей влади і свободи, рівності й справедливості, соціальної державності. В даному випадку конституційні цінності мають пряме текстуальне конституційне

³⁵¹ Бондарь Н. С. Судебный конституционализм в России в свете конституционного правосудия . М. : Норма, 2011. С. 77.

оформлення, норми Основного Закону виконують аксіологічну функцію. Системний аналіз положень Конституції надає можливості виокремити в її тексті такі основні цінності»³⁵².

М. Салей виокремлює такі конституційні цінності:

«1) людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека (ст. 3, 27, 49 Конституції України);

2) гідність та свобода людини (ст. ст. 21, 28 Конституції України);

3) право на вільний розвиток особистості (ст. ст. 23, 34, 35, 53 Конституції України);

4) правова рівність (ст. ст. 21, 24 Конституції України);

5) верховенство права (ст. ст. 1, 8 Конституції України);

6) демократія (ст. ст. 1, 5 Конституції України);

7) суверенітет та територіальна цілісність України (ст. ст. 1, 2, 17 Конституції України);

8) республіканська форма правління (ст. 5 Конституції України) та інші»³⁵³.

Венціанська комісія «За демократію через право» зазначає, що «у рамках Європейського Союзу поняття «верховенство права» закріплене не лише у преамбулі Договору про Європейський Союз, а також у його ст. 2, відповідно до якої: «Союз засновано на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та дотримання людських прав, включаючи права осіб, що належать до меншин ... Верховенство права також виступає основою у зовнішній діяльності ЄС, і його включено до преамбули Хартії основоположних

³⁵² Салей М. І. Конституційна аксіологія в сучасній Україні: науково-практична парадигма. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/8025?locale-attribute=uk>

³⁵³ Салей М. І. Конституційна аксіологія в сучасній Україні: науково-практична парадигма. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/8025?locale-attribute=uk>

прав Європейського Союзу. У французькому тексті вжито термін «Etat de droit», тоді як у німецькому – термін «Rechtsstaatlichkeit». Тут так само не наведено його характеристик. Концепція верховенства права застосовувалась у Європейському Союзі, щоб охопити низ# ку значень, включно з таким формальним поняттям, як ієрархічна вищість закону, а також і з таким субстантивним поняттям, як дотримання основоположних прав, та з поняттями, які є властивими лише праву Європейського Союзу, зокрема: справедливе застосування закону, ефективне користування правами Співтовариства, захист виправданих очікувань та навіть стосовно протидії корупції (у зовнішніх відносинах)»³⁵⁴.

Таким чином, основним конституційними цінностями є: верховенство права, права людини, демократія.

Вище проведений аналіз дозволяє дійти таких висновків:

1. Ознаками цінностей є такі:

- 1) виникає в об'єктно-суб'єктному відношенні;
- 2) є результатом узагальненого досвіду;
- 3) є еталоном належного.

2. Доведено, що конституційні цінності є індикатором ефективного виконання комплексу заходів з забезпечення реалізації закріпленого в Преамбулі Конституції України стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства в ЄС та Організації Північноатлантичного договору. Доведено значення саме єдності конституційних цінностей.

3. Встановлено, що економічні підстави і посилюють значущість загальнолюдських цінностей.

³⁵⁴ Верховенство права: доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні. Венеція, 25–26 березня 2011 р. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDLAD\(2011\)003rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDLAD(2011)003rev-ukr)

4. Уточнено поняття фундаментальних конституційних цінностей – це певні вимоги до організації публічної влади та її обмеження, закріплені як в писаному, так і не писаному праві.

5. Аргументовано, що конституціоналізація цінностей передбачає створення відповідних правових норм. Конституціоналізовані цінності стають обов'язковими для виконання.

Дістало подальшого розвитку твердження, що категорія «конституційні цінності» є ширшим поняттям, ніж категорія «цінності конституційного ладу», а також включає останню.

Додатково аргументовано, що конституційні цінності в порівнянні з конституційними принципами є положеннями більш високого порядку.

6. Додатково обґрунтовано, що права і свободи людини є фундаментальною конституційною цінністю. Доведено факт еволюції прав людини в праві ЄС від принципу до цінності, встановлено значення в цьому конституційних традицій, спільних для всіх держав-членів ЄС, та ключову роль в цьому процесі Європейського суду (справа «Nold v. Commission» (1974 р.) та ін.) та правозастосовної практики Конституційного Суду ФРН («Solange Rechtsprechung»).

7. Встановлено, що первинне право ЄС не містило власних стандартів прав людини, а стандарти стали європейськими і Європейський суд їх захищав і захищає внаслідок того, що вони або є загальними для конституційних традицій держав-членів, або сприймаються правовими системами держав-членів ЄС. Метод відсилання до конституційних традицій, спільних для всіх держав-членів Європейських співтовариств, став ключовим для використання з 1974 р. Судом Європейських співтовариств в якості елементу правової конструкції для обґрунтування ним свого права посилаючись на права людини і основні свободи (справа «Nold v. Commission» (1974 р.)). Саме основні права є невід'ємною частиною загальних принципів права, дотримання яких Європейський суд гарантує і для

забезпечення захисту цих основних прав він спирається саме на конституційні традиції, спільні для всіх держав-членів Європейського Союзу.

8. Дістало подальшого розвитку твердження, що в 1969 р. – 1986 рр. з метою захисту прав людини відбулось розроблення та застосування процедури «оціночного порівняння правових систем», заснованої саме на конституційних традиціях, що містяться в конституційних актах держав – учасниць Співтовариства.

2.2. Конституційна культура та конституційна правосвідомість

Питання конституційної культури та конституційних цінностей в контексті набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору наразі є одним з ключових. В цілому, з моменту проголошення України суверенною, незалежною, демократичною, соціальною та правовою державою питання поняття, змісту та особливостей функціонування правової культури перебувало в полі зору вітчизняних вчених. «Серед численних питань, що постали перед дослідниками євроінтеграції, особливої актуальності набувають питання, пов'язані з розвитком і функціонуванням в нових умовах національних правових культур, оскільки саме культура традиційно розглядається як найбільш статичне, консервативне явище правової дійсності»³⁵⁵, зазначає М. Окладна.

На думку В. Сальнікова, правова культура є «...особливим соціальним явищем, яке може сприйматися як якісний правовий стан особи і суспільства, та підлягає структуруванню з різних підстав»³⁵⁶. Вчений розглядає як одну з категорій

³⁵⁵ Окладна М. Правова культура і її роль у формуванні правопорядку ЄС. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11514/1/Okladna.pdf>

³⁵⁶ Сальников В.П. Правовая культура. Актуальные проблемы теории права. Под ред. К.Б. Толкачева и А.Г. Хабибулина. Уфа, 1995. С. 150-151.

загальнолюдських цінностей та як найважливіший результат загальнодемократичних завоювань прогресивного людства саме правову культуру особи і суспільства. «Вона стає невід’ємною складовою цивілізованості та правової держави»³⁵⁷, наголошує В. Сальніков.

Правову культуру як сферу людської практики, що являє собою сукупність норм, цінностей, юридичних інститутів, процесів і форм, які виконують функцію соціоправової орієнтації людей у конкретному суспільстві (цивілізації) визначає Т. Синюкова³⁵⁸.

Дискусіїв юридичній науці викликав висновок А. Венгерова, що «правова культура є більш високою і цілісною формою правосвідомості»³⁵⁹. В. Співак наголошує, що «з таким визначенням погодитися не можна, оскільки правосвідомість є одним з елементів правової культури та однією з її характеристик»³⁶⁰.

«У сучасній правовій науці існує кілька підходів до визначення та розгляду правової культури як соціального явища, що аналізується в усій сукупності найважливіших компонентів юридичної реальності. Тривалий час у юридичній науці домінував функціональний підхід, в якому правова культура розглядалася як сукупність усіх компонентів, суб’єктів юридичної надбудови держави в їх реальному функціонуванні з метою прогресивного розвитку соціального організму

³⁵⁷ Сальніков В.П. Правовая культура. Актуальные проблемы теории права. Под ред. К.Б. Толкачева и А.Г. Хабибулина. Уфа, 1995. С. 150.

³⁵⁸ Синюкова Т.В. Правовая культура. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Матузова Н.И. и Малько А.В. Саратов, 1995. С. 473.

³⁵⁹ Венгеров А.Б. Теория государства и права: Учебник. М., 1998. 598 с. С. 585.

³⁶⁰ Співак В.І. Правова культура учасників виборчого процесу як засіб забезпечення реалізації виборчих прав громадян України: Дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право мніципальне право. Київ, 2004. С. 18-19.

та постійного збагачення правових предметних форм (юридичних культурних цінностей). Прихильники цього підходу особливо наголошують на необхідності аналізу відповідності діяльності суб'єктів права вищим досягненням у юридичній царині, зокрема, у сфері правової ідеології, яка включає такі категорії правових цінностей: законність, справедливість, рівноправ'я, повагу до прав громадян та виконання ними обов'язків»³⁶¹, зазначає В. Співак.

В юридичній доктрині є точка зору, відповідно до якої «... правова культура є специфічним соціоправовим феноменом, який визначає якісний стан життя суспільства на кожному етапі його розвитку та обумовлюється розгорнутою системою політичних, економічних, соціальних, етичних та юридичних факторів. Правова культура – це обумовлений соціально-політичним та економічним устроєм якісний стан правового життя суспільства, який полягає у досягнутому суспільством рівні розвитку правової діяльності; ступені досконалості юридичних актів й інших текстів правового характеру; розвиненості правової свідомості та правового розвитку суб'єкта в цілому; ступені гарантованості державою свободи поведінки особистості в комплексі з її відповідальністю перед суспільством»³⁶². «Таке визначення правової культури поєднує два підходи щодо тлумачення цього складного соціального явища – з позицій ідейно-правового стану суспільства на певному етапі його розвитку та з точки зору з'ясування сукупності суб'єктивно-психологічних характеристик правової культури (знання права, вміння

³⁶¹ Співак В.І. Правова культура учасників виборчого процесу як засіб забезпечення реалізації виборчих прав громадян України: Дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право мніціпальне право. Київ, 2004. С. 18-19.

³⁶² Семитко А.П. Правовая культура социалистического общества: сущность, противоречия, прогресс. Свердловск: Изд-во Уральск. ун-та, 1990. С. 25.

застосовувати закон, повага до нього, формування почуття законності та справедливості)»³⁶³, підкреслює В. Співак.

Більше того, В. Співак слушно наголошує, що «...правова культура, як частина загальної культури суспільства, є особливим соціальним явищем, що ґрунтується на праві та правопорядку, на загальнолюдських правових цінностях та має характерні для неї ознаки, до яких прийнято відносити рівність, свободу та справедливість. Пріоритетною ознакою правової культури є рівність, яка полягає в тому, що права людини, незважаючи на свою неповторність і особливість, взаємодіють як рівні один з одним. Наступною, не менш важливою ознакою правової культури є свобода, зміст якої полягає в тому, що право поширюється лише на вільних громадян, причому свобода означає дещо більше, ніж лише можливість кожного учасника правовідносин виявляти свою волю і проводити свою лінію поведінки. Свобода в сфері права виключає самоуправство та свавілля, оскільки в цьому випадку право виступає як форма, норма і міра свободи. Особливість свободи виявляється у тому, якщо особа хоче бути вільною, то вона повинна співвідносити власну волю з визнанням волі інших. Саме так виникають правові відносини. До ознак правової культури слід віднести і справедливість, яку слід розглядати як еквівалентність та збалансованість прав та обов'язків, що знаходяться у правових відносинах суспільних суб'єктів. Причому справедливість, як ознака права, може істотно відрізнятися від соціальної і моральної справедливості. Правова культура виявляється внутрішньою духовною стороною правової системи в суспільстві й пронизує правосвідомість, право, правовідносини,

³⁶³ Співак В.І. Правова культура учасників виборчого процесу як засіб забезпечення реалізації виборчих прав громадян України: Дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право мніціпальне право. Київ, 2004. С. 20.

законність, правопорядок, правотворчу, правозастосовчу та будь-яку іншу юридичну діяльність у сфері функціонування права в суспільстві»³⁶⁴.

«Оскільки базовими цінностями західноєвропейської правової культури виступають особистість, добробут, порядок, суспільне благо, а вузловими ідеями – ідеї свободи, верховенства права, невід’ємність прав людини, демократії, правової держави, громадянського суспільства, то фундаментальними принципами правової культури спочатку країн Західної Європи, а сьогодні – Європейського Союзу є індивідуалізм, раціональність, лібералізм, субсидіарність і пропорційність, законність. Слід зазначити, що завдяки насамперед європейській інтеграції сфера впливу принципів правової культури Західної Європи сьогодні не обмежується лише західноєвропейським правосвідомістю. Оскільки принципи не тільки засвоюються в процесі правової соціалізації, але й поширюються за допомогою політико-правової ідеології, з’являється ймовірність їх прояву в правосвідомості суспільств держав (Країни Східної і Південної Європи, республіки колишнього СРСР), які мають інші культурні традиції в правовій сфері, завдяки взаємодії з політикоправовими системами Західної Європи»³⁶⁵, зазначає М. Окладна.

Дашковська О. та Ісакова В. підкреслюють, що «Принципи європейської правової культури стосовно європейського права виконують функцію духовно-культурної основи, що лежить в основі його норм, а також забезпечують стабільність і єдність його системи. Справедливість даного висновку пояснюється наступним. Проблема інтеграції правових систем не може бути вирішена виключно

³⁶⁴ Співак В.І. Правова культура учасників виборчого процесу як засіб забезпечення реалізації виборчих прав громадян України: Дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право мніціпальне право. Київ, 2004. С. 20.

³⁶⁵ Окладна М. Правова культура і її роль формуванні правопрядку ЄС. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11514/1/Okladna.pdf>

за допомогою уніфікації позитивного права і правозастосовної практики. Обов'язковою умовою ефективної інтеграції є уніфікація правокультурних принципів. Ігнорування цієї вимоги під час інтеграційного процесу в правовому просторі неодмінно матиме негативні наслідки як для подальшої міждержавної взаємодії, так і для розвитку самої інтеграції, і навіть може стати причиною дезінтеграційних процесів. Разом з тим слід зважати на те, що формування принципів правової культури – це тривалий еволюційний процес. Тому вихідна спільність етимологічногенетичних коренів сама по собі ще не є достатньою передумовою для зближення національних правових культур. Чим більш істотним за своїм змістом і тривалим за часом була розбіжність між системами історич-Аналіз практики опосередкованого впливу правокультурних принципів на правосвідомість дозволяє дійти висновку, що сфера дії західноєвропейської правової ідеології як інструменту поширення таких принципів в сучасних умовах розширюється. Вплив західноєвропейської правової ідеології на правосвідомість постсоціалістичних суспільств виявився досить суттєвим і в цілому позитивно позначився на адаптації законодавства цих країн до законодавства ЄС. Однак рівень сприйняття принципів правової культури Західної Європи в правосвідомості східноєвропейських народів не завжди є достатнім. Це пояснюється тим, що чим меншою була область перетину цінностей взаємодіючих правових систем, тим менш істотним виявляється вплив західноєвропейської правової ідеології на правосвідомість інших суспільств»³⁶⁶. «Сучасний етап європейської інтеграції, обумовлений вступом до ЄС не лише країн Східної Європи, але й колишнього СРСР є унікальним, оскільки до цього інтеграційні процеси охоплювали лише держави, які характеризуються очевидною спільністю не лише економічних і політичних систем, але й правових культур, що знаходило своє вираження в єдності

³⁶⁶ Дашковська О. Р., Ісакова В. М. Правова свідомість як елемент правової реальності. Проблеми законності. Х., 2009. Вип. 103. С. 239–241

характерних для них правокультурних принципів, що значною мірою обумовлювало успіх трансформації національних правових систем»³⁶⁷, підкреслює М. Окладна.

Т. Михайліна в монографічному дослідженні «Роль інтегративного потенціалу правосвідомості у реформуванні правової системи» переконує, що саме правосвідомість належить до категорій, доктринальне та практичне значення яких складно переоцінити³⁶⁸. «Це відбувається в силу того, що вона завжди „балансує на межі” всіх без винятку правових явищ, тобто забезпечує функціонування правової системи. Більше того, вона розкриває взаємозв'язок юридичних феноменів з оточуючими явищами, які виходять далеко за межі юридичної сфери. Сукупність зазначених точок впливу створює підґрунтя для руху правової системи, її розвитку або ж її регресу. Отже, правосвідомість переміщується з категорії другорядних правових феноменів, – оскільки тривалий час вона розглядалася виключно усередині системи права, – до відносно самостійного елементу правової реальності, який, на додачу, опосередковує функціонування усіх інших, тобто інтегрує усі елементи правової системи, надає їй власне якостей системності та функціонального спрямування»³⁶⁹, зазначає вчена.

«Синергетика правової системи виявляється у її самоузгодженні, саморозвитку, які відбуваються за рахунок безперервної взаємодії правової ідеології, системи права та юридичної практики. Але зазначений взаємозв'язок виникає не сам по собі. Логічно передбачити певні пов'язуючі ланки, що відіграють

³⁶⁷ Окладна М. Правова культура і її роль у формуванні правопорядку ЄС. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11514/1/Okladna.pdf>

³⁶⁸ Роль інтегративного потенціалу правосвідомості у реформуванні правової системи: монографія / Т. В. Михайліна. Вінниця, 2018. С. 5.

³⁶⁹ Роль інтегративного потенціалу правосвідомості у реформуванні правової системи: монографія / Т. В. Михайліна. Вінниця, 2018. С. 5.

роль „провідника”, забезпечуючи взаємопроникнення та взаємовплив усіх елементів правової системи. І однією з таких ланок, безумовно, виступає правосвідомість, яка формує можливість утвердження концептуальних підходів до права, втілення їх у самій сутності правових приписів з наступним відбиттям форми і змісту цих приписів на фактичній поведінці особи. Таким чином, визнаючи синергетичність правової системи, як відкритої та нелінійної, і розкривши роль у ній правосвідомості, можна акцентувати увагу на праксеологічному аспекті цього дослідження завдяки виявленню інтегративно-синергетичної ролі правосвідомості»³⁷⁰, йдеться в сучасній юридичній доктрині. «Синергетичну роль правосвідомості у правовій системі держави легко прослідкувати, заглибившись в онтологічні та функціональні особливості всіх її уявних компонентів. Оскільки правова норма без її відбиття у свідомості особи залишиться лише словами на папері, а відповідно, не виконуватиме свого регулятивного призначення. І лише будучи сприйнятим особою, цей припис створює внутрішній імператив, який може суттєво варіюватися залежно від позитивного чи негативного його сприйняття, що у кінцевому результаті втілюється у фактичній правовій поведінці особи. З наведеного очевидним стає висновок про фундаментальну роль правосвідомості у правовій системі будь-якої країни. Правосвідомість виступає у вигляді пов'язуючої ланки, що збалансовує роботу елементів правової системи, забезпечує її самокерованість, передає зміни у кожному компоненті правової системи на наступний рівень Виходячи із вищезазначеного, поряд із традиційно визначеними складовими правової системи (система права, правова ідеологія та юридична практика), функціонує відносно самостійний елемент правової реальності – правосвідомість, який не можна у повному обсязі включити до будь-якого з перелічених базових елементів через постійний вихід правосвідомості за їх

³⁷⁰ Роль інтегративного потенціалу правосвідомості у реформуванні правової системи: монографія / Т. В. Михайліна. Вінниця, 2018. С. 16.

межі. Також не є можливим повноцінне виділення досліджуваної категорії в окремий компонент, оскільки у будь-який момент часу через правосвідомість забезпечується уся множина зв'язків, які відбуваються всередині системи права. Тому можна констатувати існування правосвідомості як розумово-психологічної категорії, в якості відносно незалежного елементу правової системи, що забезпечує її інтегративно-синергетичні властивості та відображає сукупність знань, уявлень та емоцій щодо фактичного і бажаного стану правових феноменів», виосновує Т. Михайліна³⁷¹.

Аналіз вищенаведених точок зору є підставою для визначення структури правової культури. Отже, структурними елементами правової культури є правосвідомість, право, правові відносини, законність і правопорядок, правомірна діяльність суб'єктів, державні правові інститути, юридична наука, юридичні акти, правосуддя тощо.

Крім перерахованих елементів правової культури, варто зазначити, що до структури правової культури входять три базові блоки, а саме: правова психологія (правові почуття, емоції оціночні поняття щодо права чинного та права бажаного, елементи настрою щодо конкретних правових явищ та ситуацій); правова ідеологія (правові ідеї, теорії, поняття й категорії); правова поведінка (правова активність громадян, рівень правових умінь та навичок особи).

Вище проведений аналіз дозволяє дійти таких висновків.

1. Конституційна культура як частина правової культури, є особливим соціально-правовим явищем, яке ґрунтується на конституційному праві та конституційному правопорядку, конституційних цінностях.

³⁷¹ Роль інтегративного потенціалу правосвідомості у реформуванні правової системи: монографія / Т. В. Михайліна. Вінниця, 2018. С. 16.

2. Правопорядок ЄС не може бути несумісним із конституційним порядком держав-членів, відповідно, конституційний порядок України має бути повністю сумісним з правопорядком ЄС.

3. Виділено такі основні структурні елементи конституційно-правової культури: правосвідомість, конституційне право, конституційно-правові відносини, правопорядок, правомірна діяльність суб'єктів конституційного права.

2.3. Європейська модель конституціоналізму: характерні риси та тенденції розвитку

Україна розвивається як демократична соціальна правова держава³⁷². Відповідно до ст. 8 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Законом №2680-VIII від 7 лютого 2019 р.³⁷³ було внесено зміни до преамбули Конституції України: «підключись про зміцнення громадянської злагоди на землі України та підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України». Зазначене свідчить про «зростання значення в правовій науці і політичній практиці проблем прогнозування світових соціально-правових і політичних процесів, зміни уявлень про цінності людського буття. ...У сучасній Україні триває пошук такої моделі демократії і таких конституційних цінностей, які зможуть відповідати

³⁷² Deshko L. European Standards of Human Rights: Course book. Donetsk: Modern Printing (Suchasny Drook), 2013. P. 5.

³⁷³ Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору): Закон України від 7 лютого 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#n6>.

інтересам і потребам суспільства»³⁷⁴, ³⁷⁵. Закріплення стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору актуалізує дослідження засад європейської моделі конституціоналізму.

Провідні вчені-конституціоналісти наголошують, що наразі питання європейської моделі конституціоналізму є одним з ключових³⁷⁶. «Нині в Україні триває процес конституційно-правової модернізації, що охоплює усі сфери суспільних відносин. Для подальшого проведення комплексного системного реформування в державі на науку конституційного права покладається відповідальне завдання, що полягає у необхідності вироблення цілісної концепції подальшого розвитку та функціонування конституційного механізму державної влади з урахуванням національної ментальності, соціокультурної зумовленості та якісної національної автентичності. Будь-які державно-правові та політико-правові процеси трансформації та модернізації української державності без урахування зазначеної специфіки не матимуть сенсу», підкреслює В. Шатіло³⁷⁷. Більше того, необхідно враховувати і те, що для України наразі характерними є децентралістичні тенденції в структуруванні державно влади. Водночас, цьому передував тривалий період суто владно-централістичних тенденцій. Відтак, на етапі трансформації

³⁷⁴ Байрачна Л. К. Конституційні цінності в умовах демократичного транзиту. URL: <https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/view/3/2>.

³⁷⁵ Deshko L. The principle of «de minimis non curat praetor» in International Law. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2018. №4. С. 5-15.

³⁷⁶ Белов Д.М. Парадигма українського конституціоналізму: Дис. ...докт.юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Ужгород, 2012. 523 с.

³⁷⁷ Шатіло В. А. Конституційний механізм державної влади в Україні: проблеми співвідношення організаційних структур і функцій: дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Київ, 2018. С. 27.

актуальним є розв'язання питання збалансування цих тенденцій у функціонуванні апарату державної влади.

Зазначене свідчить про актуальність уточнення засад європейської моделі конституціоналізму.

В науці конституційного права питання моделей конституціоналізму досліджувалось О. Бориславською, Г. Задорожня, А. Колодій, А. Крусян, О. Марцеляк, М. Савчин, О. Скрипнюк, О. Шатіло та ін. В контексті нового стратегічного курсу України, а також з врахуванням того факту, що «накладені на національні особливості, одні і ті ж конституційно-правові інститути по-різному проявляють себе у різних правопорядках, адже вони функціонують не ізольовано, а вплетені у загальну канву конституційної системи правління, що функціонує за законами тієї чи іншої моделі конституціоналізму» питання реформування публічно-правових відносин в Україні для виконання своїх зобов'язань зі сприйняття європейської моделі конституціоналізму викликає жваві дискусії. В. Речицький слушно зазначає: «Постає запитання, чи є український Основний Закон адекватним до органічних засад євроатлантичного конституціоналізму? Чи відповідає він стандартам західного розуміння верховенства права? Чи придатний він для здійснення ідеалів, що вважаються загальноприйнятими у вільному світі? Фактично йдеться проте, чи можна вважати Конституцію України успішним аналогом тих універсальних конституційних зразків, якими є основні закони сучасної Франції, Німеччини або Сполучених Штатів. ... Відповідь одержати непросто, але вкрай важливо»^{378, 379}.

³⁷⁸ Речицький В. Аксиоми конституціоналізму і Основний закон України URL: <http://khpg.org/index.php?id=1452528731>.

³⁷⁹ Deshko L. Restitutio in integrum: підходи Європейського суду з прав людини. Порівняльно-аналітичне право. 2018. №5. URL: <http://www.pap.in.ua/index.php/arhiv-vidannja>.

Вчені-конституціоналісти, розглядаючи конституціоналізм як продукт західної правової традиції³⁸⁰, як сукупність конституційних цінностей³⁸¹ та ідей, що складають його ідеологію, відповідної доктрини та конституційної системи обмеженого правління, виокремлюють три моделі конституціоналізму: англійську, американську та континентально-європейську (далі – європейська)^{382, 383}.

В. Шатіло наголошує, що «Світові моделі організації конституційного механізму державної влади справедливо розглядати як продукт західної політико-правової думки і практики. Тому цілком зрозумілим є домінування західних доктрин, які репрезентують античну політико-правову думку та буржуазне просвітництво і спираються на спільні ідейно-політичні засади теорій демократії. Попри методологічні розбіжності всі дослідники спиралися на ідеї народного суверенітету, принципи народного представництва, поділу влади, верховенства природних невідчужуваних прав людини, тобто у дослідників були другорядні методологічні відмінності, але основний принцип дослідження у них був

³⁸⁰ Deshko L. Structural Elements of International Legal Mechanisms for Ensuring The Everyone's Right to Seek Rights Protection in International Judicial Institutions or in the Relevant Bodies of International Organizations. Закон и жизнь. 2013. №12/3. С. 64-67.

³⁸¹ Дешко Л. Правове регулювання господарювання в сфері охорони здоров'я: проблеми вдосконалення спеціального законодавства. Підприємництво, господарство і право. 2007. № 5. С. 57-62.

³⁸² Бориславська О. Європейська модель конституціоналізму: формування, сучасний стан, тенденції розвитку: дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Харків, 2018. С. 5.

³⁸³ Deshko L. Application of Legal Entities to the European Court of Human Rights: a Significant Disadvantage as the Condition of Admissibility. Croatian International Relations Review. 2018. 24 (83). P. 84-103.

однаковим»³⁸⁴. Таким чином, саме народний суверенітет, принцип народного представництва, поділ влади, права людини є елементами, які дозволяють визначити особливості однієї з трьох моделей конституціоналізму.

На думку О. Бориславської існує три рівні конституціоналізму: ідеологічний, доктринальний, практичний. Що стосується першого рівня – доктринального, вчена наголошує, що в основі європейської моделі лежить ідеологія ліберальної демократії, доповнена ідеями соціальної держави, тоді як американської – ідеологія лібералізму, англійської – лібералізму у поєднанні з ідеями соціальної справедливості; на доктринальному рівні європейській моделі конституціоналізму на думку вченої притаманна інституційна концепція конституціоналізму та доктрина обмеженого правління задля недопущення державного свавілля і забезпечення прав та свобод особи; американській – формальна концепція конституціоналізму та доктрина обмеженого правління задля захисту індивідуальної свободи; англійській – матеріальна концепція конституціоналізму та доктрина обмеженого правління задля захисту індивідуальної свободи³⁸⁵. Термін

³⁸⁴ Шатіло В. А. Конституційний механізм державної влади в Україні: проблеми співвідношення організаційних структур і функцій: дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Київ, 2018. С. 27.

³⁸⁵ Бориславська О. Європейська модель конституціоналізму: формування, сучасний стан, тенденції розвитку: дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Харків, 2018. С. 10-11.

забезпечення» є науко ємким³⁸⁶, ³⁸⁷, ³⁸⁸. Бачиться, що американській моделі конституціоналізму притаманне не лише охорона індивідуальної свободи, а і її охорона. Не менш важливим є і її реалізація.

Крім того, і в європейській, і в англійській та американській моделях конституціоналізму йдеться не лише про «обмежене свавілля» або «обмежене правління» з метою забезпечення прав і свобод (європейська модель), чи захист індивідуальної свободи (англійська, американська модель), а по суті про об'єктивний конституційний порядок адже саме його цінності обмежують свавілля влади.

По-третє, у правах людини (і не лише в соціальних правах) втілені відповідні позитивні обов'язки держави, в тому числі й щодо організації певним способом самої влади. Наприклад, право на судовий захист, окрім іншого, означає позитивний обов'язок держави створити і підтримувати незалежний суд. Отже, атака на незалежність суду (суддів) не може не зачіпати права на судовий захист.

Права людини як феномен є продуктом демократії, а з іншого боку, саме в сутності прав людини втілені механізми верховенства права. Дієвість цінностей демократії і верховенства права створює той простір, в якому лише й можливі права людини в сучасному світі. Реальність захисту прав людини залежить не від обсягу "конституційного каталогу прав", а від указаних цінностей конституційної

³⁸⁶ Волков В., Дешко Л. На захист медичного права. Юридичний вісник України. 2006. № 8. С. 8.

³⁸⁷ Бисага Ю.М., Дешко Л.М. Методологія дослідження конституційного права звертатися до міжнародних судових установ та міжнародних організацій. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юридичні науки. 2016. №21. С. 14-16.

³⁸⁸ Deshko L. The reasons and motives for national court's decision: the practice of the European Court of Human Rights and national courts. TEISE. 2016. №99. P. 186-193.

демократії, які диктують певні вимоги до організації публічної влади та її обмеження, зокрема: поділу влади (механізму "стримувань і противаг"), незалежності судової влади, ідеологічної нейтральності держави тощо.

Як зазначалося вище, на думку О.Бориславської на практичному рівні для європейської моделі характерні писана жорстка конституція, сильна конституційна юрисдикція, гнучкий поділ державної влади тощо³⁸⁹. Вчена зазначає: «характерними рисами практичної складової європейської моделі конституціоналізму (конституційної системи правління) є писана жорстка конституція як акт установчої влади народу, ключова роль органу конституційної юрисдикції, гнучкий поділ державної влади, парламентаризм, децентралізованість влади, розподіл компетенції на основі принципу субсидіарності, соціальна функція держави, а також наявність наднаціональних (європейських) механізмів обмеження державної влади через захист прав людини та основоположних свобод»³⁹⁰. При цьому наголосимо, по-перше, що мова йде не тільки про «писані права», а й про імпліцитні права. Їх гарантування прямо передбачено у конституціях європейських країн. При цьому ми не маємо на увазі, що всі європейські країни мають європейську модель конституціоналізму.

По-друге, оскільки конституція є формою виразу норми права, норми конституції знаходять свій розвиток в законодавстві держави, н може залишатись поза увагою і практика його застосування, то третім зрізом конституціоналізму є власне правовий.

³⁸⁹ Бориславська О. Європейська модель конституціоналізму: формування, сучасний стан, тенденції розвитку: дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Харків, 2018. С. 10-11.

³⁹⁰ Бориславська О. Європейська модель конституціоналізму: формування, сучасний стан, тенденції розвитку: дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Харків, 2018. С. 10-11.

Як зазначалося вище існують наднаціональні (європейські) механізми обмеження державної влади через захист прав людини та основоположних свобод. Мова йде про Раду Європи і, наприклад, механізм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (конвенційний механізм), ЄС, ОБСЄ.

Такий захист зумовлений тим, що саме права людини є продуктом демократії. Більше того, механізм верховенства права втілений саме в сутності прав людини. Дієвість цінностей конституціоналізму, в якому знаходять свій прояв демократія і верховенство права, створює саме той “простір», в якому можуть бути ефективно забезпечені права людини і основоположні свободи.

При цьому, ефективність забезпечення прав людини і основоположних свобод залежить від конституціоналізму як цінності, в якому знаходять свій прояв цінності конституційної демократії. Саме ці цінності зумовлюють (диктують) цілком конкретні вимоги до організації публічної влади, і щодо такого ключового питання як її обмеження. Мова йде і про поділ державної влади, що передбачає існування ефективного механізму "стримувань і противаг", і про реальну незалежність судової гілки влади, і про ідеологічну нейтральність держави, і про політичний плюралізм т.д. По суті це є принципами конституційного механізму державної влади.

Вітчизняні вчені, зокрема Л. Дешко та В. Шатіло слушно акцентують в своїх дослідженнях увагу на тому, що перелік принципів конституційного механізму державної влади є не вичерпним. До відносяться «принципи народовладдя, єдності та розподілу державної влади, ідеологічного багатоманіття та політичного плюралізму, самостійності державних органів та громадських організацій

демократизму механізму державної влади, гласності, легітимності, субсидіарності, підзвітності та ін.^{391, 392}

В. Шатіло виділяє організаційні принципи конституційного механізму державної влади, які на думку вченого «визначають порядок формування та основні засади діяльності основних його інститутів (органів державної влади та місцевого самоврядування, засобів масової інформації, політичних партій тощо). До переліку організаційних принципів конституційного механізму державної влади вчений пропонує відносити такі:

- 1) єдності та розподілу державної влади;
- 2) народного суверенітету;
- 3) гласності;
- 4) законності та верховенства права;
- 5) юридичної рівності суб'єктів конституційного механізму державної влади;
- 6) демократизму механізму державної влади;
- 7) легітимності конституційного механізму державної влади;
- 8) ідеологічного багатоманіття та політичного плюралізму;
- 9) унітарності територіального устрою;
- 10) децентралізації державної влади»³⁹³.

³⁹¹ Дешко Л., Боднар О. Правова природа рішень Європейського суду з прав людини. Правничий часопис Донецького університету. 2008. № 2. С. 76-81.

³⁹² Шатіло В. А. Конституційний механізм державної влади в Україні: проблеми співвідношення організаційних структур і функцій: дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Київ, 2018. С. 382.

³⁹³ Шатіло В. А. Конституційний механізм державної влади в Україні: проблеми співвідношення організаційних структур і функцій: дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Київ, 2018. С. 382.

Бачиться, що принципом конституційного механізму державної влади є верховенство права, а законність впливає з нього, незалежно від моделі конституціоналізму. Щодо того, що унітарність територіального устрою є принципом конституційного механізму державної влади, то бачиться, що це твердження є дискусійним зважаючи на те, що є і федеративний державний устрій.

Функціональні принципи конституційного механізму державної влада думку вченого – це загальні засади реалізації окремими органами, посадовими особами, депутатами та ін. своїх повноважень, спрямованих на якісне виконання функцій держави³⁹⁴. «Це такі принципи:

- 1) компетентності та професійності;
- 2) оптимальності та ефективності;
- 3) стимулів та обмежень;
- 4) реальності та економності;
- 5) підзвітності;
- 6) субсидіарності;
- 7) колегіальності та єдиноначальності;
- 8) самостійності державних органів і громадських організацій;
- 9) переконання і примусу та ін.», зазначає вчений³⁹⁵.

Ці принципи характерні для всіх трьох моделей конституціоналізму. Водночас, щодо принципу «самостійності державних органів і громадських організацій», то

³⁹⁴ Шатіло В. А. Конституційний механізм державної влади в Україні: проблеми співвідношення організаційних структур і функцій: дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Київ, 2018. С. 382-383.

³⁹⁵ Шатіло В. А. Конституційний механізм державної влади в Україні: проблеми співвідношення організаційних структур і функцій: дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Київ, 2018. С. 382-383.

бачиться слушним акцентувати увагу і на незалежності громадських організацій як інститутів громадянського суспільства.

При цьому, наголосимо, забезпечення прав і свобод людини і громадянина є головним обов'язком держави незалежно від моделі конституціоналізму (європейська, американська, англійська).

Вище проведений аналіз дозволяє дійти таких висновків:

1. Уточнено особливості європейської моделі конституціоналізму: ідеологія ліберальної демократії, доповнена ідеями соціальної держави; об'єктивний конституційний порядок; організаційні та функціональні принципи конституційного механізму державної влади.

2. Уточнено організаційні принципи конституційного механізму державної влади: єдності та розподілу державної влади; народного суверенітету; гласності; верховенства права; юридичної рівності суб'єктів конституційного механізму державної влади; демократизму механізму державної влади; легітимності конституційного механізму державної влади; ідеологічного багатоманіття та політичного плюралізму; територіального устрою.

3. Уточнено функціональні принципи конституційного механізму державної влади: компетентності та професійності; оптимальності та ефективності; стимулів та обмежень; реальності та економності; підзвітності; субсидіарності; колегіальності та єдиноначальності; самостійності державних органів і незалежності громадських організацій; інші.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

1. Аргументовано, що конституціоналізація цінностей передбачає створення відповідних правових норм. Конституціоналізовані цінності стають обов'язковими для виконання.

Дістало подальшого розвитку твердження, що категорія «конституційні цінності» є ширшим поняттям, ніж категорія «цінності конституційного ладу», а також включає останню.

Додатково аргументовано, що конституційні цінності в порівнянні з конституційними принципами є положеннями більш високого порядку. Підкреслено, що права і свободи людини є фундаментальною конституційною цінністю. Доведено факт еволюції прав людини в праві ЄС від принципу до цінності.

2. Визначено ключову роль фундаментальних конституційних цінностей, конституційних традицій в процедурі «оціночного порівняння правових систем. Доведено факт еволюції прав людини в праві ЄС від принципу до цінності, встановлено значення в цьому процесі конституційних традицій, спільних для всіх держав-членів ЄС, та роль Європейського суду і правозастосовної практики Конституційного Суду ФРН («Solange Rechtsprechung»).

3. Встановлено, що первинне право ЄС не містило власних стандартів прав людини, а стандарти стали європейськими і Європейський суд їх захищав і захищає внаслідок того, що вони або є загальними для конституційних традицій держав-членів, або сприймаються правовими системами держав-членів ЄС. Метод відсилання до конституційних традицій, спільних для всіх держав-членів Європейських співтовариств, став ключовим для використання з 1974 р. Судом Європейських співтовариств в якості елементу правової конструкції для обґрунтування ним свого права посилаючись на права людини і основні свободи (справа «Nold v. Commission» (1974 р.)). Саме основні права є невід'ємною частиною загальних принципів права, дотримання яких Європейський суд гарантує і для

забезпечення захисту цих основних прав він спирається саме на конституційні традиції, спільні для всіх держав-членів Європейського Союзу.

4. Уточнено поняття конституційної культури – це особливе соціально-правове явище, яке ґрунтується на конституційному праві та конституційному правопорядку, конституційних цінностях. Виділено такі основні структурні елементи конституційно-правової культури: правосвідомість, конституційне право, конституційно-правові відносини, правопорядок, правомірна діяльність суб'єктів конституційного права.

5. Уточнено особливості європейської моделі конституціоналізму (ідеологія ліберальної демократії, доповнена ідеями соціальної держави; об'єктивний конституційний порядок; організаційні та функціональні принципи конституційного механізму державної влади), організаційні принципи конституційного механізму державної влади (єдності та розподілу державної влади; народного суверенітету; гласності; верховенства права; юридичної рівності суб'єктів конституційного механізму державної влади; демократизму механізму державної влади; легітимності конституційного механізму державної влади; ідеологічного багатоманіття та політичного плюралізму; територіального устрою) та функціональні принципи конституційного механізму державної влади (компетентності та професійності; оптимальності та ефективності; стимулів та обмежень; реальності та економності; підзвітності; субсидіарності; колегіальності та єдиноначальності; самостійності державних органів і незалежності громадських організацій; інші).

РОЗДІЛ 3. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАБУТТЯ ПОВНОПРАВНОГО ЧЛЕНСТВА УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ ТА В ОРГАНІЗАЦІЇ ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОГО ДОГОВОРУ

3.1. Поняття та структура конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору

За останні роки в Україні відбулися динамічні глибинні трансформації в різних сферах (соціальній, економічній, політичній), триває процес реформування правової системи України у напрямку її інтеграції в європейський правовий простір. Це явище не носить односторонній характер, адже відбувається і трансформація правових систем країн-учасниць ЄС та самого ЄС. Ці перетворення обумовлюють необхідність та доцільність пошуку нових правових підходів до формування та реформування національного законодавства, розбудови України як сучасної держави та інститутів громадянського суспільства. Водночас, сьогодні є недостатньою розробка відповідних правових інструментів та механізмів, що сприяють реалізації як Конституції України в цілому, так і стратегічного зовнішньополітичного курсу України зокрема. Це стосується і забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні, і повільного реформування соціальної, економічної та політичної сфери, і не досягненням поставлених цілей.

Відтак, питання конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору є актуальним, практично назрілим.

Не менш важливим воно є і для доктрини конституційного права. Не дивлячись на те, що поняттю та структурні елементи конституційно-правового механізму

присвячено ряд робіт вітчизняних та закордонних вчених, тим не менш, воно залишається одним з таких, що є дискусійним в наці конституційного права.

В цьому підрозділі нашого дослідження ми ставимо задачею сформулювати визначення поняття та встановити структуру конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Серед вітчизняних та зарубіжних вчених немає одностайності щодо визначення поняття та структурних елементів механізму.

Так, на думку С. Засуцького термін “механізм” використовується науковцями та практиками для «...позначення частин цілого, що взаємодіють між собою. У правознавчій літературі ця категорія також досить широко застосовується і наповнюється юридичним змістом. Наприклад, виділяють «механізм держави», «механізм управління», «механізм правового впливу», «механізм правового регулювання», «механізм реалізації норми права»³⁹⁶. На думку Є. Мотвилавки “механізм” є системою певних засобів³⁹⁷.

Я. Греца дотримується точки зору, що «...механізм не тільки об’єднує певні правові засоби, але й визначає їх місце та роль, у результаті чого вони розглядаються не як розрізнені явища, а як цілісна система, в якій кожна частина, що взаємодіє з іншими, виконує свої специфічні функції. Крім того, механізм повинен визначати стадії застосування тих чи інших правових засобів для реалізації та захисту прав суб’єктів податкових правовідносин»³⁹⁸.

³⁹⁶Засуцько С.С. Механізм правового регулювання суспільних відносин у сфері пожежної безпеки. Міліція України. № 6. 2004. С. 11.

³⁹⁷Мотвилавка Е.Я. Теория регулятивного и охранного права. Воронеж, 1990. С. 54.

³⁹⁸ Греца Я. Правовий механізм реалізації та захисту прав і законних інтересів суб’єктів податкових відносин: Дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.07 – теорія управління;

М. Александровим було введено поняття (термін) «механізм правового впливу», визначено його шляхи та форми. На думку вченого до форм механізму правового впливу «... належить встановлення заборон певних дій, правоздатність суб'єктів права, а також компетенція певних органів та їхніх посадових осіб і взаємозв'язків між учасниками суспільних відносин у вигляді правовідносин»³⁹⁹.

С. Алексєєв виділяв механізм правового регулювання. На думку вченого механізм правового регулювання являє собою «взяту в єдності всю сукупність юридичних засобів, за допомогою яких забезпечується правовий вплив на суспільні відносини»⁴⁰⁰. Наковець доводив, що поняття «механізм правового регулювання» є категорією, яка охоплює всі правові засоби. Крім того, «...механізм правового регулювання не лише «збирає» їх, але й «розставляє по своїх місцях», у результаті чого, «перед нами виявляються не розрізнені явища (норми, тлумачення, юридична техніка та ін.), а цілісний механізм, кожна частина якого, яка взаємодіє з іншими, виконує свої специфічні функції»⁴⁰¹. Не менш важливим є твердження С. Алексєєва, що «механізм правового регулювання припускає і характеристику стадій правового впливу»⁴⁰².

адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Ужгород, 2006. С. 18-19.

³⁹⁹ Протасов В.Н. Что и как регулирует право: Учебное пособие. М.: Юрист. 1995. С. 98.

⁴⁰⁰ Алексєєв С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. - М.: Юридическая литература. 1966. С. 30.

⁴⁰¹ Алексєєв С.С. Проблемы теории права. Курс лекций. В 2-х томах. Т. 1. Свердловск. 1972. С. 68.

⁴⁰² Алексєєв С.С. Проблемы теории права. Курс лекций. В 2-х томах. Т. 1. Свердловск. 1972. С. 68.

С. Константінов підкреслює, що до елементів механізму правового регулювання відносяться: «...юридичні норми, правовідносини, акти реалізації суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, нормативні юридичні акти, правову культуру і правосвідомість. У цьому переліку наявні всі правові явища, які так чи інакше врегульовано впливають на суспільні відносини»⁴⁰³. На переконання А. Вітченко до системи елементів механізму правового регулювання входять: «...норми права різного призначення, акти застосування права і діяльність організацій та посадових осіб по втіленню їх у життя»⁴⁰⁴. На переконання В. Горшенєва механізм правового регулювання є способом впливу, реалізації права, і включає такі проміжні ланки - правосуб'єктність, юридичні факти та правовідносини, які переводять нормативність права в упорядкованість суспільних відносин⁴⁰⁵. В. Казимірчук в дисертаційному дослідженні аналізує механізм дії права і визначає його як «...систему соціальних факторів і методів соціально-правового впливу»⁴⁰⁶.

⁴⁰³ Константінов С.Ф. Адміністративно-правовий статус іноземців в Україні та механізм його забезпечення: Дис. ...канд. юрид. наук:12.00.07 - теорія управління; адміністративне право та процес; фінансове право. Київ, 2020. С. 66-67.

⁴⁰⁴ Вітченко А.М. Механизм правового регулирования социалистических общественных отношений, его понятие и структура. // Вопросы теории государства и права. Саратов. 1968. вып. 1. С. 42.

⁴⁰⁵ Горшенев В.М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе. М. 1978. С. 50-55.

⁴⁰⁶ Казимирчук В.П. Социальное действие права в условиях развитого социализма. Автореф. дис. д-ра юрид. наук. М. 1977. С. 12.

А. Мухтарова виосновує, що він є синтетичним поняттям, яке включає «механізм здійснення правотворчої діяльності, суб'єкт правотворчості, правила й основні напрями його роботи, критерії її зрілості»⁴⁰⁷.

Ю. Тихомиров, аналізуючи механізм соціального управління, зазначає, що він є «організації та функціонування управління, що виражається у висуванні обґрунтованих цілей, створенні та розвитку керуючої системи, покликаної здійснювати в ході управлінського процесу досягнення цілей. У широкому розумінні механізм управління являє собою процес погодженого впливу суб'єктів управління на явища навколишньої соціальної дійсності. Він є своєрідним зовнішнім і до того ж динамічним проявом управління, що без цього перебуває ніби в потенції»^{408, 409}. Натомість інший вчений – Л. Юзьков, дискутуючи щодо механізму державного управління, окреслює його як «саму організацію, процес практичного здійснення управління. Ця організація є складною функціонуючою системою і включає три найважливіших елементи: суб'єкти управління; об'єкти управління; взаємодію суб'єктів і об'єктів управління».⁴¹⁰ С. Константинов слушно зазначає, що «ці елементи вказують на статику і динаміку механізму державного управління. Статику визначають суб'єкти й об'єкти управління, які становлять його матеріально-структурну основу. А комплекс взаємодій суб'єктів і об'єктів, які

⁴⁰⁷ Мухтарова А.К. Механизм правотворчества. В книге правовая наука. - Алма-Ата. 1978. С. 19-24.

⁴⁰⁸ Тихомиров Ю.А Курс административного права и процесса. М.: 1998. С. 48.

⁴⁰⁹ Тихомиров Ю.А. Механизм управления в развитом социалистическом обществе. М. 1978. С. 38.

⁴¹⁰ Юзьков Л. Государственное управление в политической системе развитого социализма. К.: Высшая школа. 1983. С. 57-61.

відбуваються за принципом прямого й зворотного зв'язків, становить функціональну (динамічну) основу»⁴¹¹.

Як «систему взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів, які поділяються на три групи: засоби впливу, проміжні ланки й об'єкти впливу»⁴¹² визначає механізм правового впливу І. Голосніченко. Вчений підкреслює, що «до першої з них входять правові принципи, норми, джерела права, правовідносини. До другої - правосвідомість, правова культура; до третьої - акти реалізації норм»⁴¹³.

В. Колпаков В.К., аналізуючи механізм забезпечення правового режиму, як частину режиму законності, зазначає, що він «містить у собі: а) організаційно-структурні формування; б) організаційно-правові методи»⁴¹⁴.

Натомість, Л. Дешко в дисертаційному дослідженні «Конституційне право на звернення до міжнародних судових установ та міжнародних організацій: порівняльно-правове дослідження» наголошує, що механізм забезпечення є складним явищем. Більше того, вчена акцентує увагу і на тому, що і саме поняття «забезпечення» є дискусійним, комплексним.

Проаналізувавши точки зору вітчизняних та закордонних науковців, Л. Дешко надає таке визначення поняття «конституційно-правового механізму забезпечення права звертатися до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних

⁴¹¹ Константінов С.Ф. Адміністративно-правовий статус іноземців в Україні та механізм його забезпечення: Дис. ...канд. юрид. наук:12.00.07 - теорія управління; адміністративне право та процес; фінансове право. Київ, 2020. С. 66-67.

⁴¹² Голосніченко І.П. Предупреждение корыстных проступков средствами административного права. К.: Высшая школа. 1991. С. 97-104.

⁴¹³ Голосніченко І.П. Предупреждение корыстных проступков средствами административного права. К.: Высшая школа. 1991. С. 97-104.

⁴¹⁴ Колпаков В.К. Адміністративне право України. К.: Юрінком Інтер. 1999. С. 661.

органів міжнародних організацій: це система організаційно-правових і правових засобів впливу, за допомогою яких створюються можливості для реалізації права звертатися до міжнародних судових установ та міжнародних організацій, а в разі порушення чи загрози порушення здійснюється його охорона та захист. Основні напрями дії цього механізму втілюються в формах забезпечення цього конституційного права, якими є такі: забезпечення реалізації права звертатися за захистом свої прав і свобод до міжнародних судових установ та міжнародних організацій, забезпечення охорони та забезпечення захисту цього права»⁴¹⁵.

В. Протасов, досліджуючи механізм правового регулювання, зазначає, що «...категорію «механізм правового регулювання» в тому вигляді, в якому вона народилася й існує, варто вважати не завершеною правовою конструкцією, а стадією до системного, передсистемного осмислення правової дійсності. Категорія «правова система», що виступає метою, результатом і одночасно інструментом системного вивчення правової дійсності, саме і покликана вирішити ті завдання, що свого часу були поставлені перед поняттям «механізм правового регулювання». Адже розробка категорії «правова система» була зумовлена не лише широкою постановкою системних досліджень у філософській науці і наявному досвіді застосування системного підходу до деяких окремих питань правознавства, але й, насамперед певним незадоволенням станом синтезу правової думки»⁴¹⁶. С. Констанінов в дисертаційному дослідженні констатує, що «...функціонування правової системи держави забезпечується комплексом державно-правових механізмів. На сьогоднішній день детерміновані такі правові механізми:

⁴¹⁵ Дешко Л. М. Конституційне право на звернення до міжнародних судових установ та міжнародних організацій: порівняльно-правове дослідження: Дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право, муніципальне право. К., 2017. С. 273.

⁴¹⁶ Протасов В.Н. Что и как регулирует право: Учебное пособие. М.: Юрист. 1995. С. 65

правового регулювання; механізми дії права; механізми правотворчості; механізми соціального управління; механізми правового впливу; механізми державного управління; механізми забезпечення правових режимів»⁴¹⁷.

І. Черченко підкреслює, що «в теорії права під механізмом правового регулювання розуміють сукупність всіх правових засобів, за допомогою яких здійснюється правовий вплив на суспільні відносини. ... У літературі розрізняють юридичний, психологічний і соціальний механізми реалізації суб'єктивних прав. Юридичний механізм характеризують як систему юридичних норм, фактів, документів та основних форм і способів організації їх здійснення. Психологічний механізм – це цінності, орієнтації, установки, цілі, інтереси і потреби, мотивація, вольова активність суб'єкта у процесі здійснення прав і обов'язків. Соціальний механізм включає в себе політичні, організаційні, ідеологічні та інші чинники»⁴¹⁸.

А. Колодій та А. Олійник зазначають, що «механізм правового регулювання призначений для нормативного регулювання і втілення різних форм реалізації правових норм, передусім правозастосування. Механізм реалізації суб'єктивних прав – це єдність правових засобів, за допомогою яких матеріалізуються права та обов'язки людей»⁴¹⁹.

Д. Бахрах слушно підкреслює, що «для розуміння суті державно-правових механізмів треба мати чітке уявлення про правові режими. Під правовим режимом

⁴¹⁷ Константінов С.Ф. Адміністративно-правовий статус іноземців в Україні та механізм його забезпечення: Дис. ...канд. юрид. наук:12.00.07 - теорія управління; адміністративне право та процес; фінансове право. Київ, 2020. С. 66-67.

⁴¹⁸ Черченко І. Л. Конституційно-правовий механізм зовнішніх відносин Канади: Дис. ...канд. юрид. наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. К., 2004. 170 с.

⁴¹⁹ Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права людини і громадянина в Україні. К.:Юрінком Інтер, 2003. С. 218.

мається на увазі комплекс суспільних відносин певного виду діяльності, закріплений юридичними нормами і забезпечений сукупністю юридично-організаційних засобів. Він задається параметрами подвійного роду: по-перше, особливою спеціальною значущістю суспільних відносин, їхніми специфічними цілями і завданнями; по-друге, використанням особливих принципів, форм і методів діяльності, що відбиваються в системі прав і обов'язків суб'єктів»⁴²⁰.

С. Константінов зретає увагу на точки зору В. Колпакова щодо категорії режимів. «Категорія режимів хоча і не є новою для юридичної теорії і практики, але в той же час її не можна віднести до досконало розроблених правових явищ»⁴²¹. Я. Греца виосновує, що законність є специфічним державно-правовим режимом, за допомогою якого «забезпечується загальнообов'язковість юридичних норм у суспільстві та державі. Її сутність полягає в підпорядкуванні розпорядженням правового характеру»⁴²².

До елементів механізму реалізації та захисту прав суб'єктів податкових правовідносин вчений відносить:

- «1. Правові норми, що закріплюють права суб'єктів податкових правовідносин;
2. Самі права як міра можливої (не забороненої) поведінки, їх зміст, структура та гарантії здійснення;
3. Юридичні обов'язки як міра необхідної поведінки;

⁴²⁰ Бахрах Д.Н. Административное право: Учебник для вузов. М.: Издательство БЕК. 1997. С. 201

⁴²¹ Колпаков В.К. Адміністративне право України. К.: Юрінком Інтер. 1999. С. 601.

⁴²² Греца Я. Правовий механізм реалізації та захисту прав і законних інтересів суб'єктів податкових відносин: Дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.07 – теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Ужгород, 2006. С. 18-19.

4.Юридична діяльність суб'єктів податкових правовідносин, що є суттю реалізації їхніх прав;

5.Правосвідомість суб'єктів податкових правовідносин, що забезпечує правильне розуміння своїх прав та обов'язків, шляхів їх реалізації та захисту»⁴²³.

«Якість правової норми, її ефективність залежить від рівня професійної підготовки законодавця. Почуття поваги до закону впливає з авторитету органу, який його видає. Тому важливим є закріплений Конституцією України принцип компетенції, що полягає у виключних повноваженнях вищого законодавчого органу держави законами встановлювати податкову систему, податки і збори»⁴²⁴, наголошує Я. Греца.

Таким чином, конституційно-правовий механізму є поліелементною багаторівневою системою, яка має нормативно-правову та організаційно-правову складову.

Щодо конституційно-правового механізму забезпечення набуття Україною повноправного членства в ЄС та в *Організації Північноатлантичного договору*, І. Черченко слушно наголошує, що «сучасні міжнародні відносини формуються та еволюціонують під впливом різноманітних чинників, серед яких вирішальне значення мають суперечності, узгодження або збіг інтересів різних держав – членів міжнародної спільноти. При цьому в загальній системі чинників, що впливають на

⁴²³ Греца Я. Правовий механізм реалізації та захисту прав і законних інтересів суб'єктів податкових відносин: Дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.07 – теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Ужгород, 2006. С. 18-19.

⁴²⁴ Греца Я. Правовий механізм реалізації та захисту прав і законних інтересів суб'єктів податкових відносин: Дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.07 – теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Ужгород, 2006. С. 18-19.

функціонування глобальної системи міжнародних відносин, одне з першорядних значень належить процесові формування і реалізації зовнішньополітичного курсу кожної окремої держави, оскільки зовнішньополітичний курс є втіленням її волевиявлення із зовнішньополітичних питань і отже – основною формою участі даної держави у системі міжнародних відносин»⁴²⁵.

Вчений звертає увагу, що «процесові формування і здійснення зовнішньополітичного курсу держави властивий ряд особливостей, що залежать від певних характеристик політичної системи суспільства, а також визначаються специфікою глобальної системи міжнародних відносин на даний час».⁴²⁶

Дійсно, як слушно зазначається в зарубіжній літературі «зовнішня політика мусить здійснюватися на ефективній внутрішньополітичній основі, і ця внутрішньополітична основа має ґрунтуватися на ефективному відображенні за межами країни ключових елементів національного життя ... В цьому розумінні зовнішня політика є внутрішньою політикою»⁴²⁷.

Ряд вчених наголошують, що «...процес формування і реалізації національної зовнішньої політики є детермінованим у рамках механізму зовнішніх відносин держави (інші варіанти цього ж терміну – “конституційно-правовий механізм зовнішніх відносин”; “зовнішньополітичний механізм держави”). За поширеним у колишній радянській доктрині означенням, зовнішньополітичний

⁴²⁵ Черченко І. Л. Конституційно-правовий механізм зовнішніх відносин Канади: Дис. ...канд. юрид. наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. К., 2004. С. 20.

⁴²⁶ Черченко І. Л. Конституційно-правовий механізм зовнішніх відносин Канади: Дис. ...канд. юрид. наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. К., 2004. С. 20.

⁴²⁷ Nossal K. The Politics of Canadian Foreign Policy. Scarborough: Prentice Hall Canada, 1997. P. 21.

механізм держави становить “сукупність певним чином організованих і взаємодіючих державних органів, які беруть постійну участь у процесі розроблення і здійснення тих чи інших зовнішньополітичних рішень цієї держави”⁴²⁸.

Їм опонує І. Черченко, зазначаючи, що «...дане означення є досить неповним, оскільки термін “сукупність” є дещо аморфним із системної точки зору, а формула “певним чином організованих і взаємодіючих державних органів” залишає абсолютно невизначеними питання як про характер такої організації і взаємодії, так і, зрештою, про те, які саме державні органи беруть участь у даному процесі загалом. Іншими словами, в наведеному означенні не розглядається зовнішньополітичний механізм держави як система органів державної влади, а також не відображається конституційно-правова сутність і функціональна динаміка взаємозв’язків між вищезгаданими органами»⁴²⁹. Більше того, вчений підкреслює, що «конституційно-правовий механізм зовнішніх відносин (зовнішньополітичний механізм) держави являє собою систему конституційно-правових відносин, законодавчо регламентованих і/або звичаєвих, між різними органами державної влади з приводу виконання зовнішніх функцій держави. До цього слід додати, що зовнішньополітичний механізм, будучи невід’ємною складовою політичної системи суспільства, рівним чином є детермінованим у рамках механізму держави

⁴²⁸ Процесс формирования и осуществления внешней политики капиталистических государств. (Под ред. Гантмана В.И.). М.: Наука, 1981. С. 318.

⁴²⁹ Черченко І. Л. Конституційно-правовий механізм зовнішніх відносин Канади: Дис. ...канд. юрид. наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. К., 2004. С. 20.

і займає проміжну позицію між сферою зовнішньої політики держави та системою її законодавства»⁴³⁰.

Вчений лушно акцентує увагу, що «...будь-який аналіз механізму зовнішніх відносин держави включає в себе визначення загальних закономірностей структури та функціонування цього механізму, особливостей взаємодії зовнішньополітичного механізму з механізмом держави загалом, а також із глобальною системою міжнародних відносин. При цьому структурні та функціональні характеристики механізму зовнішніх відносин держави визначаються системою права у відповідній країні. Проблема конституційно-правового механізму зовнішніх відносин держави тісно пов'язана з проблемою зовнішніх функцій сучасної держави. Ці функції, будучи основними напрямками зовнішньої діяльності держави, (так само, як і механізм зовнішніх відносин) визначаються політичною системою суспільства, сучасним станом глобальної системи міжнародних відносин і отже, відповідають тим завданням, які стоять перед державою в її поточній внутрішній і зовнішній політиці. Система зовнішніх функцій держави визначає засади діяльності всіх органів держави в царині зовнішніх відносин. Разом із тим, зовнішньополітичний механізм сучасної держави не є, так би мовити, “механічним”, буквальним відображенням системи державних функцій і включає в себе не тільки такі структурні елементи, що діють безпосередньо і виключно в царині зовнішніх відносин, але й такі, що пов'язані з реалізацією інших функціональних напрямків»⁴³¹.

⁴³⁰ Черченко І. Л. Конституційно-правовий механізм зовнішніх відносин Канади: Дис. ...канд. юрид. наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. К., 2004. С. 20.

⁴³¹ Черченко І. Л. Конституційно-правовий механізм зовнішніх відносин Канади: Дис. ...канд. юрид. наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. К., 2004. С. 20.

Дійсно, механізм не може бути не керованим, він не може функціонувати сам по собі, не підкоряючись певним чинникам, закономірностям, а тим паче певному «центру». Так, вітчизняні вчені наголошують, що «функціональна ефективність механізму зовнішніх відносин держави залежить від таких основних чинників, як керованість даного механізму, його підпорядкованість певному “керівному центрові” і стабільність горизонтальної взаємодії між елементами цього механізму»⁴³².

Це актуалізує питання: чи мають ці чинники визначатися виключно нормами конституційного законодавства, чи відрізняються елементи конституційно-правового механізму зовнішніх відносин залежно від держави, чи існують певні спільні елементи?

В доктрині конституційного права України існує точка зору, що «.. нормами конституційного і поточного законодавства даної держави, так і подекуди правовими і політичними звичаями, що склалися в цій державі історично. Звідси також впливають як спільні для всіх держав, так і особливі, “національно-специфічні” структурні та функціональні характеристики конституційно-правового механізму зовнішніх відносин. Найбільш значущі і відповідальні зовнішньополітичні рішення на національному рівні приймаються вищими органами держави. Підготовка і правове оформлення цих рішень, надання їм статусу юридично обов’язкових законодавчих і/або підзаконних актів здійснюється у відповідності з принципами, формами, правилами і процедурами, що визначаються законодавством, а також із правовими і політичними звичаями, що

⁴³² Черченко І. Л. Конституційно-правовий механізм зовнішніх відносин Канади: Дис. ...канд. юрид. наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. К., 2004. С. 20.

склалися в повсякденній практиці функціонування державного апарату конкретної країни»⁴³³.

Закордонні вчені, як слушно підкреслює І Черченко, розглядають «зовнішньополітичний механізм, насамперед, як невід’ємну складову частину механізму держави, її правової системи ... При цьому предметна специфіка діяльності зовнішньополітичного механізму визначає змістовні аспекти його функціонування, методи зовнішньополітичної діяльності різних державних органів, впливає безпосереднім чином на стосунки його складових частин з іншими елементами механізму держави. Предметна специфіка зовнішньополітичного механізму також слугує основою для концептуального визначення міри і ступеня “зовнішньополітичної спеціалізації” органів державної влади і управління, їхнього функціонального залучення до зовнішньополітичної діяльності держави. В цьому контексті слід виділити дві основні групи державних органів: вищі органи держави – главу держави, законодавчий орган (парламент) і уряд –, а також розгалужений апарат виконавчої влади (міністерства, урядові комітети, агенції, закордонні дипломатичні представництва тощо). Найголовніша відмінність між цими двома групами державних органів полягає в тому, що перша група (вищі органи держави), за своєю конституційно-правовою та адміністративно-управлінською природою, є поліфункціональною, тоді як друга група включає в себе державні органи, більш чітко зорієнтовані на виконання специфічних зовнішньополітичних завдань. Цілком очевидно, що такого роду концептуальна схема ілюструє лише найбільш узагальнені структурні та функціональні риси механізму зовнішніх відносин держави. Водночас, принципи побудови і діяльності зовнішньополітичного

⁴³³ Черченко І. Л. Конституційно-правовий механізм зовнішніх відносин Канади: Дис. ...канд. юрид. наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. К., 2004. С. 20.

механізму є втіленням загальних змістовних і функціональних характеристик правової системи держави та політичної системи суспільства, що історично склалися в даній країні. Насамперед, структура механізму зовнішніх відносин відображає загальну структуру органів держави, їхнє функціональне співвідношення та підпорядкованість одне іншому. Ця структура також відображає загальну побудову тих державних органів, які мають спеціальні повноваження в царині зовнішніх відносин і саме за цією ознакою належать до зовнішньополітичного механізму держави»^{434, 435, 436, 437, 438}.

Вище проведений аналіз дозволяє дійти таких висновків.

1. Визначено поняття конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору як поліелементної багаторівневої системи, яка має нормативно-правову та організаційно-правову складову, що об'єктивізується в сукупності органів державної влади та місцевого самоврядування, та «мета-

⁴³⁴ Bishop D. The Administration of British Foreign Relations. Connecticut: Greenwood Press, 1974. 410 p.

⁴³⁵ Brown G.P. The Judicial Committee and the British North America Act: An Analysis of the Interpretative Scheme for the Distribution of Legislative Powers. Toronto: University of Toronto Press, 1967. 246 p.

⁴³⁶ Dawson R. The Government in Canada. Toronto: University of Toronto Press, 1979. 569 p.

⁴³⁷ Farrell R. The Making of Canadian Foreign Policy. Toronto: University of Toronto Press, 1969. 211 p.

⁴³⁸ Черченко І. Л. Конституційно-правовий механізм зовнішніх відносин Канади: Дис. ...канд. юрид. наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. К., 2004. С. 20.

елементу», що охоплює інститути громадянського суспільства, діяльність яких здійснюється відповідно до загальновизнаних принципів і норм права ЄС і використовується державою для досягнення цілі.

2. Визначено будову організаційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору (організаційно-правова складова; «мета-елемент»), його особливості:

- 1) є поліелементною багаторівневою системою;
- 2) складається з організаційно-правової складової та «мета-елементу»;
- 3) об'єктивація організаційно-правової складової в сукупності органів державної влади та місцевого самоврядування, інститутах громадянського суспільства;
- 4) здійснення діяльності органами державної влади та місцевого самоврядування, інститутами громадянського суспільства відповідно до загальновизнаних принципів і норм права ЄС;
- 5) використання державою цієї діяльності для досягнення цілі;
- 6) вплив «мета-елементу» на рівень, глибину та ефективність забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

3.2. Принципи та норми права в конституційно-правовому механізмі забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору

Загальновідомо: одним із найважливіших інститутів конституційного права України є конституційний лад України. «Норми цього інституту регулюють одну з найбільш важливих груп суспільних відносин, що становлять предмет регулювання конституційного права України. Тому цей інститут поправу займає перше місце

серед всіх інших інститутів конституційного права України. Він становить фундамент і не лише конституційного права, а всієї системи національного права України. Як інститут, що закладає основи для всіх інститутів конституційного права та всієї правової системи України, конституційний лад започатковує конституцію держави. Конституційний лад – це інститут, який визначає основні засади суспільного і державного ладу країни. У демократичних, правових державах цей інститут має ґрунтуватися на пріоритеті загальнолюдських цінностей, відображати інтереси всіх членів суспільства, а не його окремих кіл, груп. Він має сприяти постійному утвердженню ідеалів гуманізму і демократії. В Конституції України, норми розглядуваного інституту містяться в її розділі першому, який має назву «Загальні засади». За своєю суттю конституційний лад являє собою певний тип конституційно-правових відносин, зумовлених рівнем розвитку суспільства, держави і права. Конституційний лад можна визначити як реально існуючий суспільний і державний лад. Його основу становлять ті об'єктивно існуючі суспільні відносини, які визначають найбільш суттєві економічні, політичні, соціальні та інші характеристики суспільства», зазначає О. Майданник⁴³⁹.

За своїм змістом конституційний лад України опосередковує, насамперед, передбачені і гарантовані Конституцією суспільний та державний лад, конституційний статус людини і громадянина, систему безпосереднього народовладдя, організацію державної влади й місцевого самоврядування, територіальний устрій, основи національної безпеки та інші найважливіші інститути конституційного права України⁴⁴⁰. «Принципи конституційного ладу України – це загальні, вихідні й визначальні ідеї, що лежать в основі суспільного і

⁴³⁹ Майданник О.О. Конституційне право України: Навч. посіб. К: Алерта, 2011. С. 78.

⁴⁴⁰ Майданник О.О. Конституційне право України: Навч. посіб. К: Алерта, 2011. С. 78.

державного ладу України, взаємовідносин особи і держави, діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, інших державних і суспільних інституцій. Виходячи із змісту положень розділу першого Конституції України, загальними принципами конституційного ладу України є наступні принципи:

- народовладдя;
- суверенітету;
- здійснення державної влади шляхом поділу її на законодавчу, виконавчу і судову;
- відповідальності держави перед людиною і суспільством за свою діяльність;
- верховенства права; – прямої дії норм Конституції;
- визнання й гарантування місцевого самоврядування;
- визнання пріоритету загальнолюдських цінностей;
- судового захисту прав і свобод людини і громадянина;
- визнання міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою частиною національного законодавства України;
- єдиного громадянства;
- єдиної державної мови;
- цілісності і недоторканності території України;
- політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності суспільного життя в Україні;
- непорушності права приватної власності;
- пріоритетності права власності українського народу на природні ресурси;
- захисту прав усіх суб'єктів права власності;
- свободи інформації;
- недопустимості використання Збройних Сил, інших військових формувань для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності;

– адміністративної автономії окремих адміністративно-територіальних одиниць (Автономна Республіка Крим) тощо» наголошує О. Майданник⁴⁴¹.

Принципи й норми права є одним зі складників механізму конституційно-правового забезпечення.

Т. Подорожна в дисертаційному дослідженні підкреслює, що «... механізм реалізації Конституції України заснований на правових принципах та виступає підґрунтям конституціоналізації правового порядку», та наголошує, що «конституціоналізація правових принципів може здійснюватися: шляхом прямого зазначення принципу в тексті конституції; через встановлення в конституційному тексті принципово-змістових норм-дефініцій, норм-цілей, норм-завдань, норм-функцій; за допомогою достовірного визначення принципового змісту окремих або взаємопов'язаних конституційних положень у конституційній практиці»⁴⁴². Вчена виділяє й «соціальні якості правового регулювання суспільних відносин, які вони отримують від загального режиму суспільного життя, від принципів демократії, гуманізму, справедливості, моральності та, зрештою, від принципів права та законності. На цій основі досягається реалізованість прав, свобод та виконуваність обов'язків учасниками правових відносин. Розв'язання ж усіх державно-правових проблемне можливо уявити без належного правового порядку в державі як необхідної умови нормального функціонування всіх соціальних сфер. Більше того,

⁴⁴¹ Майданник О.О. Конституційне право України: Навч. посіб. К: Алерта, 2011. С. 78-79.

⁴⁴² Подорожна Т. С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації: Дис. ... докт. юридичних наук за спеціальностями 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень; 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право (081 – Право). Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Київ, 2017. С. 5.

практика суспільного та державного будівництва визнає за правопорядком основоположну роль»⁴⁴³.

На думку О. Ющика «...правопорядок як мета діяльності державного апарату пов'язаний з реалізацією принципу законності, оскільки обидва містять у собі одне і те саме, тотожну в них сутність – юридичний закон. Тому, законність і правопорядок, виступаючи одночасно як тотожність і різниця, взаємно проникають одне в одного, опосередковуються одне іншим»⁴⁴⁴.

Т. Подорожна зазначає, що «у юридичній літературі виділяють три елементи змісту правовідносин, що утворюють зміст правопорядку: 1) правопорядок у сфері правотворчості; 2) правопорядок у сфері правозабезпечувальної діяльності держави; 3) правопорядок у сфері реалізації прав і свобод громадян та інших членів суспільства ... Проблема в цьому випадку полягає в тому, що ні правотворчість, ні правозастосовна, ні правореалізаційна діяльність не можуть претендувати на статус елементів змісту правовідносин, оскільки такими в юридичній науці заведено вважати кореспондуючі суб'єктивні права і юридичні обов'язки. Самі ж правовідносини в зазначених сферах виділяються за їх службовою роллю в механізмі правового регулювання, що не відкидає інших варіантів їх класифікації. Відповідно, навряд чи можна розглядати види правовідносин як елементи правопорядку»⁴⁴⁵. Більше того, вчена підкреслює, що « ...в юридичній літературі

⁴⁴³ Подорожна Т. С. Правовий порядок як юридична категорія та явище правової дійсності. Держава і право. Юридичні науки. 2015. Вип. 70. С. 32.

⁴⁴⁴ Ющик О. І. Правова реформа: загальне поняття, проблеми здійснення в Україні. Київ: Ін-т законодавства Верх. Ради України, 1997. С.17.

⁴⁴⁵ Подорожна Т. С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації: Дис. ... докт. юридичних наук за спеціальностями 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень; 12.00.02 –

трапляється також підхід, що поєднує поняття правопорядку не тільки з реалізацією норм права, а й з реалізацією принципів і позитивної відповідальності. Як приклад процитуємо фрагмент однієї з праць Д. Липинського: «Правопорядок – це частина суспільного порядку, який можна визначити як якісний стан врегульованих суспільних відносин, заснований на реалізації правових норм, її принципів і позитивної відповідальності суб'єктів» На нашу думку, таке визначення лише віддаляє від розуміння суті явища. Обґрунтовуючи свою позицію, зазначимо: по-перше, якщо говорити про вимогу реалізації принципів окремо від реалізації правових норм, то правопорядок надмірно ідеалізується; по-друге, ведучи мову про реалізацію позитивної відповідальності як ознаку правопорядку, неможливо залишитися осторонь і не бути втягнутим у наукову дискусію з проблематики цього феномена. Зрештою, це може сприяти усуненню конкретики при осмисленні категорії «правопорядок»⁴⁴⁶.

Т. Подорожна виосновує, що «...у цілому аналіз вживання терміна «конституціоналізація» дозволяє (на думку сучасних науковців, яку ми підтримуємо), виділити три аспекти його тлумачення: 1) як триваючого процесу конкретизації засад, освоєння цінностей і норм конституції в чинному законодавстві; 2) як включення в конституцію основних принципів діяльності суб'єктів конституційно-правових відносин. У цьому значенні конституціоналізація розглядається як складова процесу конституційно-правової

конституційне право; муніципальне право (081 – Право). Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Київ, 2017. С. 71.

⁴⁴⁶ Подорожна Т. С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації: Дис. ... докт. юридичних наук за спеціальностями 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень; 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право (081 – Право). Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Київ, 2017. С. 79.

(юридичної) інституціоналізації; 3) як поглиблену конституціоналізацію міжнародного права (так званий глобальний конституціоналізм). До цього також варто додати, що конституціоналізація суспільних відносин в Україні на сучасному етапі покликана розв'язати складні завдання модернізації та реформування складових частин її конституційно-правового життя. Проте модернізація права не може зосереджуватися тільки на розвитку нормативно-правових актів та їх упорядкуванні. Головне завдання успішної реалізації суспільної трансформації – це послідовність у конституціоналізації суспільних відносин з подоланням конфлікту між конституцією, правовою системою та правозастосовною практикою»⁴⁴⁷.

Таким чином, при вдосконаленні механізму конституційно-правового забезпечення набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, принципи та норми права хоч і є одними з «ключових», тим не менш важливою є послідовна суспільна трансформація. При конституційно-правовій (юридичній) інституціоналізації мають враховуватись конституційні традиції країн-учасниць Європейського Союзу.

Звертає на себе увагу і той факт, що «регулювання зовнішніх зносин здійснюється згідно з принципами, конституційне закріплення яких є новим явищем. Вони включені, в основному, в конституції держав, прийняті у період після Другої світової війни, що обумовлено ростом значення міжнародних відносин для життя держав, а також зростанням їх впливу на національну правову систему. Основу конституційно-правового механізму здійснення зовнішніх

⁴⁴⁷ Подорожна Т. С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації: Дис. ... докт. юридичних наук за спеціальностями 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень; 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право (081 – Право). Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ. 2017. С. 119.

зносин, становлять як загальні, так і спеціальні конституційні принципи»⁴⁴⁸. «Розподіл політичного впливу і збалансування державної влади, які досягаються завдяки запровадженню принципу поділу влади, об'єктивно виражається в спеціалізації державних органів за видами діяльності, які наділяються відповідною компетенцією, самостійні і незалежні в реалізації своїх повноважень і володіють можливістю стримувати та контролювати одна одну. В царині зовнішніх зносин розподіл компетенції трохи інший, ніж у сфері внутрішній. Варто передусім звернути увагу на призначення кожної з гілок влади у цій сфері та визначити конституційні протипади, призначені для кожного з вищих органів державної влади»⁴⁴⁹, зазначає О. Макаренко.

Визнаючи роль принципу поділу державної влади у сфері зовнішніх зносин, О. Макаренко наголошує, що «він досягає мети лише за умови свого органічного поєднання з іншими принципами, які становлять базис сучасного конституціоналізму, і насамперед – з принципом верховенства права. Оскільки сам процес поділу влад набуває сенс лише за умови, коли всі три гілки діють в межах єдиного правового поля і однаково дотримуються правових норм, якими закріплена їх компетенція, основні цілі, а також права щодо інших гілок влади»⁴⁵⁰.

⁴⁴⁸ Макаренко О. Г. Конституційно-правовий механізм здійснення зовнішніх зносин України: Дис. ...канд. юрид. наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ. 2009. 237 с.

⁴⁴⁹ Макаренко О. Г. Конституційно-правовий механізм здійснення зовнішніх зносин України: Дис. ...канд. юрид. наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ. 2009. С. 49-50.

⁴⁵⁰ Макаренко О. Г. Конституційно-правовий механізм здійснення зовнішніх зносин України: Дис. ...канд. юрид. наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне

Більше того, вчена слушно підкреслює, що «згідно зі ст. 8 Конституції, в Україні визначається і діє принцип верховенства права. Це означає, по-перше, що органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої зовнішньополітичні повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України. І, по-друге, оскільки Конституція України має відповідно до ст. 8 найвищу юридичну силу, всі закони та інші нормативно-правові акти повинні прийматися на основі Конституції і відповідати їй. У правовій конституційній державі влада має підлягати праву, а не праву їй. Держава має бути у цьому зацікавленою, оскільки суспільство, що зорієнтоване на верховенство права, може стати носієм правового порядку, захисником миру, прав і свобод громадян. Принцип верховенства права неприпустимо протиставляти принципу верховенства закону. Це виправдано лише в тому випадку, коли в поняття “закон” вкладається той самий зміст, що й у поняття “право”. Якщо ж термін “закон” вживається як акт парламенту, то таке тлумачення принципу верховенства права слід вважати спрощеним»⁴⁵¹.

«Принцип законності полягає в тому, що всі державні органи у сфері зовнішніх зносин, повинні виконувати закони. Згідно з частиною другою ст. 19 Конституції України органи державної влади, їх посадові особи зобов’язані

право; муніципальне право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ. 2009. С. 49-50.

⁴⁵¹ Макаренко О. Г. Конституційно-правовий механізм здійснення зовнішніх зносин України: Дис. ...канд. юрид. наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ. 2009. С. 49-50.

діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України»⁴⁵².

В ст. 17 Конституції України закріплено принцип основ національної безпеки і оборони України. Загальновідомо: він поділяється на такі принципи:

- 1) принцип захисту;
- 2) принцип оборони.

Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. визначає основи та принципи національної безпеки і оборони, цілі та основні засади державної політики, що гарантуватимуть суспільству і кожному громадянину захист від загроз, а також цим Законом визначаються та розмежовуються повноваження державних органів у сферах національної безпеки і оборони, створюється основа для інтеграції політики та процедур органів державної влади, інших державних органів, функції яких стосуються національної безпеки і оборони, сил безпеки і сил оборони, визначається система командування, контролю та координації операцій сил безпеки і сил оборони, запроваджується всеосяжний підхід до планування у сферах національної безпеки і оборони, забезпечуючи у такий спосіб демократичний цивільний контроль над органами та формуваннями сектору безпеки і оборони⁴⁵³.

Стаття 3 цього Закону закріплює принципи державної політики у сферах національної безпеки і оборони. Так, «Державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямована на захист: людини і громадянина - їхніх життя і

⁴⁵² Макаренко О. Г. Конституційно-правовий механізм здійснення зовнішніх зносин України: Дис. ...канд. юрид. наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ. 2009. С. 53-54.

⁴⁵³ Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355>.

гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; суспільства - його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; держави - її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища - від надзвичайних ситуацій», а «основними принципами, що визначають порядок формування державної політики у сферах національної безпеки і оборони, є:

1) верховенство права, підзвітність, законність, прозорість та дотримання засад демократичного цивільного контролю за функціонуванням сектору безпеки і оборони та застосуванням сили;

2) дотримання норм міжнародного права, участь в інтересах України у міжнародних зусиллях з підтримання миру і безпеки, міждержавних системах та механізмах міжнародної колективної безпеки;

3) розвиток сектору безпеки і оборони як основного інструменту реалізації державної політики у сферах національної безпеки і оборони»⁴⁵⁴.

Фундаментальними національними інтересами України визначено такі:

«1) державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України;

2) сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення;

3) інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами»⁴⁵⁵.

⁴⁵⁴ Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355>.

⁴⁵⁵ Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355>.

В ст. 3 цього закону йдеться, що «державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, кібербезпеки України тощо», а «загрози національній безпеці України та відповідні пріоритети державної політики у сферах національної безпеки і оборони визначаються у Стратегії національної безпеки України, Стратегії воєнної безпеки України, Стратегії кібербезпеки України, інших документах з питань національної безпеки і оборони, які схвалюються Радою національної безпеки і оборони України і затверджуються указами Президента України»⁴⁵⁶.

Відповідно до ст. 25 Закону України «Про національну безпеку України» «планування у сферах національної безпеки і оборони здійснюється відповідно до таких принципів:

1) дотримання національного законодавства і міжнародних зобов'язань України;

2) демократичний цивільний контроль за сектором безпеки і оборони, відкритість інформації про державну політику, стратегічні документи, цілі, пріоритети і завдання планування, прозорість та підзвітність використання ресурсів;

3) цілісність, узгодженість, системність планування у секторі безпеки і оборони, врахування пріоритетів і обмежень, встановлених державними програмами, планами та прогнозними документами;

4) своєчасність та відповідність прийнятим рішенням щодо захисту національних інтересів України»⁴⁵⁷.

⁴⁵⁶ Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355>.

⁴⁵⁷ Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355>.

Засади оборони України, а також повноваження органів державної влади, основні функції та завдання органів військового управління, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, обов'язки підприємств, установ, організацій, посадових осіб, права та обов'язки громадян України у сфері оборони встановлює Закон України “Про оборону України” від 6 грудня 1991 р.⁴⁵⁸ Визначаючи способи забезпечення власної безпеки у процесі підготовки держави до оборони та під час воєнних дій, Україна додержується принципів і норм міжнародного права, враховує законні інтереси безпеки інших держав.

Згідно зі ст. 3 зазначеного Закону України, «Підготовка держави до оборони в мирний час включає: прогнозування та оцінку воєнної небезпеки і воєнної загрози; проведення розвідувальної та інформаційно-аналітичної діяльності в інтересах підготовки держави до оборони; здійснення заходів у зовнішньополітичній сфері, спрямованих на запобігання збройному конфлікту та відсіч збройній агресії; формування та реалізацію воєнної, воєнно-економічної, військово-технічної та військово-промислової політики держави; удосконалення структури, уточнення завдань і функцій Збройних Сил України та інших військових формувань, забезпечення необхідної чисельності їх особового складу, а також їх розвиток, підготовку і підтримання на належному рівні боєздатності, бойової та мобілізаційної готовності до оборони держави, планування їх застосування; розвиток військово-промислового комплексу, створення сприятливих умов для мобілізаційного розгортання галузей національної економіки з метою виробництва озброєння, військової техніки і майна в необхідних обсягах; забезпечення на особливий період Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту підготовленими кадрами, рятувальною та іншою технікою, продовольством, речовим майном, іншими матеріальними та фінансовими ресурсами; здійснення

⁴⁵⁸ Про оборону України: Закон України від від 6 грудня 1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>

заходів з планування та підготовки руху опору; забезпечення готовності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, єдиної державної системи цивільного захисту до виконання завдань цивільного захисту в особливий період; забезпечення Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, та правоохоронних органів підготовленими кадрами, озброєнням, військовою та іншою технікою, продовольством, речовим майном, іншими матеріальними та фінансовими ресурсами; розвиток військово-технічного співробітництва з іншими державами з метою забезпечення Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, та правоохоронних органів озброєнням, військовою технікою і майном, які не виробляються в Україні; підготовку національної економіки, території, органів державної влади, органів військового управління, органів місцевого самоврядування, а також населення до дій в особливий період; створення державного матеріального резерву та резервних фондів грошових коштів; забезпечення охорони державного кордону України; військово-патріотичне виховання громадян України, підготовку молоді до служби в Збройних Силах України, забезпечення престижу військової служби; забезпечення розвитку воєнної науки, формування науково-технічного і технологічного набутку для створення високоефективних засобів збройної боротьби; захист інформаційного простору України та її входження у світовий інформаційний простір, створення розвинутої інфраструктури в інформаційній сфері; здійснення військової стандартизації; забезпечення відкритого та демократичного цивільного контролю у сфері оборони в порядку, визначеному законодавством, та дотримання вимог щодо збереження державної таємниці; здійснення заходів з кібероборони (активного кіберзахисту) для захисту суверенітету держави та забезпечення її обороноздатності, запобігання

збройному конфлікту та відсічі збройній агресії; інші заходи, що впливають на стан обороноздатності держави»⁴⁵⁹.

Відповідно до ст. 4 Закону України “Про оборону України” у разі збройної агресії проти України або загрози нападу на Україну Президент України приймає рішення про загальну або часткову мобілізацію, введення воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях, застосування Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, подає його Верховній Раді України на схвалення чи затвердження, а також вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни. Органи державної влади та органи військового управління, не чекаючи оголошення стану війни, вживають заходів для відсічі агресії. На підставі відповідного рішення Президента України Збройні Сили України разом з іншими військовими формуваннями розпочинають воєнні дії, у тому числі проведення спеціальних операцій (розвідувальних, інформаційно-психологічних тощо) у кіберпросторі»⁴⁶⁰.

О. Макаренко наголошує, що «аналіз еволюції нормативно-правової бази України засвідчує поступовий відхід від проголошеного у Декларації наміру стати в майбутньому постійно нейтральною державою. У Постанові ВРУ “Про Основні напрями зовнішньої політики України”, акценти щодо нейтральності держави порівняно з 1990 р. розставили, як вбачається, дещо інші. Зокрема, у розділі 3 її підкреслюється, що проголошений намір “не може вважатися перешкодою її повномасштабної участі у загальноєвропейській структурі безпеки” ... У Воєнній доктрині від 19 жовтня 1993 р. знову прозвучало і нове положення, згідно якого

⁴⁵⁹ Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>.

⁴⁶⁰ Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>.

“Україна виступає за створення всеохоплюючих систем універсальної та загальноєвропейської безпеки і вважає участь у них важливим компонентом своєї національної безпеки” ... Концепцією (основи державної політики) національної безпеки України, ухваленою парламентом 16 січня 1997 р., остаточно було закріплено вибір держави на користь “входження в існуючі та створювані системи універсальної та регіональної безпеки” ... Вперше парламентом підтримано курс України на євроатлантичну інтеграцію, кінцевою метою якого є набуття повноправного членства в НАТО, на парламентських слуханнях, де у прийнятій Постанові від 21 листопада 2002 р. ... рекомендовано законодавчо закріпити відповідне положення. Більше того, для здійснення моніторингу виконання зазначених рекомендацій Постановою від 6 лютого 2003 р. утворено Тимчасову спеціальну комісію. ... І, насамкінець, у ст. 8 Закону України “Про основи національної безпеки України” основними напрямками державної політики з питань національної безпеки України проголошено “забезпечення повноправної участі України в загальноєвропейській та регіональних системах колективної безпеки, набуття членства у ЄС та НАТО при збереженні добросусідських відносин і стратегічного партнерства з РФ, іншими країнами СНД та світу” ... Згідно з цим положенням Закону затверджена Указом Президента України від 15 червня 2004 р. Воєнна доктрина, у п. 9 розділу 2 якої відтворені його норми»⁴⁶¹.

При цьому вчена слушно акцентує увагу, що «ідея принципу нейтралітету є предметом широких наукових та політичних дискусій, соціологічних досліджень, яскравим подразником суспільної думки, чинником політичних процесів, намаганням довести, який зовнішньополітичний курс є найоптимальнішим для

⁴⁶¹ Макаренко О. Г. Конституційно-правовий механізм здійснення зовнішніх зносин України: Дис. ... канд. юрид. наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ. 2009. С. 53-54.

України. З юридичної точки зору, ця норма Декларації, на наш погляд, не означала законодавчого закріплення Україною статусу постійного нейтралітету. Про це свідчить відсутність в Основному Законі положень, які б визначали нейтралітет або неучасть у військових блоках як засіб досягнення національної безпеки. Натомість, державно-правова доктрина не має єдиної думки з приводу закріплення принципу нейтралітету в Україні. Так, А. Дмитрієв вважає, що “імперативність мандата Декларації про державний суверенітет України переконливо підтверджена результатами загальнодержавного опитування 17 березня 1991 р. (80,2% громадян) та референдуму 1 грудня 1991 р. (90,3% громадян). Саме тому проголошений намір стати в майбутньому нейтральною державою повинен бути однозначно реалізований політиками, а інше рішення потребує згоди загальнонародного референдуму”⁴⁶². М. Буроменський наголошує, що “Декларація, поза сумнівом, належить до нормативно-правових актів конституційного рівня, що обумовлює юридичну чинність її норм і їхнє місце в ієрархії норм українського законодавства”⁴⁶³. С. Лінецький зауважує, що “приєднання до НАТО в багатьох країнах приймалося шляхом проведення референдуму або після проведення консультативного опитування населення”^{464, 465}.

⁴⁶² Дмитрієв А. І. Інститут постійного нейтралітету в міжнародному праві: Монографія / Дмитрієв А. І. К. : ТОВ “Юридична думка”, 2005. С. 147.

⁴⁶³ Буроменський М. В. Міжнародне право : Навч. посібник / За ред. М. В. Буроменського. К. : Юринком Інтер, 2005. С. 77.

⁴⁶⁴ Лінецький С. Пріоритети законодавчої діяльності на сучасному етапі / С. Лінецький. Юридичний журнал. 2002. № 4. С. 24.

⁴⁶⁵ Макаренко О. Г. Конституційно-правовий механізм здійснення зовнішніх зносин України: Дис. ...канд. юрид. Наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ. 2009. С. 56-58.

О. Морзова зазначає, що «надзвичайно важливе зовнішньополітичне і правове значення мають норми ч.1 ст. 9 Конституції в якій наголошується принцип, згідно з яким міжнародно-правові норми, за умови їх належної трансформації, стають невід'ємною частиною внутрішнього права країни. Саме це положення, щодо згоди на обов'язковість міжнародних договорів законодавчим органом країни, надає нормам міжнародних договорів статусу норми національного права, які потребують втілення у внутрішньому правопорядку, і вимагає їхнього застосування, в тому числі прямого, без будь-яких винятків або спеціальних умов у внутрішньодержавному праві. До того, як впливає ж з ч. 2 ст. 9 необхідною умовою укладення міжнародних договорів, що суперечать Конституції України, є попереднє внесення відповідних змін до Конституції»⁴⁶⁶.

Більше того, відповідно до ст.55 Конституції України кожен має право після використання всіх національних засобів захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Л. Дешко зазначає, що саме «якість норм права є необхідною умовою ефективності механізму конституційно-правового забезпечення права на звернення до міжнародних судових установ та міжнародних організацій», а також вчена пропонує «зміни до ч. 5 ст. 55 Конституції України, згідно з якими кожен має право звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, якщо зазнав суттєвої шкоди, якщо тільки повага до прав людини, гарантованих міжнародним договором, учасником якого є Україна, не вимагає розгляду заяви по суті відповідною

⁴⁶⁶ Макаренко О. Г. Конституційно-правовий механізм здійснення зовнішніх зносин України: Дис. ...канд. юрид. Наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ. 2009. С. 62.

міжнародною судовою установою чи відповідним органом міжнародної організації, а також до ст. 129 Конституції України, згідно з якими обґрунтованість судового рішення має бути закріплено як одну з основних засад судочинства»⁴⁶⁷. Також Л. Дешко обґрунтовано висновок про необхідність доповнення ст. 55 Конституції України новою частиною щодо гарантії кожному, хто зазнав суттєвої шкоди, захисту його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним відповідно до закону, якщо тільки повага до прав людини не вимагає розгляду справи по суті, та доповнення ст. 129¹ Конституції України положеннями щодо обґрунтованості та вмотивованості судових рішень⁴⁶⁸.

Грунтоне знаення для доктрини конституційного права має сформульоване авторське визначення таких правовідносин як зв'язку, що виникає на підставі правової норми, яка має об'єктивовану форму вираження й закріплення в національному законодавстві та міжнародному договорі, який є частиною національного законодавства, між державою, міжнародною судовою установою або відповідним органом міжнародної організації, третьої стороною та суб'єктами права на звернення, наділеними правами й обов'язками, які кореспондують між собою та забезпечені силою примусу, а також виділення таких особливостей правових відносин у механізмі конституційно-правового забезпечення права на звернення до міжнародних судових установ та міжнародних організацій: 1) сферою цих відносин є захист прав і свобод людини й громадянина; 2) складний комплексний характер законодавства, яке здійснює їх правове регулювання (норми

⁴⁶⁷ Дешко Л. М. Конституційне право на звернення до міжнародних судових станов та міжнародних організацій: порівняльно-правове дослідження: Дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право, муніципальне право. К., 2017. С. 315.

⁴⁶⁸ Дешко Л. М. Конституційне право на звернення до міжнародних судових станов та міжнародних організацій: порівняльно-правове дослідження: Дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право, муніципальне право. К., 2017. С. 315.

законодавства України, норми міжнародних договорів, які є частиною національного законодавства, рішення Європейського суду з прав людини, що містять тлумачення норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод); 3) об'єктом цих правовідносин є особисті майнові та немайнові блага; 4) особливий склад учасників (держава, міжнародні судові установи, органи міжнародних організацій, треті особи, суб'єкт звернення); 5) рівноправне правове становище учасників цих правових відносин; 6) застосування примусу для дотримання норм права»⁴⁶⁹.

Л. Дешко Аакцентовано увагу на тому, що «міжнародне право хоч і має горизонтальну систему, проте передбачає з дотриманням відповідних принципів міжнародного права застосування примусу державами чи міжнародними інституціями для дотримання норм права, а національне право, яке має вертикальну систему, – застосування державно-правового примусу»⁴⁷⁰.

Вище проведений аналіз дозволяє дійти таких висновків.

1. Дістало подальшого розвитку твердження про те, що принципи поваги фундаментальних прав людини, справедливості є універсальними принципами. Уточнено складові принципів правової визначеності, законних очікувань, пропорційності і субсидіарності.

⁴⁶⁹ Дешко Л. М. Конституційне право на звернення до міжнародних судових станів та міжнародних організацій: порівняльно-правове дослідження: Дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право, муніципальне право. К., 2017. С. 315-316.

⁴⁷⁰ Дешко Л. М. Конституційне право на звернення до міжнародних судових станів та міжнародних організацій: порівняльно-правове дослідження: Дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право, муніципальне право. К., 2017. С. 315-316.

2. Акцентовано увагу на якості норм права, додатково аргументовано, що саме якість норм права є необхідною умовою ефективності конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

3.3. Забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору: повноваження і функції Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України

Структура конституційно-правового механізму здійснення зовнішніх зносин відображає, передусім, сформовану в державі загальну систему й ієрархію органів державної влади і посадових осіб, їх співвідношення і підпорядкованості, наділених своєю компетенцією та повноваженнями, яка відповідає їх місцю у даній системі і узгоджена з компетенцією інших органів⁴⁷¹. «Конституційно-правовий механізм здійснення зовнішніх зносин – це достатньо складна та багаторівнева, розгалужена система залежних та взаємооб'єднаних функціонально органів державної влади та посадових осіб, зовнішньополітична компетенція яких регламентована Конституцією України та сукупністю інших взаємопов'язаних нормативно-правових актів з приводу здійснення зовнішньої функції держави. У зв'язку з цим, даний механізм держави має розглядатися не як проста сукупність його складових, а як система їх, функціонально сумісних та узгоджених між собою, котрі

⁴⁷¹ Макаренко О. Г. Конституційно-правовий механізм здійснення зовнішніх зносин України: Дис. ...канд. юрид. Наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ. 2009. С. 35.

перебувають у постійному відновленні з метою підтримання своєї основної функції – управління зовнішніми зносинами»⁴⁷², слушно підкреслює О. Макаренко.

Конституційно-правовий механізм зовнішніх відносин держави визначає процес первинної апробації, формулювання, ухвалення і реалізації зовнішньополітичних рішень на двох найважливіших рівнях: організаційному і правовому⁴⁷³. В організаційному відношенні даний механізм виступає як система інституційних ланок, проходження яких є необхідним процедурним елементом зовнішньополітичного процесу⁴⁷⁴. «Дана обставина виявляється, насамперед, у необхідності функціонального узгодження всіх складових частин механізму зовнішніх відносин, подолання можливих організаційних та адміністративних протиріч між ними. В цьому контексті першорядного значення набуває питання про правовідносини між державними органами, задіяними в процесі формулювання і реалізації національного зовнішньополітичного курсу»⁴⁷⁵, зазначає І. Черченко.

⁴⁷² Макаренко О. Г. Конституційно-правовий механізм здійснення зовнішніх зносин України: Дис. ...канд. юрид. Наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ. 2009. С. 35.

⁴⁷³ Черченко І. Л. Конституційно-правовий механізм зовнішніх відносин Канади: Дис. ...канд. юрид. наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. К., 2004. С. 20.

⁴⁷⁴ Черченко І. Л. Конституційно-правовий механізм зовнішніх відносин Канади: Дис. ...канд. юрид. наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. К., 2004. С. 23-26.

⁴⁷⁵ Черченко І. Л. Конституційно-правовий механізм зовнішніх відносин Канади: Дис. ...канд. юрид. наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. К., 2004. С. 23-26.

В доктрині конституційного права наголошується, що «оскільки конституційно-правовий механізм зовнішніх відносин держави є системою правовідносин з приводу реалізації зовнішніх функцій держави, то нормативно-правова складова цього механізму є найважливішою. В теперішній час правові норми, що регламентують зовнішньополітичну діяльність, посідають дедалі більш значуще місце в конституційному та поточному законодавстві держав. За оцінками фахівців, у сучасних конституціях “істотно розширилася ... регламентація питань, що стосуються міжнародно-правової позиції і зовнішньополітичної діяльності держави”. І далі: “Як правило, відповідні конституційні новели вирішують питання співвідношення міжнародного та внутрішньонаціонального права, регламентації міждержавної економічної і військово-політичної інтеграції”. Зокрема, наслідком інтеграційних процесів у державах Європейського Союзу стало включення до конституцій цих держав положень стосовно укладення міжнародних договорів і угод, пріоритету норм міжнародного права і права Європейського Союзу над нормами національного законодавства тощо»⁴⁷⁶.

При цьому, ми одностайні в думці з І. Черченко, що «особливість правового регулювання в сфері зовнішніх відносин держави полягає в тому, що воно не вичерпується правовими нормами, що стосуються безпосередньо зовнішньополітичних і/або зовнішньоекономічних питань. Слід відзначити, що кількісна частка цих норм у системі права сучасної держави, як правило, є незначною, внаслідок чого зовнішньополітичний механізм як система правовідносин являє собою похідну від системи права загалом. Водночас, розширення обсягу правової регламентації питань, пов’язаних із сферою зовнішніх відносин держави є досить значущим явищем у контексті функціонування її

⁴⁷⁶ Черченко І. Л. Конституційно-правовий механізм зовнішніх відносин Канади: Дис. ...канд. юрид. наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. К., 2004. С. 23-26.

зовнішньополітичного механізму як системи правовідносин, оскільки саме правові норми є найважливішим і найбільш дієвим засобом формування і регулювання даної системи правовідносин. Сюди включаються норми, що визначають загальні та спеціальні повноваження окремих державних органів у царині зовнішньої політики, а також положення, що регламентують взаємовідносини між цими органами. При цьому норми такого роду можуть міститися не тільки в конституціях держав, але й в актах поточного законодавства, парламентських регламентах, підзаконних актах органів виконавчої влади. Окрім вищезгаданого, засобом формування і регулювання зовнішньополітичного механізму як системи правовідносин можуть також слугувати конституційно-правові звичаї, що склалися історично (ця специфіка є властивою, головним чином, державам британської правової “сім’ї”, де такі звичаї мають назву “конституційні конвенції”)⁴⁷⁷.

В залежності від формування органів, характеру повноважень та місця їх знаходження будується багатоступенева система органів зовнішніх зносин. В цьому контексті можна класифікувати їх на такі основні групи:

- вищі органи держави, до яких належать Президент України, Верховна Рада України (далі – ВРУ) та Кабінет Міністрів України (далі – КМУ);
- Конституційний Суд України і Верховний Суд України;
- спеціально уповноважений орган виконавчої влади – Міністерство закордонних справ України (далі – МЗС);
- закордонні дипломатичні представництва (постійні та тимчасові): посольства, консульства, місії, представництва при міжнародних організаціях;
- державні органи, які безпосередньо не є спеціалізованими у сфері зовнішніх зносин держави, однак наділені зовнішньополітичною компетенцією та несуть

⁴⁷⁷ Черченко І. Л. Конституційно-правовий механізм зовнішніх відносин Канади: Дис. ...канд. юрид. наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. К., 2004. С. 26-27.

відповідальність за здійснення закріплених повноважень, до них відносяться міністерства та інші відомства (Міністерство економіки, Міністерство юстиції, Міністерство оборони, Генеральний штаб, Служба безпеки, Служба зовнішньої розвідки тощо)⁴⁷⁸.

Ми одностайні в думці з О. Макаренко, що «зазначені державні органи, які реалізують зовнішньополітичні функції держави, складають систему державних інститутів та органів, поєднаних між собою загальними завданнями та цілями для їх здійснення, а також спеціальними повноваженнями щодо проведення у життя стратегічного зовнішньополітичного курсу держави. При цьому вирішальну роль відіграють вищі державні органи влади. Саме вони спеціально створені для здійснення державної влади і наділені Конституцією та законами України також і компетенцією у сфері зовнішніх зносин. Особливістю вищих державних органів є те, що вони мають такі засоби і можливості, яких не має ніяка інша організація, а саме державно-владні повноваження, в т.ч. у зовнішньополітичній сфері, юридичне вираження яких знаходиться у їх компетенції. Державно-владні повноваження – це складне явище, у якому можна виділити такі основні елементи: прийняття рішень, обов’язкових для виконання всіма громадянами, посадовими особами й організаціями, на яких поширюється компетенція даного органа держави; організація виконання прийнятих рішень у сфері зовнішніх зносин, що забезпечується матеріальною базою (наприклад, кошти державного бюджету на їх здійснення); охорона прийнятих рішень від порушень шляхом застосування різних методів і заходів: переконання, впливу,

⁴⁷⁸ Макаренко О. Г. Конституційно-правовий механізм здійснення зовнішніх зносин України: Дис. ...канд. юрид. Наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ. 2009. С. 37-38.

примусу. Ця визначальна ознака даних органів відокремлює їх від інших державних установ»⁴⁷⁹.

В. Журавський в монографічному дослідженні «Український парламентаризм на сучасному етапі : теоретико–правовий аспект» та Ю. Древаль в монографії «Парламентаризм у політичній системі України (політико–правовий аналіз)» одностайні в думці, що Парламент України відіграє важливу роль у сфері здійснення зовнішніх зносин. І це закономірно, тому що представницький орган влади, який формується на основі всенародного волевиявлення, повинен брати участь у вирішенні стратегічних питань загальнонаціонального значення. Його роль у сфері зовнішніх зносин відрізняється як особливостями конституційно-правового статусу парламенту, так і загальними рисами, які властиві більшості парламентів демократичних держав. Насамперед, компетенційні його повноваження залежать, так само як і в зарубіжних країнах, від форми правління в державі^{480, 481}.

Безумовно, що провідну роль в цьому відіграють і політичні партії, які представлені в Верховній раді України, адже саме вони покликані вирішувати

⁴⁷⁹ Макаренко О. Г. Конституційно-правовий механізм здійснення зовнішніх зносин України: Дис. ...канд. юрид. наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ. 2009. С. 38.

⁴⁸⁰ Журавський В. С. Український парламентаризм на сучасному етапі : теоретико–правовий аспект : Монографія / Журавський В. С. К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. С. 23.

⁴⁸¹ Древаль Ю. Д. Парламентаризм у політичній системі України (політико–правовий аналіз) : Монографія / Древаль Ю. Д. Х. : Нац. ун–т внутр. справ, 2003. С. 44.

стратегічні питання розвитку держави, будучи обраними громадянами України і таким чином отримавши їх схвалення.

Так, в передвиборній програмі політичної партії «Слуга народу», яка наразі має більшість у парламенті України, йдеться: «Ухвалимо закони, необхідні для виконання Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС і розширення співпраці з Євросоюзом і НАТО; підтримаємо ініціативи Президента щодо перезавантаження відносин із найближчими сусідами України на заході; запустимо програму «комерційної дипломатії» для просування українських товарів на глобальні ринки»⁴⁸².

Якщо звернутись до Конституції України та конституцій країн-учасниць ЄС, то констатуємо відсутність в них чіткого визначення зовнішньополітичної компетентності парламенту. Звісно, парламенти держав наділені компетенцією приймати закони, які визначають загальні напрямки зовнішніх зносин держави, а які регулюють ключові питання зовнішньої діяльності держави (зовнішньополітичної, зовнішньоекономічної), питання війни і миру, ратифікації, денонсації міжнародних договорів, а також питання парламентського контролю за діяльністю виконавчих органів державної влади, які дійснюють зовнішні функції. Не менш важливим є і вирішення питання бюджету органів виконавчої влади, в тому числі і що стосується необхідних коштів для реалізації ними зовнішніх функцій.

Так, повноваженні Верховної Ради України визначені в ст. 85 Конституції України. Зокрема, до повноважень Верховної Ради України належить внесення змін до Конституції України в межах і порядку, передбачених розділом XIII Конституції. Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)» від 7 лютого 2019 р. було внесено

⁴⁸² Передвиборна програма політичної партії «Слуга народу». URL: <https://sluga-narodu.com/program>.

зміни до Конституції України. В зазначеному законі йдеться: «Верховна Рада України постановляє:

I. Внести до Конституції України (Відомості Верховної Ради України, 1996 р., № 30, ст. 141) такі зміни:

1. Абзац п'ятий преамбули після слів "громадянської злагоди на землі України" доповнити словами "та підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України".

2. Пункт 5 частини першої статті 85 викласти в такій редакції:

"5) визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору".

3. Статтю 102 доповнити частиною третьою такого змісту:

"Президент України є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору".

4. Статтю 116 доповнити пунктом 1⁻¹ такого змісту:

"1⁻¹) забезпечує реалізацію стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору".

5. Пункт 14 розділу XV "Перехідні положення" виключити»⁴⁸³.

⁴⁸³ Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору): Закон України від 7 лютого 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#n6>.

Згідно з п. 3 ст. 85 Конституції України до повноважень Верховної Ради України належить прийняття законів. Так, щодо Європейської інтеграції Верховною Радою України було прийнято такі закони: Закон України «Про ратифікацію Протоколу до Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами про Рамкову угоду між Україною та Європейським Співтовариством про загальні принципи участі України в програмах Співтовариства» від 21 вересня 2011 р. №3764-VI⁴⁸⁴, Закон України «Про ратифікацію Угоди між Європейським Союзом і Україною про визначення загальної схеми участі України в операціях Європейського Союзу із врегулюванням криз» від 06 березня 2008 №137-VI⁴⁸⁵, Закон України від 15.01.2008 №117-VI «Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським Співтовариством про спрощення оформлення віз» від 15 січня 2008 №117-VI⁴⁸⁶

Згідно з п. 5 ст. 85 Конституції України до повноважень Верховної Ради України належить: визначення основних засад внутрішньої та зовнішньої політики. Відповідно до Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від

⁴⁸⁴ Про ратифікацію Протоколу до Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами про Рамкову угоду між Україною та Європейським Співтовариством про загальні принципи участі України в програмах Співтовариства: Закон України від 21 вересня 2011 р. №3764-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3764-17>.

⁴⁸⁵ Про ратифікацію Угоди між Європейським Союзом і Україною про визначення загальної схеми участі України в операціях Європейського Союзу із врегулюванням криз: Закон України від 06.03.2008 №137-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137-17>.

⁴⁸⁶ Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським Співтовариством про спрощення оформлення віз: Закон України від 15 січня 2008 №117-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117-17>.

1 липня 2010 р. «Засади внутрішньої і зовнішньої політики базуються на безумовному додержанні Конституції України, забезпеченні в Україні прав і свобод людини і громадянина та гарантуванні прав і свобод, проголошених Конституцією України, на загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права, забезпеченні соціальної спрямованості економіки України та сталого соціально-економічного розвитку України, зміцненні демократичних засад суспільного і державного життя, забезпеченні верховенства права, економічної і політичної незалежності держави, захисту її національних інтересів, утвердження України як повноправного і авторитетного члена світового співтовариства.... Зовнішня політика ґрунтується на таких принципах: суверенна рівність держав; утримання від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої іноземної держави; повага до територіальної цілісності іноземних держав та непорушності державних кордонів; вирішення міжнародних спорів мирними засобами; повага до прав людини та її основоположних свобод; невтручання у внутрішні справи держав; взаємовигідне співробітництво між державами; сумлінне виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань; пріоритет загальновизнаних норм і принципів міжнародного права перед нормами і принципами національного права; застосування Збройних Сил України лише у випадках актів збройної агресії проти України, будь-яких інших збройних зазіхань на її територіальну цілісність і недоторканність державних кордонів, боротьби з міжнародним тероризмом та піратством або в інших випадках, передбачених міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; застосування міжнародних санкцій, контрзаходів та заходів дипломатичного захисту відповідно до міжнародного права у випадках міжнародних протиправних діянь, які завдають шкоди Україні, її громадянам і юридичним особам; своєчасність та адекватність заходів захисту

національних інтересів реальним і потенційним загрозам Україні, її громадянам і юридичним особам»⁴⁸⁷.

Згідно з п. 32 ст. 85 Конституції України поноваженням Верховної Ради України є надання законом згоди на обов'язковість міжнародних договорів України та денонсація міжнародних договорів України. Так, 16 вересня 2014 р. Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони»⁴⁸⁸. В цьому законі йдеться «Верховна Рада України постановляє: 1. Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, вчинену у частині політичних положень (преамбула, стаття 1, розділи I, II, VII) 21 березня 2014 року в м. Брюсселі та у частині торговельно-економічних і галузевих положень (розділи III, IV, V, VI) 27 червня 2014 року в м. Брюсселі, яка набирає чинності в перший день другого місяця, що настає після дати здачі на зберігання до Генерального секретаріату Ради Європейського Союзу останньої ратифікаційної грамоти або останнього документа про затвердження Угоди, ратифікувати (додається) з такою заявою: "Зобов'язання України, які випливають із статті 8 Угоди, щодо ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 року будуть виконані після внесення відповідних змін до Конституції

⁴⁸⁷ Про засади внутрішньої і зовнішньої політики»: Закон України від 1 липня 2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>.

⁴⁸⁸ Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16 вересня 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18>.

України". 2. До набрання чинності Угодою тимчасово її застосовувати у порядку, передбаченому статтею 486 Угоди»⁴⁸⁹.

Згідно з п. 4 ст. 85 Конституції України повноваженням Верховної Рад України є і затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього, контроль за виконанням Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання.

Верховна Рада України наділена і спеціальними зовнішньополітичними повноваженнями.

По-перше, одним із спеціальних зовнішньополітичних зобов'язань парламенту України є оголошення за поданням Президента України стану війни і укладення миру, схвалення рішення Президента України про використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України (п.9 ст. 85 Конституції України). По друге, ще одним із спеціальних зовнішньополітичних зобов'язань парламенту України є схвалення рішення про надання військової допомоги іншим державам, про направлення підрозділів Збройних Сил України до іншої держави чи про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України (п. 23 ст. 85 Конституції України). По-третє, одним із спеціальних зовнішньополітичних зобов'язань парламенту України є затвердження протягом двох днів з моменту звернення Президента України указів про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні (п.31 ст. 85 Конституції України); затвердження рішень про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також одержання таких позик Україною (п.14 ст. 85 Конституції України); розгляд і прийняття

⁴⁸⁹ Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16 вересня 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18>.

рішення щодо схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України (п.11 ст. 85 Конституції України); заслуховування щорічних та позачергових послань Президента України про внутрішнє і зовнішнє становище України (п.8 ст. 85 Конституції України)⁴⁹⁰.

Конституція України закріплює і такі контрольні повноваження Верховної Ради України. По-перше, контроль за виконанням бюджету, прийняття рішення щодо звіту про його виконання. По-друге, здійснення контролю за діяльністю Кабінету Міністрів відповідно до Конституції та закону. По-третє, здійснення контролю за використанням одержаних від іноземних держав позик. По-четверте, здійснення парламентського контролю. По-п'яте, прийняття рішення про направлення запиту до Президента України на вимогу народного депутата України або групи чи комітету Верховної Ради, попередньо підтриману не менш як 1/3 від конституційного складу парламенту.

Ключовими є і повноваження Верховної Ради України, які мають характер установчих. Зокрема, ними є такі: 1) призначення за поданням Президента України Прем'єр-міністра України, міністрів оборони та закордонних справ, звільнення зазначених осіб з посад, вирішення питання про відставку Прем'єр-міністра України, Голови Служби безпеки України; 2) затвердження загальної структури, чисельності, визначення функцій Служби безпеки, Збройних Сил та інших військових формувань.

При цьому А. Мішин слушно підкреслює, що «навіть найпотужніші закордонні парламенти можуть впливати лише на розробку зовнішньополітичних доктрин, але не на їх практичне застосування»⁴⁹¹. Д. Брюс звертає увагу, що «парламенти

⁴⁹⁰ Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

⁴⁹¹ Мишин А. А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. М. : Изд-во "Белые альвы", 1996. С. 264.

приймають участь у визначенні загальних цілей і засад зовнішньої політики країни, та здійснюють лише контроль за її реалізацією та, як правило, вже після проведення зовнішньополітичних заходів, в той час як методи та засоби її проведення обирає уряд»⁴⁹². Вітчизняні та закоронні вчені слушно зауважують, що «здійснення парламентом своїх функцій у сфері зовнішньої політики обмежується через недостатню інформованість парламентарів, ступінь переваги уряду у зовнішній політиці, набагато вищий»⁴⁹³, «парламенти, як правило, не беруть участі в оперативному вирішенні проблем зовнішньої політики»⁴⁹⁴, «як колективний орган, не придатний для представництва держави у зовнішніх зносинах»⁴⁹⁵.

О. Макаренко виосновує, що «... з одного боку, парламент не може безпосередньо представляти країну ззовні, з іншого, – активні міжпарламентські зв'язки є досить важливою сферою діяльності парламентарів. Це співпрацювання з парламентськими асамблеями Ради Європи, ОБСЄ, Організації Чорноморського економічного співробітництва, НАТО, Західно-Європейського Союзу, Міжпарламентським Союзом ... тощо. ...За період після прийняття Конституції України незмірно виросла парламентська складова зовнішньополітичної діяльності України у визначенні зовнішньополітичного курсу країни на міжнародній арені. ...Ефективне функціонування системи парламентаризму можливе виключно за умови існування особливої системи взаємодії парламенту з іншими державними органами, в якій він, посідаючи адекватне місце в політичній системі країни, має можливість належним чином здійснювати свої функції. Йдеться насамперед про

⁴⁹² Bruce J. Modern Democracies, vol. II. – N.Y., 1921. ch. 61.P. 61.

⁴⁹³ Wallace IF. Foreign Policy and the Political Process. L., 1971. P.16.

⁴⁹⁴ Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн / Шаповал В.М. К. : АртЕк, Вища школа, 1997. С. 97.

⁴⁹⁵ Лукашук И. И. Внешняя политика : президент и парламент / И. И. Лукашук. Государство и право. 1996. № 7. С. 13.

пріоритет парламенту у визначенні внутрішньої і зовнішньої політики держави, що впливає з його представницької природи, а також законодавчої функції. Представницька функція парламенту проявляється в тому, що в законах, які приймаються, знаходять вираження актуальні питання життєдіяльності держави та суспільства, що має важливе значення для втілення принципів демократії та правової держави, забезпечення прав людини»⁴⁹⁶.

Вітчизняні вчені слушно підкреслюють, що «до загального характеру зовнішньополітичної діяльності парламенту відноситься, перш за все, виконання законодавчої функції, яка є природно пріоритетною та найважливішою, вважаючи, що, відповідно до ст. 75 Основного Закону Верховна Рада є єдиним органом законодавчої влади в Україні. В її межах формується правова система держави, зміст якої полягає, передусім, у прийнятті необхідних законів у сфері зовнішніх зносин, оновленні їх, усуненні застарілих норм та приписів, істотного підвищення їх якості, зміцнення системності та злагодженості законодавчих актів. Зокрема, прийнявши (або не прийнявши) законодавчі акти, які конкретизують зовнішні зносини, наприклад, з СОТ, парламент практично визначає (або відсуває) дату вступу України до цієї організації. Ухвалюючи (або не ухвалюючи) законодавчі акти в рамках адаптації до права ЄС, парламент значною мірою впливає на темпи європейської інтеграції. Ратифікуючи та приєднуючись до міжнародних договорів, парламент визначає конкретний зміст відносин з зарубіжними країнами та міжнародними організаціями»⁴⁹⁷.

⁴⁹⁶ Макаренко О. Г. Конституційно-правовий механізм здійснення зовнішніх зносин України: Дис. ...канд. юрид. наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ. 2009. С. 80-86.

⁴⁹⁷ Макаренко О. Г. Конституційно-правовий механізм здійснення зовнішніх зносин України: Дис. ...канд. юрид. наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне

При цьому, як слушно наголошує О. Макаренко «... виконання першого етапу Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС на сьогодні здійснено лише на 27% ... По суті, це зумовлено, насамперед, ігноруванням норм Загальнодержавної програми щодо обов'язковості врахування висновків про невідповідність законодавчих актів України актам ЄС, відсутністю спільного з ЄС плану-графіку переліку нормативних документів України, що мають бути адаптовані до європейського законодавства, а також процес гальмується й відсутністю в Угоді між Україною та ЄС перспективи майбутнього набуття державою повноправного членства в ЄС... У пунктах 1, 9, 12, 17-19, 21 ч.1 та п. 1, 2, 6 ч.2 ст. 92 Конституції конкретизується перелік питань, що відносяться до сфери зовнішніх зносин, які визначаються в особливому порядку, а саме, – виключно законами України. Зокрема у ч.1 ст. 92 передбачено законодавче визначення засад зовнішніх зносин, зовнішньоекономічної діяльності (п.9); основ національної безпеки, організації Збройних Сил України (п.17); правових режимів державного кордону (п.18), воєнного і надзвичайного стану (п.19) та ін....Аналіз дозволяє дійти висновку, що дана стаття визначає напрями законодавчого врегулювання, тобто на рівні прийняття законів у сфері зовнішніх зносин, на яких ґрунтується правопорядок, про що йдеться у ст.19 Конституції України»⁴⁹⁸.

О. Макаренко звертає увагу на таку існуючу конституційну практику країн-учасниць Європейського Союзу щодо механізму визначення та ухвалення засад чи пріоритетів зовнішньої політики. Перш за все, більшості країн-учасниць ЄС,

право; муніципальне право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ. 2009. С. 82-84.

⁴⁹⁸ Макаренко О. Г. Конституційно-правовий механізм здійснення зовнішніх зносин України: Дис. ...канд. юрид. наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ. 2009. С. 82-86.

«залежно від форми державного правління та розподілу повноважень між гілками влади, притаманна своя процедура. Зокрема, у конституціях ФРН (ст.65), ...Франції (ст.20) ... та Італії (ст.95) ... конституційний законодавець покладає відповідальність за розробку і здійснення зовнішньої політики держави на уряд; у Російській Федерації навпаки, Президент визначає основні напрямки внутрішньої і зовнішньої політики держави (ст.80) ... Згідно з Законом Словенії “Про закордонні справи” засади зовнішньої політики визначаються парламентом, а для реалізації цього положення у 1999 р. була схвалена Декларація щодо зовнішньої політики. У Бельгії, Естонії, Іспанії, Люксембургу, Нідерландах, Норвегії, Польщі, Румунії, Словаччині, Швеції затвердження зовнішньополітичних пріоритетів, у більшості випадків, щорічно представляється на розгляд парламенту. Генеральними кортесами Іспанії у 2008 р. також планується прийняття Закону про зовнішню політику та зовнішньополітичну службу. Сеймом Литви у 1996 р. ухвалено Декларацію “Про цілі зовнішньої політики Литовської республіки”, а після того як Литва стала членом НАТО і ЄС у 2004 р. прийнято Резолюцію “Про напрями зовнішньої політики” ... Найбільш поширеною у більшості європейських країн є практика, коли пріоритети зовнішньополітичного курсу визначаються партією або коаліцією партій (в коаліційних угодах), які формують уряд за результатами парламентських виборів, і стають складовою програм діяльності урядів на період їх легіслатури. До таких країн відносяться Австрія, Греція, Данія, Іспанія, Литва, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Португалія, Угорщина, Швеція, а також Канада. У Великобританії, Ірландії, Чехії уряди розробляють окремі спеціальні документи, зокрема, концепції та стратегії, у якими визначаються пріоритети зовнішньополітичної діяльності на довгострокову перспективу»⁴⁹⁹.

⁴⁹⁹ Макаренко О. Г. Конституційно-правовий механізм здійснення зовнішніх зносин України: Дис. ...канд. юрид. наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне

Згідно з п. 8 ст. 85 Конституції України до компетенції Верховної Ради України відноситься заслуховування щорічних та позачергових послань Президента України про внутрішнє і зовнішнє становище України. При складанні урядом Програми діяльності законодавчі пропозиції, що містяться в цих посланнях враховуються Кабінетом Міністрів України. Водночас, оскільки згідно з ч. 3 ст. 106 Конституції України ці Послання Президента України не мають форми нормативно-правових актів Президента, то Конституція України не зобов'язує Кабінет Міністрів України спрямовувати програму діяльності на їх виконання. Більше того, ці послання лише заслуховуються парламентом, а не обговорюються.

Так, в аналітичній доповіді до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році» йдеться: «...Нині в державі формуються реальні механізми забезпечення національної стійкості. Ці процеси розпочалися і відбуваються за сприяння радників НАТО і ЄС через Представництво НАТО в Україні та Консультативну місію ЄС в Україні, які продовжують надавати консультації стратегічного рівня з питань реформування складових сектора безпеки та оборони. Під час Варшавського саміту НАТО у 2016 р. був ухвалений Комплексний пакет допомоги Україні, який має на меті зміцнення та розширення підтримки України з боку НАТО, включно з адаптованими до конкретних потреб заходами з розбудови сил, засобів та можливостей у секторі безпеки та оборони, що сприятиме підвищенню обороноздатності України на тлі широкого спектру загроз, у т. ч. гібридних. Загалом передбачається реалізація понад 40 цілеспрямованих заходів із підтримки розвитку системи забезпечення національної безпеки України в ключових сферах, як-от управління, контроль, зв'язок та комп'ютеризація; логістика і стандартизація; оборонно-технічна співпраця; кібернетична оборона; енергетична безпека; медична

право; муніципальне право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ. 2009. С. 82-86.

реабілітація; знешкодження саморобних вибухових пристроїв, розмінування й утилізація вибухонебезпечних предметів; стратегічні комунікації; протидія гібридній війні; реформа органів безпеки; планування на випадок надзвичайних ситуацій цивільного характеру. У цілому розпочата державою реалізація комплексу реформ має на меті формування якісно нової, сучасної системи забезпечення національної безпеки на основі передових світових практик та власного досвіду, отриманого в ході проведення широкомасштабної антитерористичної операції на Сході країни»⁵⁰⁰.

«Проте значними загрозами на цьому шляху можуть стати непослідовність і незавершеність такого реформування. Основною причиною попередніх провалів реформування органів сектора безпеки і оборони України був його декларативний характер – відсутність наповнення заходів реальним змістом, замовчування гострих проблемних питань. Наслідком такої ситуації, як правило, стає послаблення сектора безпеки і оборони й дезорієнтація суспільства, що є абсолютно неприйнятними в умовах агресії проти України, яка має довгостроковий характер. 21 червня 2018 р. був прийнятий Закон України «Про національну безпеку України», який створив правову базу для формування нової якості системи забезпечення національної безпеки відповідно до сучасних вимог. До його розробки були залучені найкращі вітчизняні й іноземні експерти, представники держави і громадськості. Важливо, що в роботі над цим законопроектом було враховано принципи і стандарти НАТО і ЄС у сфері забезпечення національної безпеки. Як рамковий, такий Закон визначає правові основи визначеної сфери суспільних відносин із відповідною деталізацією й конкретизацією його положень в інших законах та підзаконних нормативно-

⁵⁰⁰ Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році». URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-02/Analit_Dopovid_Poslannia_2018.pdf.

правових актах. Принципово важливим є визначення в Законі порядку організації взаємодії державних органів, громадських організацій, посадових осіб та окремих громадян, об'єднаних цілями та завданнями захисту національних цінностей і інтересів. Уперше в Законі запроваджено цілісну систему планування у сферах національної безпеки і оборони, метою якої є забезпечення реалізації державної політики у відповідних сферах шляхом розроблення стратегій, концепцій, програм, планів розвитку органів сектора безпеки і оборони, управління ресурсами та ефективного їх розподілу. Важливо, що в Законі чітко визначена роль Стратегії національної безпеки України як основного документа довгострокового планування, яким встановлюються: поточні та прогнозовані загрози національній безпеці; цілі й основні напрями державної політики у сфері національної безпеки; напрями та завдання реформування й розвитку сектора безпеки і оборони; ресурси, необхідні для її реалізації»⁵⁰¹, йдеться в аналітичній доповіді.

Відповідно до Конституції України Верховна Рада України здійснює парламентський контроль за реалізацією зовнішньополітичних рішень через комітети Верховної Ради України, тимчасові спеціальні та тимчасові слідчі комісії, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Рахункову палату.

В аналітичній доповіді до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році» слушно підкреслюється, що «...21 червня 2018 р. був прийнятий Закон України «Про національну безпеку України» ... Окремий розділ Закону присвячений демократичному цивільному контролю за діяльністю сектора безпеки

⁵⁰¹ Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році». URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-02/Analit_Dopovid_Poslannia_2018.pdf.

і оборони України. Слід зазначити, що відповідне питання є ключовим тестом на рівень розвитку демократії в державі. Імплементация Україною принципів і стандартів НАТО і ЄС передбачає також необхідність удосконалення такого контролю. Основною метою цивільного контролю є дотримання законності в діяльності сил безпеки і оборони та інших органів, які реалізують заходи щодо встановлених законом обмежень прав і свобод людини, підвищення ефективності їхньої діяльності. Налагоджена належним чином відповідна діяльність сприяє зміцненню суспільної довіри до державної політики у сфері національної безпеки. У світі не існує універсальної моделі демократичного цивільного контролю за діяльністю сектора безпеки і оборони. Великою мірою вона залежить від форми державного правління, політичної та правової системи, історичної ментальності та інше. Водночас, нині загальносвітовою тенденцією є посилення цивільного контролю за діяльністю сектора безпеки і оборони. У більшості демократичних країн основним видом цивільного контролю є парламентський. Він може здійснюватися, зокрема, через спеціально утворені комітети, слідчі комісії, окремих депутатів, уповноважених із прав людини. Верховній Раді України доцільно визначитися з оптимальною формою здійснення парламентського контролю і вжити заходів щодо його посилення. Не виключено, що це потребуватиме внесення змін до законів України «Про комітети Верховної Ради України», «Про Регламент Верховної Ради України» та деяких інших»⁵⁰².

Також одним з видів правового контролю Верховної Ради України є право народних депутатів надсилати запити. Вони є вимогою надати інформацію із

⁵⁰² Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році». URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-02/Analit_Dopovid_Poslannia_2018.pdf.

певного питання, в тому числі і зовнішньополітичного чи зовнішньоекономічного характеру.

Не менш важливими є і парламентські розслідування, в тому числі з зовнішньополітичних питань. О. Макаренко підкреслює, що «...організація і порядок діяльності таких комісій повинна встановлюватися законом. До речі, такий Закон був прийнятий Верховною Радою 19 січня 2006 р., шляхом подолання вето Президента, але він не набув чинності через порушення ст. 94 Конституції. Лише у січні 2009 р. парламентом прийнято Закон щодо визначення правового статусу таких комісій, а це, передусім, сприятиме повноцінно здійснювати парламентський контроль. ...І, насамкінець, здійснення Верховною Радою контролю за діяльністю Уряду, який підзвітний та відповідальний перед ним; розгляд та схвалення Програми його діяльності. Разом з тим в Основному Законі України відсутні положення стосовно права Верховної Ради заслуховувати звіт про виконання Програми діяльності Кабінетом Міністрів, що не сприяє гармонізації і стабільності відносин між парламентом та урядом, не виправдано обмежує контрольні повноваження парламенту, зважаючи на зміст ст. 113 та п. 13 ст. 85 Конституції України. Відтак, у процесі здійснення конституційної реформи, внесення змін до Основного Закону України доцільно доповнити п. 11 ст. 85 положенням про заслуховування такого звіту»⁵⁰³.

Вітчизняні вчені підкреслюють, що сьогодні хоч «Кабінет Міністрів України є підконтрольним і підзвітним парламенту в межах, передбачених у ст. 85, 87, 113 Конституції України. На думку деяких вчених, роль парламенту в процесі формування та здійснення зовнішньої політики держави поступово слабшає в

⁵⁰³ Макаренко О. Г. Конституційно-правовий механізм здійснення зовнішніх зносин України: Дис. ...канд. юрид. наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ. 2009. С. 82-86.

результаті посилення ролі уряду,однак в сучасних демократичних державах роль та значення парламентів навпаки зростає Зокрема, в скандинавських країнах, де встановлена політична відповідальність уряду, яку ініціює парламент, тим самим підсилені повноваження законодавчого органу ... Відповідно до ст. 37 Закону України “Про Кабінет Міністрів України” парламент здійснює проведення “Години запитань до Уряду” з метою заслуховування інформації, в тому числі і з питань здійснення зовнішньої політики ... Аналіз прийнятих постанов Верховної Ради за результатами такого розгляду дозволяє стверджувати, що більшість їх не містить чітко визначених строків виконання рекомендацій, як правило, відсутні строки розроблення та внесення до парламенту законопроектів або пропозицій щодо внесення змін до чинних законів, має місце недостатньо чітке формулювання рекомендацій, контроль за їх виконанням майже не здійснювався»⁵⁰⁴.

Однією із форм взаємодії органів законодавчої та виконавчої органів є виїзні засідання профільних комітетів парламенту до МЗС України, на яких, в порядку контролю, розглядаються актуальні проблеми реалізації стратегічного курсу держави на європейську та євроатлантичну інтеграцію, входження України до СОТ, інші пріоритетні напрями зовнішньої політики. Наприклад, на засіданнях Комітетів заслуховувалися інформації керівників МЗС про хід виконання положень Закону “Про дипломатичну службу” щодо проведення консультацій у Комітеті стосовно кандидатур на посади у дипломатичних представництвах України за кордоном, про підготовку закордонного виборчого округу до виборів та інші.

Так, в Звіті Комітету Верховної Ради України у закордонних справах за період роботи Верховної Ради України восьмого скликання (2014-2019 роки) зазначається

⁵⁰⁴ Макаренко О. Г. Конституційно-правовий механізм здійснення зовнішніх зносин України: Дис. ...канд. юрид. наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ. 2009. С. 82-86.

що «...Протягом восьмого скликання Верховної Ради України велика увага приділялася Комітетом забезпеченню ефективного функціонування Міністерства закордонних справ України, яке захищає інтереси України на міжнародній арені. У цьому контексті, перш за все, слід зазначити роботу Комітету з підготовки до першого та другого читань Закону України «Про дипломатичну службу», а також підготовку до розгляду Верховною Радою України пропозиції Президента України до нього. Ця робота завершилась прийняттям 7 червня 2018 року Верховною Радою України зазначеного Закону та підписанням його Президентом України. Закон набув чинності 19 грудня 2018 року. Закон України «Про дипломатичну службу» спрямований на адаптацію законодавства України про дипломатичну службу до Закону України «Про державну службу», регламентує правовий статус посадових осіб дипломатичної служби, визначає особливості діяльності органів дипломатичної служби, встановлює порядок присвоєння дипломатичних рангів, а також упорядковує фінансування і матеріально-технічне забезпечення органів дипломатичної служби»⁵⁰⁵.

Також наголошується, що «...у порядку виконання контрольних функцій за дотриманням і реалізацією положень Конституції України та законів України Комітет співпрацював з центральними органами виконавчої влади, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини та Рахунковою палатою, використовуючи надані ними матеріали, висновки та інформацію з метою вдосконалення законодавчого забезпечення зовнішньополітичної діяльності України. Так, на засіданнях Комітету неодноразово заслуховувалися звіти Міністра закордонних справ України щодо результатів виконання програми діяльності Кабінету Міністрів України (в частині роботи МЗС України), доповіді

⁵⁰⁵ Звіт Комітету Верховної Ради України у закордонних справах за період роботи Верховної Ради України восьмого скликання (2014-2019 роки). URL: <http://komzak.rada.gov.ua/news/Zvit%20Komitet/73558.html>

про стратегічні пріоритети зовнішньої політики України у поточні роки та інформацію керівництва Міністерства про хід виконання положень Закону України «Про дипломатичну службу». Комітет постійно тримав на контролі та заслуховував інформацію МЗС України, інших центральних органів виконавчої влади щодо проблемних питань зовнішніх зносин, які виникали протягом звітного періоду. Так, Комітетом проводилися розширені тематичні засідання з проблемних питань українсько-російських відносин на сучасному етапі, питань денонсацій угод між Україною та РФ, пов'язаних з перебуванням Чорноморського Флоту на території України, припинення участі України в СЕП та внесення змін до деяких законів України з питань міжнародних договорів тощо. На засіданнях Комітету неодноразово заслуховувалася інформація заінтересованих органів виконавчої влади щодо міжнародно-правової ситуації у зв'язку з анексією Російською Федерацією Автономної Республіки Крим та м. Севастополь, а також ескалацією військового конфлікту на сході нашої країни, проводився постійний моніторинг питання інвентаризації двосторонніх угод України з Російською Федерацією. Неодноразово заслуховували інформацію МЗС України та представників інших міністерств і відомств України з питання припинення дії Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і РФ; інвентаризацію договірно-правової бази з РФ в контексті дій РФ в акваторії Азовського моря і Керченської протоки»⁵⁰⁶.

О. Макаренко слушно підкреслює, що «...значну роль у зовнішніх відносинах відіграють постійні делегації народних депутатів України, що створюються для забезпечення міжнародних зв'язків у міжнародних парламентських організаціях. На базі міжпарламентських відносин розвиваються такі специфічні інститути, як

⁵⁰⁶ Звіт Комітету Верховної Ради України у закордонних справах за період роботи Верховної Ради України восьмого скликання (2014-2019 роки). URL: <http://komzak.rada.gov.ua/news/Zvit%20Komitet/73558.html>

міжпарламентська дипломатія, міжнародні міжпарламентські організації, конференції, політичні та юридичні домовленості. Саме активну (за формою) і змістовну (по суті) участь у цих процесах і структурах приймає Верховна Рада України. Значення цієї роботи законодавчої гілки влади у міжнародних відносинах з точки зору сучасних зовнішніх зносин постійно зростатиме. На регулярній основі українські парламентарії беруть участь у роботі таких організацій: Міжпарламентському союзу; Парламентській асамблеї Ради Європи (ПАРЄ); Європейському парламенті; Парламентських асамблеях: ОБСЄ (ПА ОБСЄ), Організації Чорноморського економічного співробітництва, Західноєвропейського союзу, НАТО; Міжпарламентській асамблеї держав-учасниць СНД (МПА СНД); Парламентському вимірі Центральноєвропейської ініціативи; Європейській міжпарламентській асамблеї православ'я. Прикладом цього може бути взаємодія Верховної Ради із Європейським парламентом у рамках українсько-європейського діалогу, що розвивається на базі Угоди про партнерство і співробітництво України з ЄС. Відповідно до ст.9 УПС політичний діалог на парламентському рівні здійснюється в рамках Комітету парламентського співробітництва (ст.91 Угоди)»⁵⁰⁷.

Так, у Звіті Комітету Верховної Ради України у закордонних справах за період роботи Верховної Ради України восьмого скликання (2014-2019 роки) підкреслюється, що «...Комітет відповідно до предметів свого відання та за дорученням керівництва Верховної Ради України разом з парламентськими фракціями сформував склади постійних делегацій Верховної Ради України у парламентських асамблеях Ради Європи, Організації з безпеки та співробітництва в Європі, Організації Чорноморського економічного співробітництва,

⁵⁰⁷ Макаренко О. Г. Конституційно-правовий механізм здійснення зовнішніх зносин України: Дис. ...канд. юрид. Наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ. 2009. С. 82-86.

ГУАМ, НАТО та інших. ... Завдяки активній роботі членів Постійної делегації Верховної Ради України у Парламентській асамблеї Ради Європи у зв'язку з триваючими агресивними діями Російської Федерації проти України вдалося домогтися жорсткої реакції ПАРЄ, зокрема, Асамблеєю було схвалено протягом 2015-2019 років 7 резолюцій ПАРЄ на підтримку України. У відповідь на ситуацію, що склалася в ПАРЄ навколо повернення парламентської делегації Російської Федерації до участі у роботі Асамблеї Комітетом було ухвалено рішення рекомендувати Голові Верховної Ради України призупинити участь української делегації в сесіях ПАРЄ до моменту ухвалення рішення Венеційською комісією щодо оскарження з процедурних питань повноваження членів російської парламентської делегації в ПАРЄ, делегованих Держдумою РФ та обраних за результатами голосування на території Криму за партійними списками та в мажоритарних округах; відкликати запрошення делегації ПАРЄ брати участь в спостереженні за достроковими парламентськими виборами в Україні; відмовитися від участі у конференції Голів Європейських Парламентів в рамках Ради Європи у жовтні 2019 року і провести відповідні консультації з головами парламентів демократичних країн-членів Ради Європи, які поділяють цінності Ради Європи та підтримують позицію України; направити звернення до держав-членів Ради Європи із закликом не підтримувати затвердження повноважень делегатів РФ в ПАРЄ, які перебувають під санкціями ЄС. Комітет рекомендував Верховній Раді України IX скликання відновити роботу української парламентської делегації лише після виконання Росією головних пунктів резолюцій ПАРЄ, які стосуються ситуації навколо триваючої російської агресії»⁵⁰⁸.

Особливе місце в системі вищих органів державної влади належить Президенту України. О. Макаренко слушно підкреслює, що «...роль і місце глави держави у конституційно-правовому механізмі здійснення зовнішніх зносин України серед

⁵⁰⁸ Звіт Комітету Верховної Ради України у закордонних справах за період роботи Верховної Ради України восьмого скликання (2014-2019 роки). URL: <http://komzak.rada.gov.ua/news/Zvit%20Komitet/73558.html>

органів державної влади визначають норми конституційного права. При цьому, як вірно зауважує Н. Плахотнюк у своєму науковому дослідженні “Інститут президентства в Україні: конституційно-правовий аспект”, вони регулюють відносини організації, функціонування і відповідальності Президента України ... Про це свідчать пп. 1-5, 10, 17-21 ст. 106 Конституції України, якими закріплені повноваження Президента у сферах зовнішньої політики, національної безпеки та оборони. Крім цього, його повноваження деталізуються у законах України ... Разом з тим, чинне законодавство не повністю деталізує та розвиває конституційні положення, що стосуються компетенції Президента»⁵⁰⁹.

На переконання І. Лукашука “можливості Президента визначаються не тільки правовими нормами, а також і політичними, практикою міждержавних відносин, звичаями, “правилами гри” і можуть на основі Конституції суттєво змінюватися, що розкривається у процесі їх реалізації. Вибір конкретних засобів досягнення зовнішньополітичних цілей потребує гнучкості і не може регулюватися формальними законодавчими приписами”⁵¹⁰.

О. Макаренко слушно звертає увагу на той факт, що «...внесення змін у 2004 році до Конституції України призвело до розбалансування владних повноважень вищих органів державної влади та негативно вплинуло на механізм здійснення зовнішніх зносин країни. Про це також констатувалося і у Висновку Венеціанської комісії, зокрема, «ряд положень, такі як роль Президента у зовнішній та оборонній

⁵⁰⁹ Макаренко О. Г. Конституційно-правовий механізм здійснення зовнішніх зносин України: Дис. ...канд. юрид. Наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ. 2009. С. 82-86.

⁵¹⁰ Лукашук И. И. Внешняя политика России и международное право / Лукашук И. И. ; отв. ред. Б. Н.Топорнин. М. : Ин-т государства и права РАН, 1997. С. 26.

політиці, або право законодавчої ініціативи як Кабінету Міністрів, так і Президента, можуть призвести до зайвих політичних конфліктів»⁵¹¹.

В своїх дослідженнях вітчизняні вчені зупиняються на здійсненні Президентом України представництва в міжнародних відносинах, керівництві зовнішньополітичною діяльністю держави (ст. 106 Конституції України). В. Шатіло в монографічному дослідженні «Інститут президентства в системі органів державної влади» наголошує, що зазначені повноваження передбачають сукупність дій, які забезпечують виконання поставлених цілей, визначення конкретних строків, завдань, механізмів їх реалізації у сфері зовнішньої політики⁵¹². Вчені-конституціоналісти Ю. Тодика та В. Шаповал виосновують, щодо особливості статусу Президента України у загальній системі вищих органів державної влади»⁵¹³. При цьому, дискусійною є запропонована І. Костицькою класифікація зовнішньополітичних повноважень Президентаадже вчена не включає до них саме його представництво в міжнародних відносинах, а також не менш важливе повноваження – керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави⁵¹⁴.

⁵¹¹ Макаренко О. Г. Конституційно-правовий механізм здійснення зовнішніх зносин України: Дис. ...канд. юрид. Наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ. 2009. С. 82-86.

⁵¹² Шатіло В. А. Інститут президентства в системі органів державної влади : Монографія / Шатіло В. А. К. : Політичний менеджмент. 2004. С. 78.

⁵¹³ Тодика Ю. М. Конституція України : проблеми теорії та практики : Монографія / Тодика Ю. М. Х. : Факт, 2000. С. 299.

⁵¹⁴ Костицька І. О. Інститут президентства в Україні : становлення і функціонування : теоретико–правовий аналіз / Костицька І. О. К. : Ін–т законодавчих передбачень і правової експертизи, 2003. С. 52.

О. Макаренко слушно наголошує, що «... однією із головних політико-правових ознак змішаної форми правління є дуалізм виконавчої влади. У зв'язку з цим має місце дублювання компетенційних зовнішньополітичних повноважень Президента (ст.106) з повноваженнями уряду (ст.116). Проте особливість даної моделі полягає в тому, що належність згаданих суб'єктів до гілки виконавчої влади не є однаковою, а саме, якщо уряд входить до неї структурно – як органічний складовий елемент системи органів виконавчої влади, то Президент – компетенційно»⁵¹⁵. В якості одного з аргументів вчена наводить точку зору В. Авер'янова: “глава держави не входячи структурно, поєднаний з виконавчою владою завдяки наданню йому певного обсягу конституційних повноважень (компетенції) у цій сфері”⁵¹⁶.

Цінним для доктрини конституційного права є дослідження вченої та її висновки щодо того, що «... конституційними нормами у ряді зарубіжних держав чітко визначений розподіл їх повноважень. Зокрема, у § 3 Конституції Фінляндії зазначено, що виконавчу владу здійснює Президент республіки і Державна рада (уряд), члени якої повинні користуватися довірою Парламенту ...; у Конституції Білорусі (ст. 79) встановлено, що “Президент здійснює посередництво між

⁵¹⁵ Макаренко О. Г. Конституційно-правовий механізм здійснення зовнішніх зносин України: Дис. ...канд. юрид. наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ. 2009. С. 82-86.

⁵¹⁶ Авер'янов В. Б. Система органів виконавчої влади : проблеми реформування у світлі конституційних вимог / В. Б. Авер'янов. Право України. 2003. № 9. С. 27.

органами державної влади, державою та суспільством” Такі саме норми містяться у конституціях Румунії (п.1 ст. 80) ..., Казахстану (п. 3 ст. 40) ...»⁵¹⁷.

Ю. Тихомиров та інші вчені звертають увагу на те, що хоча конституційним правом приймати закони наділено тільки Верховну Раду України, тим не менш, на практиці викликає плутанина з видами актів, а також: 1) підставами їх прийняття; 2) їх співвідношення між собою. Неодноразово це питання в своїх дослідженнях

⁵¹⁷ Макаренко О. Г. Конституційно-правовий механізм здійснення зовнішніх зносин України: Дис. ...канд. юрид. наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ. 2009. С. 82-86.

підіймав Ю. Тихомиров⁵¹⁸, В. Погорілко⁵¹⁹, Ф. Бурчак⁵²⁰, Д. Белов⁵²¹, Н. Плахотнюк⁵²², С. Серьогіна^{523, 524}, М. Цвік⁵²⁵ та ін.

⁵¹⁸ Тихомиров Ю. Три закона как основа правовой системы России / Ю. Тихомиров. Парламентская газета. 2006. 21 июн.

⁵¹⁹ Погорілко В. Ф. Проблеми реалізації Конституції України : теорія і практика / Відп. ред. В. Ф. Погорілко : Монографія. К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України : А.С.К., 2003. 648 с.

⁵²⁰ Бурчак Ф. Г. Конституційний статус Президента України / Бурчак Ф. Г. Правова держава : щоріч. зб. наук. праць. К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 1997. Вип. 8. С. 19–29.

⁵²¹ Белов Д. М. Порівняльно–правовий аналіз інституту президентства в Україні та Франції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. К., 2005. 20 с.

⁵²² Плахотнюк Н. Г. Інститут президентства в Україні : конституційно–правовий аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Х., 1999. 20 с.

⁵²³ Серьогіна С. Г. Компетенція Президента України : теоретично–правові засади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Х., 1998. 18 с.

⁵²⁴ Серьогіна С. Г. Теоретично–правові та організаційні засади функціонування інституту президентства в Україні : Монографія / Серьогіна С. Г. Х : Ксілон, 2001. 278 с.

⁵²⁵ Цвік М. Про державно–правову природу влади Президента України в системі розподілу влад / М. Цвік, І. Процюк. Вісник Академії правових наук України. 1999. № 1(16). С.51–61.

О. Макаренко слушно підкреслює, що «...важливими формами реалізації вищезазначених повноважень є право участі Президента України у законодавчому процесі шляхом реалізації права законодавчої ініціативи, права підписувати закони та права вето на вже прийняті парламентом закони. Президент може скористатися відповідно до ст. 93 Конституції України правом законодавчої ініціативи у Верховній Раді і внести законопроекти з питань здійснення зовнішніх зносин на розгляд парламенту, при цьому визначивши їх розгляд як невідкладний. ...Втім, ефективність зовнішніх зносин Президентом України залежить не тільки від законодавчої ініціативи, але й від ступеню підтримки суспільства та політичної ситуації в країні. Позиція Президента України як глави держави та гаранта Конституції, його бачення шляхів розвитку суспільства не можуть не позначатися на діяльності інших владних структур. Парламент, здійснюючи законодавчу діяльність у зовнішній сфері, має так чи інакше узгоджувати свої рішення з позицією Президента, оскільки Президент зможе використати своє конституційне право вето».

Більш того, «незважаючи на той факт, що формування зовнішньої політики є внутрішньою справою держави, питання представництва має міжнародне значення. Так, Віденська конвенція про право міжнародних договорів ...визначає, що глава держави представляє країну в силу своїх функцій і без спеціальних повноважень, що впливає з його статусу – Президента України, який як глава держави виступає від її імені (*ex officio*)... Президент здійснює дипломатичну діяльність у різних формах, що впливає із його повноваження представництва України у міжнародних відносинах. Зокрема, до них відносяться офіційні та неофіційні візити до інших держав, участь у роботі міжнародних організацій, дипломатичних конференціях, нарадах і зустрічах з главами держав, переговорах на вищому рівні, що можуть відбуватися як на території своєї держави, так і на запрошення, а також носити відкритий характер, або відбуватися “віч-на-віч”, телефонних розмовах з главами

іноземних держав, де оперативно узгоджуються точки зору та позиції щодо невідкладних питань міжнародної політики та міждержавних відносин»⁵²⁶.

В дисертаційному дослідженні О. Макаренко слушно підкреслює, що «...для більшості європейських держав, зокрема, Іспанії (ст. 56) ..., ФРН (ст. 59 Конституції), Словаччини (ст. 101), Польщі (ст. 133), Португалії (ст.120), Норвегії (§ 26). Румунії (ст.80) ..., Данії (ст. 19) ...тощо також є характерним представництво країни главою держави у міжнародних відносинах. У республіках зі змішаною формою правління можливо як одноосібне керівництво главою держави зовнішньою політикою, так і розподілятися між Президентом та урядом (§ 93 Конституції Фінляндії) ...; або взаємодіяти з Головою Ради Міністрів і компетентним міністром (п. 3 ст. 133 Конституції Польщі) ... В країнах з парламентарною формою правління (Австрія, Греція, Італія, ФРН, Чехія, Естонія тощо) ..., реальна зовнішньополітична прерогатива глави держави звичайно зводиться лише до формального представництва країни у міжнародних відносинах ..., всі зовнішньополітичні повноваження належать, в основному, уряду ... Тільки у президентських республіках глава держави займає явно домінуючі позиції у сфері керівництва та управлінні зовнішніми справами (наприклад, Президент США є одночасно главою держави, главою уряду та Головнокомандуючим збройними силами) ... При такій формі правління, як зауважує М. Сахаров у монографії “Інститут президентства у сучасному світі”, “керівництво зовнішньою політикою

⁵²⁶ Макаренко О. Г. Конституційно-правовий механізм здійснення зовнішніх зносин України: Дис. ...канд. юрид. наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ. 2009. С. 82-86.

централізовано в руках Президента і ці повноваження він не може делегувати жодному з своїх підлеглих в державному апараті” ...»⁵²⁷.

Водночас, в Україні сьогодні потребують врегулювання повноваження Президента України в сфері здійснення: 1) контрольної функції; 2) зовнішніх функцій. Необхідним з практичної точки зору є вдосконалення конституційно-правового механізму співробітництва (взаємодії) у сфері зовнішніх зносин Президента України, Прем'єр-міністра України та Уряду в цілому.

О. Макаренко звертає увагу, що хоча «...ключова роль уряду у сфері зовнішніх зносин знаходить своє підтвердження та закріплення у Конституції та конституційному законодавстві. Водночас вони лише в самому загальному вигляді визначають зміст компетенції уряду у зазначеній сфері, не втручаючись у його важливі сторони. При мінімальній правовій регламентації реальний обсяг таких повноважень визначається не стільки нормами конституційного законодавства, скільки політичною практикою, на формування якої впливають цілий ряд факторів внутрішньо- та зовнішньополітичного характеру (форма правління у державі, баланс політичних сил у парламенті, ступінь підтримки зовнішньополітичного курсу, місце і роль держави у світовому співтоваристві тощо) ... на рівні уряду відбувається трансформація зовнішніх інтересів у державну зовнішню політику. Лише в розпорядженні уряду знаходиться численний та високопрофесійний зовнішньополітичний апарат, роль якого надзвичайно вагома на всіх стадіях зовнішнього процесу. Тому роль уряду у здійсненні зовнішньої політики держави,

⁵²⁷ Макаренко О. Г. Конституційно-правовий механізм здійснення зовнішніх зносин України: Дис. ...канд. юрид. наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ. 2009. С. 82-86.

прийнятті та проведенні відповідних рішень, на основі прийнятих законів, можна визначити як провідну»⁵²⁸.

Відповідно до Закону України «Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 р. до основних завдань Кабінету Міністрів України належить забезпечення державного суверенітету та економічної самостійності України, здійснення внутрішньої та зовнішньої політики держави, виконання Конституції та законів України, актів Президента України (ст. 2)⁵²⁹. Діяльність Кабінету Міністрів України спрямовується на забезпечення інтересів Українського народу шляхом виконання Конституції та законів України, актів Президента України, а також Програми діяльності Кабінету Міністрів України, схваленої Верховною Радою України, вирішення питань державного управління у сфері економіки та фінансів, соціальної політики, праці та зайнятості, охорони здоров'я, освіти, науки, культури, спорту, туризму, охорони навколишнього природного середовища, екологічної безпеки, природокористування, правової політики, законності, забезпечення прав і свобод людини та громадянина, запобігання і протидії корупції, розв'язання інших завдань внутрішньої і зовнішньої політики, цивільного захисту, національної безпеки та обороноздатності (ст. 19)⁵³⁰.

Кабінет Міністрів України: забезпечує проведення зовнішньоекономічної політики України, здійснює в межах, визначених законом, регулювання

⁵²⁸ Макаренко О. Г. Конституційно-правовий механізм здійснення зовнішніх зносин України: Дис. ...канд. юрид. наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ. 2009. С. 82-86.

⁵²⁹ Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18>.

⁵³⁰ Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18>.

зовнішньоекономічної діяльності. У сфері зовнішньої політики: забезпечує у межах своїх повноважень зовнішньополітичну діяльність України, розробляє та затверджує державні програми в цій сфері, погоджує програми перебування офіційних закордонних делегацій, до складу яких входять представники Кабінету Міністрів України, та інші пов'язані з цим документи; забезпечує відповідно до закону про міжнародні договори вирішення питань щодо укладення та виконання міжнародних договорів України; приймає рішення про придбання за кордоном у власність України нерухомого майна (будівництво, реконструкцію об'єктів) для потреб закордонних дипломатичних установ України.

У сфері національної безпеки та обороноздатності Кабінет Міністрів України: «...здійснює заходи щодо охорони та захисту державного кордону України і території України; здійснює заходи щодо зміцнення національної безпеки України, розробляє та затверджує державні програми з цих питань; здійснює заходи щодо забезпечення боєздатності Збройних Сил України, визначає у межах бюджетних асигнувань на оборону чисельність громадян України, які підлягають призову на строкову військову службу і навчальні збори; вживає заходів щодо забезпечення обороноздатності України, оснащення Збройних Сил України та інших утворених відповідно до закону військових формувань; забезпечує соціальні і правові гарантії військовослужбовцям, особам, звільненим з військової служби, та членам їхніх сімей; здійснює керівництво єдиною системою цивільного захисту України, мобілізаційною підготовкою національної економіки та переведенням її на режим роботи в умовах надзвичайного чи воєнного стану; вирішує питання забезпечення участі військовослужбовців України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки у порядку, визначеному законом; визначає пріоритетні напрями розвитку оборонно-промислового комплексу»⁵³¹.

⁵³¹ Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18>.

«Зовнішньополітична діяльність уряду багатопланова і включає також повноваження Кабінету Міністрів на проведення міжнародних переговорів та укладення міжнародних угод, які регулюються Законом України “Про міжнародні договори України”. Від імені Уряду України укладаються міжнародні договори України з економічних, торговельних, науково-технічних та інших питань, віднесених до його відання (ст.3 Закону). Прем’єр-міністр і Міністр закордонних справ мають право вести переговори і підписувати міжнародні договори України без спеціальних повноважень. Повноваження на ведення переговорів і підписання міжнародних договорів України, які укладаються від імені Уряду України, надаються Кабінетом Міністрів; а щодо міжвідомчих договорів – у порядку, встановленому Кабміном (ст.6). Аналіз засвідчує, що більшість укладених міжнародних договорів (понад 3 тисячі) не потребує згоди на їх обов’язковість Верховною Радою», наголошується в юридичній літературі⁵³².

Вище проведений аналіз дозволяє дійти таких висноків.

1. Додатково аргументовано, що функції Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України співвідносяться з їх повноваженнями як загальне і конкретне. Акцентовано увагу, що щодо функцій самої держави їх характер є похідним.

2. Охарактеризовано такі основні функції Президента України у сфері зовнішніх зносин: захист прав і свобод людини і громадянина; гарантування державного суверенітету та територіальної цілісності України; верховне представництво держави; участь в проведенні переговорів, укладанні міжнародних договорів; встановлення та підтримка контактів із суб’єктами міжнародного права;

⁵³² Макаренко О. Г. Конституційно-правовий механізм здійснення зовнішніх зносин України: Дис. ...канд. юрид. наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ. 2009. С. 86-89.

участь у формуванні правових засад здійснення зовнішньої політики України; організаційна та надзвичайна функції.

3. Акцентовано увагу на тому, що, зокрема, мета функціонального поділу державної влади полягає в розмежуванні повноважень між різними органами державної влади, що означає:

1) самостійне виконання кожним з них своїх функцій;

2) здійснення повноважень відповідно до Конституції України та законів України, які розвивають її положення. Повноваження Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України з набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору не можуть існувати відокремлено один від одного, вони взаємообумовлені, взаємодоповнюють один одного, їх реалізація здійснюється у взаємодії.

4. Зроблено висновок, що оскільки на зазначених суб'єктів покладено одну функцію, то їх взаємоузгоджена робота як елементів цілісного механізму реалізації функцій держави досягається саме за допомогою визначення чіткого переліку їх повноважень. Доведено, що ефективність діяльності цих суб'єктів досягається відсутністю дублювання повноважень внаслідок:

1) чіткого визначення законодавством меж повноважень;

2) високого рівня правової культури;

3) традицій діяльності у цій сфері.

5. Визначено ключову роль Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» , що була затверджена Президентом України з метою реалізації ним своїх повноважень. Додатково аргументовано, що в результаті внесення в 2019 році змін до Конституції України було утонено повноваження Президента України, а не змінено. Порівняно з наявними повноваженнями органів державної влади нове повноваження в результаті внесення в 2019 році змін до Конституції України було надане Кабінету Міністрів України – забезпечення реалізації стратегічного курсу держави на

набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

5. Встановлено, що прийняття відповідних нормативно-правових актів (закони, постанови та інші акти (Верховна Рада України); укази та розпорядження (Президент України); постанови і розпорядження (Кабінет Міністрів України) є організаційно-правовим заходом, зобов'язання вживати який покладено на парламент України, уряд України та Президента України.

6. Зроблено висновок, що повноваження з набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору Верховної Ради України (ст. 85 Конституції України), Кабінету Міністрів України (ст. 116 Конституції України), а також статус Президента України як гаранта реалізації цього стратегічного курсу держави містять правову невизначеність, що суперечить ч. 2 ст. 6, ч. 2 ст. 19 Конституції України.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

1. Визначено поняття конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору як поліелементної багаторівневої системи, яка має нормативно-правову та організаційно-правову складову, що об'єктивізується в сукупності органів державної влади та місцевого самоврядування, та «мета-елементу», що охоплює інститути громадянського суспільства, діяльність яких здійснюється відповідно до загальновизнаних принципів і норм права ЄС і використовується державою для досягнення цілі.

2. Визначено будову організаційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору (організаційно-правова складова; «мета-елемент»), його особливості:

- 1) є поліелементною багаторівневою системою;
- 2) складається з організаційно-правової складової та «мета-елементу»;
- 3) об'єктивація організаційно-правової складової в сукупності органів державної влади та місцевого самоврядування, інститутах громадянського суспільства;
- 4) здійснення діяльності органами державної влади та місцевого самоврядування, інститутами громадянського суспільства відповідно до загальновизнаних принципів і норм права ЄС;
- 5) використання державою цієї діяльності для досягнення цілі;
- 6) вплив «мета-елементу» на рівень, глибину та ефективність забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

3. Дістало подальшого розвитку твердження про те, що принципи поваги фундаментальних прав людини, справедливість є універсальними принципами.

Уточнено складові принципів правової визначеності, законних очікувань, пропорційності і субсидіарності.

Акцентовано увагу на якості норм права, додатково аргументовано, що саме якість норм права є необхідною умовою ефективності конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

4. Додатково аргументовано, що функції Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України співвідносяться з їх повноваженнями як загальне і конкретне. Акцентовано увагу, що щодо функцій самої держави їх характер є похідним.

5. Охарактеризовано такі основні функції Президента України у сфері зовнішніх зносин: захист прав і свобод людини і громадянина; гарантування державного суверенітету та територіальної цілісності України; верховне представництво держави; участь в проведенні переговорів, укладанні міжнародних договорів; встановлення та підтримка контактів із суб'єктами міжнародного права; участь у формуванні правових засад здійснення зовнішньої політики України; організаційна та надзвичайна функції.

6. Акцентовано увагу на тому, що, зокрема, мета функціонального поділу державної влади полягає в розмежуванні повноважень між різними органами державної влади, що означає:

- 1) самостійне виконання кожним з них своїх функцій;
- 2) здійснення повноважень відповідно до Конституції України та законів України, які розвивають її положення.

Повноваження Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України з набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору не можуть існувати відокремлено один від одного, вони взаємообумовлені, взаємодоповнюють один одного, їх реалізація здійснюється у взаємодії.

Зроблено висновок, що оскільки на зазначених суб'єктів покладено одну функцію, то їх взаємоузгоджена робота як елементів цілісного механізму реалізації функцій держави досягається саме за допомогою визначення чіткого переліку їх повноважень.

Доведено, що ефективність діяльності цих суб'єктів досягається відсутністю дублювання повноважень внаслідок:

- 1) чіткого визначення законодавством меж повноважень;
- 2) високого рівня правової культури;
- 3) традицій діяльності у цій сфері.

7. Встановлено, що прийняття відповідних нормативно-правових актів (закони, постанови та інші акти (Верховна Рада України); укази та розпорядження (Президент України); постанови і розпорядження (Кабінет Міністрів України) є організаційно-правовим заходом, зобов'язання вживати який покладено на парламент України, уряд України та Президента України.

8. Зроблено висновок, що повноваження з набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору Верховної Ради України (ст. 85 Конституції України), Кабінету Міністрів України (ст. 116 Конституції України), а також статус Президента України як гаранта реалізації цього стратегічного курсу держави містять правову невизначеність, що суперечить ч. 2 ст. 6, ч. 2 ст. 19 Конституції України.

ВИСНОВКИ

В дисертаційному дослідженні наведено теоретичне узагальнення та подано нове вирішення наукової проблеми щодо конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, що покладено в основу вироблення теоретичних положень, а також практичних рекомендацій щодо удосконалення конституційно-правового регулювання участі органів державної влади України у реалізації зазначеного стратегічного курсу України. В результаті проведеного наукового дослідження виявлено низку теоретичних та практичних проблем щодо предмета дослідження, підготовлено відповідні висновки та пропозиції, до основних з яких належать такі:

1. Вивчено еволюцію поглядів на конституційно-правове забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Виявлено такі основні трансформаційні чинники, які активізували наукові дослідження цього питання (конституціоналізм, глобалізація).

Встановлено основні закономірності процесу розвитку вітчизняної теоретико-правової думки щодо нього: теоретичне та практичне розроблення його проблем розпочинається з 1993 р. – набрання чинності Договору про Європейський Союз та укладення Рамкового документу «Партнерство заради миру» в 1994 р.; в 2004 році відбувається активізація наукових досліджень у зв'язку з прийняттям Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, заяви про прагнення України набутти членство в Організації Північноатлантичного договору, створення Комісії Україна-НАТО.

2. Сформульовано визначення методології конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору:

1) в онтологічному розумінні – це сукупність принципів, способів, засобів, прийомів, методів, методик наукового пізнання, які застосовується для отримання теоретично-практичних даних при дослідженні стану конституційно-правового регулювання набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

2) в гносеологічному розумінні – це наука, яка вивчає методологічні принципи, способи, засоби, прийоми, методи і методики наукового пізнання, що використовуються у конституційно-правовому регулюванні набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Аргументовано, що дослідження конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору не може бути побудоване на мультидисциплінарному та дисциплінарному підходах, а вимагає виходу за межі існуючих дисциплінарних наукових парадигм в простір: 1) міждисциплінарності; 2) трансдисциплінарності. Доведено, що в міждисциплінарному дослідженні саме принцип універсалізму є методологічною засадою вирішення комплексної проблеми конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі.

Встановлено, що при дослідженні конституційно-правового забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору необхідною є: 1) конструктивна модернізація; 2) наповнення методів наукового пізнання (інтерполяція, моделювання, контрастивний аналіз, поліваріантне прогнозування) новим змістом.

3. Виявлено держави-учасниці ЄС, в Конституціях яких закріплено стратегічний курс на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Класифіковано конституції держав – учасниць ЄС за такими критеріями на такі види: 1) залежно від ступеня конкретизації норм, що забезпечують повноправне членство держави в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору: конституції, що закріплюють членство держави в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору (Чорногорія, Румунія); конституції, які не закріплюють членство держави в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору; 2) залежно від того, чи закріплено членство держави в Європейському Союзі: конституції, які прямо закріплюють членство держави в Європейському Союзі (Болгарія, Угорщина, Хорватія, Німеччина, Португалія, Франція); конституції, які прямо не закріплюють членство держави в Європейському Союзі (Польща, Естонія).

4. Виділено особливості формування курсу України на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та етапи його реалізації:

1) 1992 р. – 1995 р. – переговори щодо укладення Угоди про партнерство і співробітництво, закріплення в Основних напрямках зовнішньої політики України перспективної мети – членства України в Європейських Співтовариствах та інших західноєвропейських або загальноєвропейських структурах за умови, що це не шкодитиме її національним інтересам (1993 р.), укладання Угоди про партнерство та співробітництво (1994 р.), тимчасової Угоди про торгівлю та питання, пов'язані з торгівлею (1995 р.);

2) 1996 р. – проголошення Україною на засіданні Ради Європи бажання стати повноправним членом ЄС (1996 р.);

3) 1998 р. – закладення основи інституційної бази співпраці Україна – ЄС шляхом створено Ради та Комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС, офіційна заява України на її засіданні про прагнення набути статус асоційованого

члена ЄС, затвердження Указом Президента України «Стратегії інтеграції України до ЄС» (1998 р.);

4) 1999 р. – 2006 р. – розпочалась процедура оціночного порівняння правової системи ЄС, що заснована на конституційних традиціях, що містяться в конституційних актах держав-учасниць ЄС, та правової системи України, наближення законодавства України до норм і стандартів ЄС як один з основних пріоритетів інтеграційного процесу;

5) 2007 р. – проголошення принципу політичної асоціації та економічної інтеграції, започаткування переговорів між Україною та ЄС щодо укладення нового базового договору;

6) 2008 р. – досягнення Україною та ЄС домовленості на Паризькому саміті про укладення майбутньої угоди в форматі Угоди про асоціацію, принципами побудови якої є: політична асоціація; економічна інтеграція;

7) 2009 р. – схвалення Порядку денного асоціації як орієнтира для проведення реформ в Україні;

8) 2011 р. – 2012 р. – завершення переговорів по майбутній Угоді про асоціацію, парафування тексту майбутньої Угоди;

9) підписання та ратифікація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС;

10) набуття чинності Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, юридичне закріплення переходу відносин між Україною та ЄС від «партнерство та співробітництво» до «політична асоціація та економічна інтеграція»; набуття чинності глибокої та всеосяжної зони вільної торгівлі між ЄС та Україною, реформа законодавства України для його узгодження із *acquis* ЄС;

11) 2019 р. – закріплення в преамбулі Конституції України стратегічного курсу на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, перегляд світоглядної парадигми, побудова конституційно-правового механізму забезпечення повноправного

членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, який би відповідав сучасним реаліям.

5. Виділено такі основні особливості формування курсу України на набуття повноправного членства України в Організації Північноатлантичного договору та етапи його реалізації:

1) 1997 р. – відхід від концепції блоковості, визначення засад співпраці України та Організації Північноатлантичного договору;

2) 2003 р. – проголошення поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору з метою набуття членства України в ній;

3) 2007 р. – приєднання України до європейської та євроатлантичної систем безпеки з метою формування умов для вступу України в Організацію Північноатлантичного договору;

4) 2008 р. – підтримка заявки України на приєднання до Плану дій щодо членства в Організації Північноатлантичного договору;

5) 2012 р. – внесення змін до Стратегії національної безпеки України (виключення положення про вступ до Організації Північноатлантичного договору; включення положення про конструктивне партнерство України та Організації Північноатлантичного договору);

6) 2014 р. – відмова України від здійснення політики позаблоковості, поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору з метою досягнення критеріїв, необхідних для набуття Україною членства в цій організації;

7) 2015 р. – ухвалення Стратегії національної безпеки України, визначення мети – набуття членства України в Організації Північноатлантичного договору;

8) 2017 р. – визначення членства України в Організації Північноатлантичного договору стратегічним пріоритетом національної зовнішньої і безпекової політики;

9) 2019 р. – закріплення в Конституції України стратегічного курсу на набуття Україною повноправного членства в Організації Північноатлантичного договору.

6. Визначено ключову роль фундаментальних конституційних цінностей, конституційних традицій в процедурі «оціночного порівняння правових систем. Доведено факт еволюції прав людини в праві ЄС від принципу до цінності, встановлено значення в цьому процесі конституційних традицій, спільних для всіх держав-членів ЄС, та роль Європейського суду і правозастосовної практики Конституційного Суду ФРН («Solange Rechtsprechung»).

7. Уточнено поняття конституційної культури – це особливе соціально-правове явище, яке ґрунтується на конституційному праві та конституційному правопорядку, конституційних цінностях. Виділено такі основні структурні елементи конституційно-правової культури: правосвідомість, конституційне право, конституційно-правові відносини, правопорядок, правомірна діяльність суб'єктів конституційного права.

8. Уточнено особливості європейської моделі конституціоналізму (ідеологія ліберальної демократії, доповнена ідеями соціальної держави; об'єктивний конституційний порядок; організаційні та функціональні принципи конституційного механізму державної влади), організаційні принципи конституційного механізму державної влади (єдності та розподілу державної влади; народного суверенітету; гласності; верховенства права; юридичної рівності суб'єктів конституційного механізму державної влади; демократизму механізму державної влади; легітимності конституційного механізму державної влади; ідеологічного багатоманіття та політичного плюралізму; територіального устрою) та функціональні принципи конституційного механізму державної влади (компетентності та професійності; оптимальності та ефективності; стимулів та обмежень; реальності та економності; підзвітності; субсидіарності; колегіальності та єдиноначальності; самостійності державних органів і незалежності громадських організацій; інші).

9. Сформульовано визначення поняття конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та

в Організації Північноатлантичного договору як поліелементної багаторівневої системи, встановлено його структуру, а також будову організаційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору (організаційно-правова складова; «мета-елемент») та його особливості:

- 1) є поліелементною багаторівневою системою;
- 2) складається з організаційно-правової складової та «мета-елементу»;
- 3) об'єктивація організаційно-правової складової в сукупності органів державної влади та місцевого самоврядування, інститутах громадянського суспільства;
- 4) здійснення діяльності органами державної влади та місцевого самоврядування, інститутами громадянського суспільства відповідно до загальновизнаних принципів і норм права ЄС;
- 5) використання державою цієї діяльності для досягнення цілі;
- 6) вплив «мета-елементу» на рівень, глибину та ефективність забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

10. Визначено роль принципів та норм права в конституційно-правовому механізмі забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Дістав подальшого розвитку підхід, що саме якість норм права є необхідною умовою ефективності конституційно-правового механізму забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

11. Визначено роль Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України та Президента України в механізмі реалізації зовнішньої політики держави, конституційні основи відповідних функцій цих суб'єктів, принципів, на основі яких вони здійснюються, а також виконання їх конституційних повноважень. Обґрунтовано, що ефективність діяльності Верховної Ради України, Кабінету

Міністрів України, Президента України з забезпечення набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору досягається відсутністю дублювання повноважень внаслідок:

- 1) чіткого визначення законодавством меж повноважень;
- 2) високого рівня правової культури;
- 3) традицій діяльності у цій сфері.

12. Аргументовано, що повноваження з набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору Верховної Ради України (ст. 85 Конституції України), Кабінету Міністрів України (ст. 116 Конституції України), а також статус Президента України як гаранта реалізації цього стратегічного курсу держави містять правову невизначеність, що суперечить ч. 2 ст. 6, ч. 2 ст. 19 Конституції України, а також розроблено пропозиції щодо вдосконалення організаційно-правових засад діяльності Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України щодо забезпечення цього процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Alston P. The Future of UN Human Rights Treaty Monitoring / P. Alston, J. Crawford. Cambridge : Cambridge University Press, 2000. 600 p.
2. Bishop D. The Administration of British Foreign Relations. Connecticut: Greenwood Press, 1974. 410 p.
3. Brown G.P. The Judicial Committee and the British North America Act: An Analysis of the Interpretative Scheme for the Distribution of Legislative Powers. Toronto: University of Toronto Press, 1967. 246 p.
4. Bruce J. Modern Democracies, vol. II. N.Y., 1921. ch. 61.C. 61
5. Bulletin of the EC. 1992. No1/2. 89 p.
6. Dawson R. The Government in Canada. Toronto: University of Toronto Press, 1979. 569 p.
7. Deshko L. Application of Legal Entities to the European Court of Human Rights: a Significant Disadvantage as the Condition of Admissibility. Croatian International Relations Review. 2018. 24 (83). P. 84-103.
8. Deshko L. Criteria for the court's compliance with the obligation to provide justification of its decisions. TEISE. 2016. №99. P. 186-193.
9. Deshko L. Domestic remedies that have to be exhausted in Ukraine when everyone applying to international judicial institutions or to the relevant bodies of international organizations. Вестник Пермского университета. 2014. №1. С. 332-336.
10. Deshko L. European Standards of Human Rights: Course book. Donetsk: Modern Printing (Suchasny Drook), 2013. 142 p.
11. Deshko L. Restitutio in integrum: підходи Європейського суду з прав людини. Порівняльно-аналітичне право. 2018. №5. URL: <http://www.pap.in.ua/index.php/arhiv-vidannja>.

12. Deshko L. Structural elements of international legal mechanisms for ensuring the everyone's right to seek rights protection in international judicial institutions or in the relevant bodies of international organizations. *Legea Si Viata*. 2013. P.64-67.
13. Deshko L. The principle of «de minimis non curat praetor» in International Law. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. №4. С. 5-15.
14. Deshko L. The reasons and motives for national court's decision: the practice of the European Court of Human Rights and national courts. *TEISE*. 2016. №99. P. 186-193.
15. Ezer T., Deshko L., Clark N.G., Kameni E., Lasky B. Promoting public health through clinical legal education: Initiatives in South Africa, Thailand, and Ukraine. *Human Rights Brief*. Pp. 29-30.
URL: <http://digitalcommons.wcl.american.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1117&context=hrbrief>.
16. Farrell R. *The Making of Canadian Foreign Policy*. Toronto: University of Toronto Press, 1969. 211 p.
17. Fischer J.M., Ravizza M. *Responsibility and Control: A Theory of Moral Responsibility*. Cambridge, Engl.: Cambridge University Press, 1998. 277 pp.
18. Fritz V. *State-building : A Comparative Study of Ukraine, Lithuania, Belarus and Russia* / V. Fritz. Budapest–NY : Central European University Press, 2007. 384 p.
19. Geitling selling agency for Ruhr coal et al. v. High Authority (1957), Case 2/56, ECR3.
20. Kolakowski L. *Freedom, Fame, Lying, and Betrayal*. Boulder, Colo.: Westview Press, 1999. 143 pp.
21. Nold KG v. Commission (1974), Case 4/73, ECR 491.
22. Nossal K. *The Politics of Canadian Foreign Policy*. Scarborough: Prentice Hall Canada, 1997. 358 p. C. 21
23. Solange I (1974), Bverf GE 37, 271.
24. Stauder v. City of Ulm (1969), Case 29/69, ECR 419.

25. Wallace IF. Foreign Policy and the Political Process. L., 1971. P.16.
26. Абишева А.К. О понятии «ценность». Вопросы философии. 2002. № 3.
27. Авакьян С. А. Глобализация, общие конституционные ценности и национальное регулирование. Социальные интересы. 2001. № 4. С. 44-47.
28. Авер'янов В. Б. Система органів виконавчої влади : проблеми реформування у світлі конституційних вимог / В. Б. Авер'янов. Право України. 2003. № 9. С. 25–30.
29. Акт Проголошення незалежності України. Відомості Верховної Ради України 1990. № 38. Ст. 502.
30. Алексеев С. С. Правовое государство – судьба социализма. М.: Юрид. лит., 1988. 175 с.
31. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. - М.: Юридическая литература. 1966. 187 с. С. 30.
32. Алексеев С.С. Проблемы теории права. Курс лекций. В 2-х томах. Т. 1. Свердловск. 1972. 396 с. С. 68.
33. Алексеев С.С. Теория права. Х.: Изд-во БЕК, 1994. 224 с. С. 127.
34. Амельченко Н. Цінності об'єднаної Європи. URL: https://parlament.org.ua/upload/docs/European_Values.pdf
35. Амстердамський договір про внесення змін до Договору про Євросоюз, Договору про заснування ЄС від 2 жовтня 1997 р. з додатками. Official Journal. 1997. P. 173–306.
36. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році». URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-02/Analit_Dopovid_Poslannia_2018.pdf.
37. Андрущенко В.П., Бабосов Є.М., Губерський Л.В. та ін. Духовне оновлення суспільства. К.: Либідь, 1990. 200 с.

38. Бірюков Р.М. Національна правова система в умовах глобалізації (основні напрямки трансформації): Дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Одеса, 2011. 205 с.
39. Бабенко А.Н. Правовые ценности (вопросы теории). М.: Академия управления МВД России, 2001. 184 с.
40. Байрачна Л. К. Конституційні цінності в умовах демократичного транзиту. URL: <https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/view/3/2>.
41. Бакумов О.С. Конституціоналізація стратегічного курсу України в контексті доктрини юридичної відповідальності держав. URL: <http://oaji.net/articles/2019/2258-1560323171.pdf>
42. Бандура О.О. Єдність цінностей та істини у праві: Дис. ... доктора філософських наук за спеціальністю 12.00.12. – філософія права. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2003 р. 403 с.
43. Бандура О.О. Єдність цінностей та істини у праві: Автореф. ...Дис. ... доктора філософських наук за спеціальністю 12.00.12. – філософія права. Київ, 2003. 40 с.
44. Бандура О.А. Диалектико-материалистический анализ прагматистско-операционалистской методологии физики. Методологическая функция материалистической диалектики в современном естествознании. К.: Изд-во при КГУ, 1978. С. 70–77.
45. Батанов О.В. Конституційний лад України: протиріччя, конфліктогенний потенціал, виклики сучасності. Судова апеляція. 2019. №2. С. 41-42.
46. Батурин Ю. М., Лившиц Р. З. Социалистическое правовое государство: от идеи к осуществлению (политико-правовой взгляд). М.: Наука, 1989. С. 17-18.
47. Бахрах Д.Н. Административное право: Учебник для вузов. М.: Издательство БЕК. 1997. 355 с. С. 201

48. Бєлов Д. М. Порівняльно–правовий аналіз інституту президентства в Україні та Франції : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. К., 2005. 20 с.
49. Бєлов Д.М. Парадигма українського конституціоналізму: Дис. ...докт.юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Ужгород, 2012. 523 с.
50. Бисага Ю.М., Дешко Л.М. Методологія дослідження конституційного права звертатися до міжнародних судових установ та міжнародних організацій. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юридичні науки. 2016. №21. С. 14-16.
51. Бисага Ю.М., Дешко Л.М. Міждисциплінарність як умова розв’язання комплексної проблеми щодо конституційного права кожного звертатися до міжнародних судових установ та міжнародних організацій. Науковий збірник «Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції». 2016. № 4. С. 18-21.
52. Бичко І.В. Постмодерн: спроба нового підходу до проблеми свободи. Філософсько-антропологічні читання’99. Антропологічні ідеали Київської школи та реалії постмодернізму (до 70-річчя Олександра Яценка). К.: Стилос, 2000. С. 60–73.
53. Бондарь Н. С. Судебный конституционализм в России в свете конституционного правосудия . М. : Норма, 2011. 544 с. С. 77.
54. Бориславська О. М. Європейська модель конституціоналізму: формування, сучасний стан, тенденції розвитку: Дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право, муніципальне право. Харків, 2019.
55. Бориславська О.М. До питання про сутність конституціоналізму та предумови його формування в Україні. URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/27944/1/019_070_074.pdf
56. Буроменський М. В. Міжнародне право : Навч. посібник / За ред. М. В. Буроменського. К. : Юринком Інтер, 2005. 336 с.

57. Бурчак Ф. Г. Конституційний статус Президента України / Бурчак Ф. Г. // Правова держава : щоріч. Зб. наук. праць. К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 1997. Вип. 8. С. 19–29.
58. Буряк П.Ю., Гупало О.Г. Європейська інтеграція і глобальні проблеми сучасності. Київ: Хай-Тек Прес. 2007. С. 200-203. 335 с.
59. Бычко И.В. В лабиринтах свободы. М.: Политиздат, 1976. 159 с.
60. Бычко И.В. Познание и свобода. М.: Политиздат, 1969. 215 с.
61. Вакулич В.М. Політичні детермінанти зближення України з Європейським Союзом. Автореф. дис. к.п.н.: 23.00.04. К., 2001. 26 с.
62. Валеев Р.М. Международная и внутригосударственная защита прав человека: Учебник / Под. ред. Р. М. Валеева. М.: Статут, 2011.
63. Васильченко О.П. Принцип рівності прав і свобод людини і громадянина в конституційному праві України: доктринальні та прикладні аспекти: Дис....докт.юрид.наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Київ, 2015. 467 с.
64. Васьковська В.П. Право людини на безпеку та конституційно-правовий механізм його забезпечення: Дис...канд.юрид.наук: 12.00.02– конституційне право; муніципальне право. К., 2006. 224 с.
65. Венгеров А.Б. Теория государства и права: Учебник. М., 1998. 598 с..
66. Веніславський Ф. В. Конституційний лад та суспільний ідеал: до питання про базові цінності конституційного ладу України. Право України. 2010. № 2. С. 120-128.
67. Верховенство права: доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні. Венеція, 25–26 березня 2011 р. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdf=CDLAD\(2011\)003rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdf=CDLAD(2011)003rev-ukr)

68. Висновок N 190 (1995) Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи від 26.09.1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_590.

69. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) (реєстр. N 9037) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 22 листопада 2018 р. N 3-в/2018. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KS18088.html.

70. Витченко А.М. Механизм правового регулирования социалистических общественных отношений, его понятие и структура. Вопросы теории государства и права. Саратов. 1968. вып. 1. С. 42.

71. Віденська зустріч 1989 р. URL: <http://zakony.com.ua>.

72. Волков В., Дешко Л. На захист медичного права. Юридичний вісник України. 2006. № 8. С. 8.

73. Гегель Г.В.Ф. Философия права. – М.: Мысль, 1990. 524 с.

74. Гнатовський М.М. Становлення та тенденції розвитку європейського правового простору: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право. – Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Київ, 2002. 22 с.

75. Голосниченко І.П. Предупреждение корыстных проступков средствами административного права. К.: Высшая школа. 1991. 287 с.

76. Горшенев В.М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе. М. 1978. 256 с.

77. Гоша І.О. Конституційно-правове забезпечення гармонізації законодавства України із законодавством ЄС: проблеми теорії і практики: Автореф.

...дис. канд. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Київ, 2013. 20 с.

78. Греков І. П. Особливості правового регулювання праці державних службовців: Дис. ... канд. юрид. наук. Х., 2003. 183 с.

79. Греца Я. Правовий механізм реалізації та захисту прав і законних інтересів суб'єктів податкових відносин: Дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.07 – теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Ужгород, 2006. 198 с.

80. Гусарев С.Д., Олійник А.Ю., Слюсаренко О.П. Теорія держави і права. К., 2008. 270 с.

81. Гусарев С.Д., Олійник А.Ю., Слюсаренко О.П. Теорія держави і права. К., 2008.

82. Гусарев С. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності): навчальний посібник. К. : Знання, 2005. 655 с.

83. Дашковська О. Р., Ісакова В. М. Правова свідомість як елемент правової реальності. Проблеми законності. Х., 2009. Вип. 103. С. 239–241

84. Декарт Р. Сочинения в 2-х т. Т.1. М.: Наука, 1989. 654 с.

85. Декларація Європейського Союзу від 2 грудня 1991 р. URL: <https://mtu.gov.ua/content/normativnopravova-baza-spivrobitnictva.html?PrintVersion>.

86. Делінський О. А. Європейська система безпеки: міжнародно-правові аспекти становлення і розвитку: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право. Харків, 2003. 21 с.

87. Демиденко Л. М. Інтеграція податкової системи України до європейського економічного простору: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / Л. М. Демиденко. К., 2000. 19 с.

88. Державна програма співробітництва України з НАТО на 2001-2004 роки була затверджена Указом Президента України від 27 січня 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/58/2001>.

89. Дешко Л. М. Конституційне право на звернення до міжнародних судових станів та міжнародних організацій: порівняльно-правове дослідження: Дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право, муніципальне право. К., 2017. 479 с.

90. Дешко Л. М. Конституційне право на звернення до міжнародних судових станів та міжнародних організацій: порівняльно-правове дослідження: Дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право, муніципальне право. К., 2017.

91. Дешко Л. Правове регулювання господарювання в сфері охорони здоров'я: проблеми вдосконалення спеціального законодавства. Підприємництво, господарство і право. 2007. № 5. С. 57-61.

92. Дешко Л., Боднар О. Правова природа рішень Європейського суду з прав людини. Правничий часопис Донецького університету. 2008. № 2. С. 76-81.

93. Дешко Л.М. Конституційне право на звернення до міжнародних судових установ та міжнародних організацій: порівняльно-правове дослідження. Київ, 2017. 479 с.

94. Дешко Л.М. Конституційне право на звернення до міжнародних судових установ та міжнародних організацій: порівняльно-правове дослідження: Дис. ...докт. юрид. наук. зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. К., 2017.

95. Дзьобань О. Генеза правової сфери в умовах глобалізаційних процесів URL: http://dspace.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/3067/1/Dzeban_420_425.pdf.

96. Дикань Н.В., Борисенко І.І. Менеджмент: навчальний посібник. К., 2008. 389 с.

97. Дідич Т.О. Теоретико-методологічні засади правоутворення: Дис. ... докт. юрид. наук.: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2018.

98. Дмитрієв А. І. Інститут постійного нейтралітету в міжнародному праві: Монографія / Дмитрієв А. І. К. : ТОВ “Юридична думка”, 2005. 312 с.

99. Договір про Євросоюз від 7 лютого 1992 р. Official Journal. 1992. Р. 1-110.
100. Договір про заснування ЄС від 7 лютого 1992 р. Official Journal. 1992. Р. 1-79.
101. Древаль Ю. Д. Парламентаризм у політичній системі України (політико–правовий аналіз) : Монографія / Древаль Ю. Д. Х. : Нац. ун–т внутр. справ, 2003. 280 с.
102. Дядюра Г.М. Організація, методологія та ведення наукових досліджень. Черкаси: ЧДТУ, 2008.
103. Европейское право. Право Европейского Союза и правовое обеспечение защиты прав человека: Учебник / рук. авт. кол. и отв. ред. Л.М.Энтин. – 3-е изд., пересмотр. и доп. М.: Норма: ИНФА-М, 2011..
104. Європейська Конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_068
105. Європейська хартія місцевого самоврядування. Офіційний вісник України від 04.06. 2013 р. № 39. С. 181.
106. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2007 роки: Послання Президента України до Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-02>.
107. Європейський Союз в міжнародно-правових відносинах: Навчальний посібник/ Під ред О.Н.Ярмиша / Тамм А.Є., Ріяка В.О., Коломієць Ю.М. Х.: Штріх, 2003. 240 с.
108. Журавський В. С. Український парламентаризм на сучасному етапі : теоретико–правовий аспект : Монографія / Журавський В. С. К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. 248 с.
109. Загальна декларація прав людини 1945 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015

110. Заключний акт конференції з безпеки та співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055.
111. Засунько С.С. Механізм правового регулювання суспільних відносин у сфері пожежної безпеки. Міліція України. № 6. 2004. С.11.
112. Зварич І. Методи моделювання та прогнозування в етнополітиці. URL: http://www.ipiend.gov.ua/uploads/nz/nz_37/zvarych_metody.pdf.
113. Зварич І. Методи моделювання та прогнозування в етнополітиці. URL: http://www.ipiend.gov.ua/uploads/nz/nz_37/zvarych_metody.pdf.
114. Звіт Комітету Верховної Ради України у закордонних справах за період роботи Верховної Ради України восьмого скликання (2014-2019 роки). URL: <http://komzak.rada.gov.ua/news/Zvit%20Komitet/73558.html>
115. Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности. М.: Политиздат, 1986. 221 с.
116. Ильин И.А. Путь к очевидности. – М.: Республика, 1993. 430 с.
117. Каган М.С. Философская теория ценности. – СПб.: Петрополис, 1997.
118. Казимирчук В.П. Социальное действие права в условиях развитого социализма. Автореф. дис. д-ра юрид. наук. М. 1977. 20 с.
119. Клёмин А.В. О соотношении национального и европейского права URL: http://www.eurasialegal.info/index.php?option=com_content&view=article&id=55:2010-10-15-06-23-10&catid=1:eurasianintegration&Itemid=1.
120. Коваль В.С. Становлення та розвиток Європейського Союзу: історико-правовий аспект: Автореф. ...дис. канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2003. 16 с.
121. Коваль В.С. Становлення та розвиток Європейського Союзу: історико-правовий аспект: Дис. ...канд. юрид. Наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2003 р.

122. Ковальченко І.Д. Методи исторического исследования. М.: Наука, 2003.
123. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права людини і громадянина в Україні. – К.:Юрінком Інтер, 2003.
124. Колот А. Міждисциплінарний підхід як домінанта розвитку економічної науки та освітньої діяльності. URL: <http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/5927/1/mij.pdf>.
125. Колпаков В.К. Адміністративне право України. К.: Юрінком Інтер. 1999. 732 с.
126. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
127. Конвенція про передачу засуджених осіб. Офіційний вісник України від 16.11.2005 2005 р. № 44. С. 322.
128. Константінов С.Ф. Адміністративно-правовий статус іноземців в Україні та механізм його забезпечення: Дис. ...канд. юрид. наук:12.00.07 - теорія управління; адміністративне право та процес; фінансове право. Київ, 2020.
129. Конституція Республіки Болгарія. URL: <http://constcourt.bg/LegalBasis>.
130. Конституції Португальської Республіки. URL: <http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law>
131. Конституції Республіки Хорватія. URL: http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law/horvat_naz_mensh.htm.
132. Конституція Естонії. URL: <http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law>
133. Конституція Польщі. URL: <http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law>
134. Конституція Румунії. URL: <http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law>

135. Конституція Угорщини. URL:
http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/z_info/hun/1523.html
136. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
137. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
138. Конституція Французької Республіки. URL:
<http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law>
139. Конституція Чорногорії. URL: <https://montenegro.mfa.gov.ua>.
140. Копейчиков В., Медведчук В. Право як культурна спадщина. Віче. 1996. №7. С. 76.
141. Копійка В.В. Розширення Європейського Союзу: теорія і практика інтеграційного процесу: Монографія. К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2002. 253 с.
142. Костицька І. О. Інститут президентства в Україні : становлення і функціонування : теоретико–правовий аналіз / Костицька І. О. К. : Ін–т законодавчих передбачень і правової експертизи, 2003. 496 с.
143. Костицький М.В. Політико-правова доктрина як основа побудови української держави і права // Вісник Львівського університету. Серія юридична. Вип. 31. Проблеми державотворення в Україні. Львів: Світ, 1994. С. 18.
144. Костюченко Я.М. Правове регулювання співробітництва України і Європейського Союзу спеціальність: Автореф. ...дис. канд. юрид. наук: 12.00.11 – міжнародне право. Київ, 2010. 20 с.
145. Крусс В. И. Теория конституционного правопользования / В. И. Крусс. М. : Норма, 2007. 752 с.
146. Кудрявцев В.Н. Закон. Поступок. Ответственность. М.: Наука, 1986. 448 с.
147. Кундеус О. М. Європейська політика України: основні етапи формування та реалізації. URL: <http://politologia-rdgu.rv.ua/images/pan14/90.pdf>

148. Кунєв Ю. Методологія дослідження державно-правових явищ як актуальна проблема. Право України. 2009. № 11. С. 118.
149. Курко М.Н. Діяльність Міністерства внутрішніх справ України щодо європейської інтеграції: організаційно-правові засади: Автореф. дис. ... канд.юрид. наук за спеціальністю 12.00.07 – теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Харків, 2004. 21 с.
150. Курс конституционного права Украины. Общая часть: Основы теории конституционного права : учебник / под ред. М. А. Баймуратова, А. В. Батанова. Харків : Одиссей. 2008. 672 с.
151. Лаба О.В. Право Європейського Союзу та право України: теоретико-правові проблеми співвідношення та гармонізації (1991-2004 рр.): Автореф. ...дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Київ, 2005 р. 17 с.
152. Лаба О.В. Право Європейського Союзу та право України: теоретико-правові проблеми співвідношення та гармонізації (1991-2004 рр.) Спеціальність: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук Київ, 2005. 203 с.
153. Лінецький С. Пріоритети законодавчої діяльності на сучасному етапі / С. Лінецький. Юридичний журнал. 2002. № 4. С. 24
154. Лукашук И. И. Внешняя политика : президент и парламент / И. И. Лукашук // Государство и право. 1996. № 7. С. 5-13. С. 13.
155. Лукашук И. И. Внешняя политика России и международное право / Лукашук И. И. ; отв. ред. Б. Н.Топорнин. М. : Ин-т государства и права РАН, 1997. 52 с.
156. Любчик О. А. Проблеми кодифікації трудового законодавства України: Дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.05 – трудове право, право соціального забезпечення. К., 2018. С. 35-36.

157. Ляшенко В. М. Європейське право як феномен духовно-практичного освоєння світу: Дис. ...канд. філософських наук: 12.00.12 – філософія права. К., 1999. 197 с.
158. Мадридська зустріч 1983 року. URL: <http://zakony.com.ua/p----/41411-pidsumkoviidokument-madridskoyi-zustrichi-predstavnikov-derzhav-uchasnic-nbsye-1983>.
159. Майданник О.О. Конституційне право України: Навч. посіб. К: Алерта, 2011. 380 с.
160. Макаренко О. Г. Конституційно-правовий механізм здійснення зовнішніх зносин України: Дис. ...канд. юрид. Наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ. 2009. 237 с.
161. Малько М. П. Предмет конституционной аксиологии. Вестник Челябинского государственного университета. Право. 2010. № 19, вып. 24. С. 34-37.
162. Марцеляк О.В. Конституційно-правовий статус інституту омбудсмана: світовий досвід та українська модель: Дис... д-ра юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Одеса, 2004. 473 с.
163. Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України та НАТО щодо заснування Центру інформації та документації НАТО в Україні (припинив дію від 11.03.2016). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_019.
164. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. / В. І. Зацерковний, І. В. Тішаєв, В. К. Демидов. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 236 с.
165. Микешина Л.А. Экстраполяция как способ оптимизации знания. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekstrapolyatsiya-kak-sposob-optimizatsii-znaniya>.
166. Михалчич В.М. Конституційно-правовий статус Національного банку України: оновлені методи наукового пізнання. Порівняльно-аналітичне правознавство. 2018. №3. С. 78-81.

167. Михалчич В.М. Конституційно-правовий статус національного банку України: методологія дослідження та методологічні функції. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2018. №52. Том 1. С. 82-85.
168. Мишин А. А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Мишин А. А. М. : Изд-во “Белые альвы”, 1996. 406 с.
169. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043
170. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042
171. Мішина Н.В. Герменевтика у галузі конституційного права України (на матеріалах Інституту органів самоорганізації населення). Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; відп. за вип. Ю. М. Оборотов. Вип. 50. Одеса : Юрид. л-ра, 2009. 476 с.
172. Мотвилавка Е.Я. Теория регулятивного и охранного права. Воронеж, 1990. С.54.
173. Муравйов В. Гармонізація законодавства як феномен європейської інтеграції. Український правовий часопис. 2003. №2 (7). С. 3-9.
174. Мухтарова А.К. Механизм правотворчества. В книге правовая наука. - Алма-Ата. 1978. 178 с.
175. Мяловицька Н.А. Конституційно-правова реформа і методологія науки конституційного права. Вісник Конституційного суду України. 2006. №2. С. 22-29.
176. Нерсисянц В. С. Основные признаки, цели и особенности концепции советского правового государства. Социалистическое правовое государство: концепции и пути реализации. М.: Наука, 1989.
177. Ніццький договір, що доповнює Договір про Євросоюз, Договір про заснування ЄС від 26 лютого 2001 р. Official Journal. 2001. Р. 1-87.

178. Носенко О.В. Інститути конституційного права України: проблеми теорії та практики: Дис ... канд. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. К., 2007. 206 с.
179. Обязательства ОБСЕ в области человеческого измерения: Сборник документов в тематическом порядке. URL: <http://www.osce.org/ru/odihr/elections/16363>.
180. Огляд матеріалів круглого столу «Конституція України у ціннісному вимірі (до 16-ї річниці прийняття Конституції України)». Вісник Конституційного Суду України. 2012. № 5.
181. Окладна М Правова культура і її роль формуванні правопорядку ЄС. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11514/1/Okladna.pdf>
182. Основний Закон Федеративної Республіки Німеччина. URL: <http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law>
183. Осядла М. В. Свобода як цінність права (теоретико-правовий аспект): Дис. ...канд.юрид. наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. К., 2016. С. 95-96.
184. Павліченко В.М. Проблеми гармонізації національного нормативноправового забезпечення праці державних службовців до міжнародного законодавства: Дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. К., 2018.
185. Паризька хартія для нової Європи від 21 листопада 1990 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>.
186. Партнерство заради миру. Рамковий документ від 10.01.1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_001
187. Передвиборна програма політичної партії «Слуга народу». URL: <https://sluga-narodu.com/program>.

188. План роботи з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу в 2004 році: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 4 березня 2004 р. №111-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/5185886>.

189. Плахотнюк Н. Г. Інститут президентства в Україні : конституційно–правовий аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 “Конституційне право”/ Н. Г. Плахотнюк. Х., 1999. 20 с.

190. Повідомлення Комісії ЄС «Європейська політика сусідства. Стратегічний документ» від 12 травня 2004 року // COM (2004) 373 final. URL: http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/strategy/strategy_paper_en.pdf.

191. Погорілко В. Ф. Проблеми реалізації Конституції України : теорія і практика / Відп. ред. В. Ф. Погорілко : Монографія. К. : Ін–т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України : А.С.К., 2003. 648 с.

192. Подорожна Т. С. Теоретико-прикладні засади конституціоналізації правової системи та модернізації Конституції України: монографія / за ред. і передм. проф. Н. М. Пархоменко. Львів: ПАІС, 2014. 308 с.

193. Подорожна Т. С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 536 с.

194. Подорожна Т. С. Основні засади теорії конституціоналізації вітчизняного законодавства. Теорія і практика конституціоналізації галузевого законодавства України: монографія / наук. ред. Ю. С. Шемшученко, відп. ред. Н. М. Пархоменко. Київ: Юрид. думка, 2013. С. 25–39.

195. Подорожна Т. С. Теоретико-методологічні проблеми оновлення Конституції України та національного законодавства в контексті асоціації України з Європейським Союзом. Конституційний процес в Україні та світовий досвід конституціоналізму: монографія / Ю. С. Шемшученко, О. В. Батанов, А. Р. Крусян та ін.; наук. ред. Ю. С. Шемшученко, відп. ред. Н. М. Пархоменко. Київ: Юрид. думка, 2014. С. 43–65.

196. Подорожна Т. С. Правова ідеологія як чинник конституціоналізації правового порядку. Трансформація правової ідеології у контексті сучасних викликів: моногр. / кол. авт. ; за заг. ред. Н. М. Оніщенко. Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2016. С. 385–402.

197. Подорожна Т. С. Правове забезпечення реформ як інструмент конституціоналізації правового порядку. Процес модернізації системи державного управління: конституційний, адміністративний та фінансовий аспекти: колективна монографія / за заг. ред. А. С. Нестеренко. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 434–452.

198. Подорожна Т. С. Основні елементи конституціоналізму в контексті правових позицій Конституційного Суду України. Публічне право. 2012. № 3 (7). С. 28–33.

199. Подорожна Т. С. Загальнотеоретичні аспекти конституціоналізації правової системи України: постановка проблеми. Публічне право. 2013. № 3 (11). С. 277–286.

200. Подорожна Т. С. Верховенство Конституції України та конституціоналізація правової системи: діалектика співвідношення. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2013. № 6/1, т. 1. С. 115–118.

201. Подорожна Т. С. Конституційні проблеми, що супроводжують розвиток сучасної правової системи України. Право і суспільство. 2014. № 1–2. С. 38–42.

202. Подорожна Т. С. Правовий порядок як юридична категорія та явище правової дійсності. Держава і право. Юридичні науки. 2015. Вип. 70. С. 31–49.

203. Подорожна Т. С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації: Дис. ... докт. юридичних наук за спеціальностями 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень; 12.00.02 –

конституційне право; муніципальне право (081 – Право). Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Київ, 2017. 503 с.

204. Подорожна Т. С. Механізм конституціоналізації правового порядку: елементний склад. Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». 2014. Вип. 1. С. 72–80.

205. Подорожна Т. С. Конституціоналізація правового порядку через призму верховенства Конституції. Право України. 2014. № 3. С. 180–188.

206. Подорожна Т. С. Вплив концепції верховенства Конституції на теорію конституціоналізму як необхідна умова забезпечення правопорядку в державі. Юридичний електронний журнал. 2014. № 2. С. 36–38.

207. Подорожна Т. С. Дотримання принципу конституційності – основа розвитку правової системи. Юридичний вісник. 2014. № 1. С. 6–10.

208. Подорожна Т. С. Конституціоналізація правової системи в контексті діяльності Конституційного Суду України. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. 2014. Вип. 72. С. 28–33.

209. Подорожна Т. С. Забезпечення ефективного правового порядку в контексті реалізації положень Конституції України. Правова держава. 2015. Вип. 26. С. 101–109.

210. Подорожна Т. С. Методологічні засади конституціоналізації правового порядку: загально- та спеціально-правові проблеми. Право України. 2015. № 10. С. 113–121.

211. Подорожна Т. С. Законність як необхідна умова конституціоналізації правового порядку. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2015. № 5. С. 46–51.

212. Положення про Українську частину Комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.07.1998 р № 1074. Урядовий кур'єр. 1998. № 139-140.

213. Поппер К. Открытое общество и его враги. Т.1. Чары Платона. М.: Феникс, 1992. 444 с.

214. Порядок денний асоціації між Україною та Європейським Союзом, затверджений на засіданні Ради з питань співробітництва від 8 червня 2009 р. URL: http://ec.europa.eu/external_relations/ukraine/docs/2010_eu_ukraine_association_agenda_en.pdf.

215. Пояснювальна записка до проекту Закону України "Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)". URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH6Z100I.html

216. Причепий Е.Н. Буржуазная социология знания (Критика методологических принципов). К.: Наукова думка, 1983. 170 с.

217. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору): Закон України від 7 лютого 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#n6>.

218. Про запровадження механізму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 червня 1998 р. № 852. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/852-98-п>.

219. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 1 липня 2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17/print>.

220. Про затвердження Положення про Міжвідомчу координаційну раду з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Постанова Кабінету Міністрів від 12.11.1998 р. № 1773. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1773-98-п/>.

221. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу: Указ Президента України від 11 червня 1998 р. № 615/98. Офіційний вісник

України. 1998. № 24 (02.07.98). Ст.870.

222. Про затвердження стратегії інтеграції України до Європейського Союзу: Указ Президента України від 11 червня 1998 р. №615/98. Офіційний вісник України. 1998. №24. С. 3.

223. Про затвердження Тимчасової Угоди про торгівлю та питання, пов'язані з торгівлею, між Європейським співтовариством, Європейським співтовариством по вугіллю та сталі, Європейським співтовариством по атомній енергії, з одного боку, та Україною, з другого боку: Указ Президента України від 30 листопада 1995 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1103/95>.

224. Про заходи щодо вдосконалення нормотворчої діяльності органів виконавчої влади: Указ Президента України від 09 лютого 1999 року № 145/99. Офіційний вісник України. 1999. № 6.

225. Про Заяву Верховної Ради України «Про започаткування переговорів між Україною та ЄС щодо укладення нового базового договору: Постанова Верховної Ради України від 22 лютого 2007 р. №684-V. Відомості Верховної Ради України. 2007. №16. Ст. 223.

226. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18>.

227. Про Концепцію адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 серпня 1999 р. № 1496. Офіційний вісник України. 1999. № 33. С.1736.

228. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355>.

229. Про оборону України: Закон України від від 6 грудня 1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>

230. Про основні напрями зовнішньої політики України: Постанова Верховної Ради України від 2 липня 1993 року № 3360-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12>.

231. Про ратифікацію Протоколу до Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами про Рамкову угоду між Україною та Європейським Співтовариством про загальні принципи участі України в програмах Співтовариства: Закон України від 21 вересня 2011 р. №3764-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3764-17>.

232. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16 вересня 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18>.

233. Про ратифікацію Угоди про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами: Закон України від 10 листопада 1994 р. №237/94-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1994. №46. Ст. 415.

234. Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України в сфері зовнішніх зносин 25 грудня 1990 року. Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. N 5. ст. 25.

235. Протасов В.Н. Что и как регулирует право: Учебное пособие. М.: Юрист. 1995. 85 с.

236. Прохоров А.М. Советский энциклопедический словарь. М.: Сов. энцикл., 1980.

237. Процесс формирования и осуществления внешней политики капиталистических государств. (Под ред. Гантмана В.И.). М.: Наука, 1981. 488 с.

238. Прудский В.Г. Развитие стратегического управления в условиях нарастания неоиндустриальной глобализации и неравномерности современного социально-экономического развития стран и территорий. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-strategicheskogo-upravleniya-v-usloviyah-narastaniya-neoindustrialnoy-globalizatsii-i-neravnomernosti-sovremennogo>.

239. Речицький В. Аксіоми конституціоналізму і Основний закон України
URL: <http://khpg.org/index.php?id=1452528731>.
240. Річна національна програма під егідою Комісії Україна-НАТО на 2019 рік.
URL: https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/00/66/94/be3713ff58b6db13129cb53e80f534a7_1554906766.pdf.
241. Роль інтегративного потенціалу правосвідомості у реформуванні правової системи: монографія / Т. В. Михайліна. Вінниця, 2018. 312 с.
242. Савицкий В. М., Ледях И. А. Концепция социалистического правового государства. Социалистическое правовое государство: концепции и пути реализации. М.: Наука, 1989.
243. Савчин М.В. Конституційний Суд України як гарант конституційного ладу: Автореф. ...дис. канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право. – Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2004. 22 с.
244. Савчин М.В. Природа и современные тенденции конституционализма в контексте правового плюрализма. Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской академии наук. 2015. Том 15. Вып. 3. С. 109-131.
245. Салей М. І. Конституційна аксіологія в сучасній Україні: науково-практична парадигма. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/8025?locale-attribute=uk>
246. Салей М. Система конституційних цінностей в Україні. URL: <http://www.pravnuk.info/2013-12-27-15-15-31/762-sistema-konstitucijnix-cinnostej-v-ukraini.html>
247. Сальников В.П. Правовая культура. Актуальные проблемы теории права. Под ред. К.Б. Толкачева и А.Г. Хабибулина. Уфа, 1995. 230 с.
248. Семитко А.П. Правовая культура социалистического общества: сущность, противоречия, прогресс. Свердловск: Изд-во Уральск. ун-та, 1990. 216 с.

249. Серьогіна С. Г. Компетенція Президента України : теоретично–правові засади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 “Конституційне право”/ С. Г. Серьогіна. Х., 1998. 18 с.
250. Серьогіна С. Г. Теоретично–правові та організаційні засади функціонування інституту президентства в Україні : Монографія / Серьогіна С. Г. Х : Ксілон, 2001. 278 с.
251. Скрипнюк О.В. Методологічні проблеми оновлення Конституції України. Вісник Академії правових наук України. 2012. № 4. С. 357-378.
252. Словник української мови / ред. кол.: І.К. Білодід, А.А. Бурячок, В.О. Винник та ін. Т. 4. К., 1973.
253. Словська І. Український конституціоналізм: основні етапи становлення і розвитку: Дис. ... канд.юрид.наук: 12.00.02. – конституційне право, муніципальне право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2004.
254. Словська І.Є. Український конституціоналізм: основні етапи становлення і розвитку: Автореф. ...дис. канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Київ, 2004. 13 с.
255. Співак В.І. Правова культура учасників виборчого процесу як засіб забезпечення реалізації виборчих прав громадян України: Дис. ... канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2004. 17 с.
256. Співробітництво між Україною та Радою Європи. URL: <https://coe.mfa.gov.ua/posolstvo/2554-cooperation>.
257. Спільна стратегія щодо України від 11 грудня 1999 р. Official Journal. 1999. L 331/1. Р. 7-20.
258. Спільний звіт щодо виконання Плану дій Україна – Євросоюз, затверджений на засіданні Ради з питань співробітництва від 26 березня 2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_956.

259. Статут ООН і Статут Міжнародного суду від 26 червня 1945 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010/card6#Public.
260. Стецюк Н.В. Конституціоналізм в українській політичній та правовій думці (середина XIX ст. - кінець 80-х років XX ст.): Дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2003.
261. Стратегія національної безпеки України: Указ Президента України від 26 травня 2015 р. N 287. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0008525-15>.
262. Сурилов О. В. Теорія держави і права : навч. посіб. / О.В. Сурилов. О.: Астропринт, 1998. 223 с.
263. Сурилов А. В. К общей теории государства и права : учеб. пособие / А. В. Сурилов, Н. С. Магарин. К., 1971. 103 с.
264. Сурилов А. В. К общей теории государства и права : учеб. пособие. К., 1971. С. 9-10.
265. Сурилов А. В. Теория государства и права : учеб. пособие / А. В. Сурилов. К.; О.: Вища шк., 1989. 439 с.
266. Сырых В.М. Логические основания общей теории права: в 2-х т. Т. 1: Элементный состав. М, 2000. 528 с.
267. Табачковский В.Г. Человеческое мироотношение: данность или проблема? К.: Наукова думка, 1993. 175 с.
268. Татам А. Право Європейського Союзу. К., 1998. С. 355.
269. Теоретические принципы контрастивного анализа. URL: http://www.ipiend.gov.ua/348586/literatura/teoreticheskie_printsipy_kontrastivnogo_analiza.
270. Тиунова Л.Б. Системные связи правовой действительности: Методология и теория. СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1991. 136 с.
271. Тихомиров Ю. Три закона как основа правовой системы России / Ю. Тихомиров. Парламентская газета. 2006. 21 июн.

272. Тихомиров Ю.А Курс административного права и процесса. М.: 1998. 798 с.
273. Тихомиров Ю.А. Механизм управления в развитом социалистическом обществе. М. 1978. 336 с.
274. Тодика Ю. М. Конституція України : проблеми теорії та практики : Монографія / Тодика Ю. М. Х. : Факт, 2000. 608 с.
275. Тойнбі А.Дж. Долідження історії (у 2-х томах). К.: Основи, 1995.
276. Толкачова І.А., Полінська Д.О. Європейський механізм захисту конституційних прав і свобод людини в контексті діяльності ОБСЄ. Юридичний вісник. 2016. №4. С. 93.
277. Українська людина в європейському світі: виміри ідентичності : навч. посібник / кол. авторів ; за ред. д-ра екон. наук, проф. Т. С. Смовженко, д-ра філос. наук, проф. З. Е. Скринник. К. : УБС НБУ, 2015. 609 с. URL: https://pidruchniki.com/77006/kulturologiya/rada_yevropi.
278. Федоренко В. Л. Методологія сучасних конституційно-правових досліджень в Україні: наук. доповідь. Київ, 2015. 64 с.
279. Федоренко В. Л. Теоретичні основи системи конституційного права України: Дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право, муніципальне право. К., 2005.
280. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. М.: Республика, 2001. 719 с.
281. Хартія європейської безпеки від 19 листопада 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_166.
282. Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору від 09.07.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002.
283. Хартли Т.К. Основы права Европейского Сообщества. М., 1998.

284. Цвік М. Про державно–правову природу влади Президента України в системі розподілу влад / М. Цвік, І. Процюк. Вісник Академії правових наук України. 1999. № 1(16). С.51–61.
285. Цятковська А. М. Конституційно-правові аспекти євроінтеграційної стратегії України: поняття та регламентація. URL: https://kneu.edu.ua/userfiles/24_11_2015/2019/ZBD086D0A0NI_PD0A0E_2019_28E284961829stor__-64-72.pdf
286. Чайка Я.М. Трансдисциплінарність як умова розв’язання складних комплексних проблем (філософсько-методологічний аспект): Автореф.дис....канд. філософських наук: 09.00.02 – діалектика і методологія пізнання. К., 2011. 170 с.
287. Черченко І. Л. Конституційно-правовий механізм зовнішніх відносин Канади: Дис. ...канд. юрид. наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. К., 2004. 170 с.
288. Чехович Т.В. Державна влада як інститут конституційного права України: Автореф. ...дис. канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2005. 22 с.
289. Чміль Б.Ф. Право, правова держава, громадянське суспільство як досягнення цивілізації. Філософські проблеми права та правоохоронної діяльності співробітників ОВС. К.: Вид-во Укр. акад. внутр. справ, 1995. С. 20–28.
290. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн / Шаповал В.М. К. : АртЕк, Вища школа, 1997. 262 с.
291. Шатило В. А. Інститут президентства в системі органів державної влади : Монографія / Шатило В. А. К. : Політичний менеджмент. 2004. 156 с.
292. Шатило В. А. Конституційний механізм державної влади в Україні: проблеми співвідношення організаційних структур і функцій: дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Київ, 2018.

293. Шевчук О.М. Засоби державного примусу у правовій системі України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 – цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Харків, 2003. 20 с.
294. Шевчук С. Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади: Дис...докт.юрид.наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Харків, 2008. 374 с.
295. Шейко В.М., Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науководослідної діяльності. 2-е вид. К., 2002.
296. Шишко В.В. Культурологічні проблеми правотворчості: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. Національна академія внутрішніх справ України, Київ, 2003. 25 с.
297. Шульц М. Євромайдан як наріжний камінь нової України. День. 2014. № 221. С. 8.
298. Шукліна Н. Г. Конституційно-правове регулювання прав і свобод людини і громадянина в Україні (проблеми теорії та практики): монографія / Н. Г. Шукліна. К. : Центр навчальної літератури, 2005. 242 с.
299. Шумак О.І. Громадянські права і свободи людини за Конституцією України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. К., 2000. 16 с.
300. Эбзеев Б.С. Конституционные проблемы прав и обязанностей человека в советском обществе. Автореф. диссерт. на соиск. научной степени доктора юридических наук. Свердловск, 1989. 34 с.
301. Энтин М.Л. Вклад Европейского Суда по правам человека в современную правовую культуру // Вся Европа. 2009. №3 (31). С. 10-12.
302. Юзьков Л. Государственное управление в политической системе развитого социализма. К.: Высшая школа. 1983. 156 с.
303. Ющик О. І. Правова реформа: загальне поняття, проблеми здійснення в Україні. Київ: Ін-т законодавства Верх. Ради України, 1997. 190 с.

304. Яковлєв А. А. Питання євроатлантичної інтеграції в сучасному конституційному процесі України. URL: http://journals.uran.ua/sr_law/article/download/180048/180589.

305. Яковлєв А. А. Питання зовнішньоекономічної інтеграції в сучасному конституційному процесі України. ScienceRise: Juridical Science. 2019. №3(9). С. 12-14.